

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Harry Shutt

Yeni Bir Demokrasi

*İflas Etmiş Dünya Düzenine
Alternatifler*

KitapyAYINEVİ

YENİ BİR DEMOKRASİ

KİTAP YAYINEVİ – 42
İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ – 13

YENİ BİR DEMOKRASİ: İFLAS ETMİŞ DÜNYA DÜZENİNE ALTERNATİFLER / HARRY SHUTT

ÖZGÜN ADI
A NEW DEMOCRACY: ALTERNATIVES TO A BANKRUPT WORLD ORDER
WAS FIRST PUBLISHED IN 2001 BY ZED BOOKS LTD.

© 2001, HARRY SHUTT
© 2003, KİTAP YAYINEVİ LTD.
İSTANBUL TELİF HAKLARI AJANSI ARACILIĞIYLA SATIN ALINMIŞTIR.

ÇEVİRENLER
MAHMUT TEKÇE - BİLGE GÜRSU NOMER

DÜZELTİ
NURETTİN PİRİM

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK RESMİ
AUGUST MACKE, FARBKOMPOSITION I, 1912

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
DEREBOYU CAD. ZACRA İŞ MRK.
B BLOK NO:1 34398 MASLAK-İSTANBUL
T: (0212) 285 11 96
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
KASIM 2003, İSTANBUL

ISBN 975-8704-42-7

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHANGİR CADDESİ, ÖZÖĞÜL SOKAĞI 20/1-B
BEYOĞULU 34433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Yeni Bir Demokrasi

İflas Etmiş Dünya Düzenine Alternatifler

HARRY SHUTT

ÇEVİRENLER

MAHMUT TEKÇE - BİLGE GÜRSU NOMER

Kitapyayinevi

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Değerli öneri ve yorumlarıyla
yazdığım ilk metne önemli katkılar yapan
Garth Armstrong ve Steve Pryle'e teşekkür ederim.
Ama her zaman olduğu gibi, hem ifade edilen görüşlerin
hem de hâlâ varlığını sürdüren yanlışların
sorumluluğu yazara aittir.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ: DÜNYA DÜZENİNİN ÇÖKÜŞÜ 7

I- EMPERYALİZMİN GERİLEYİŞİ 12

GÜNÜMÜZ ULUSLARARASI KURULUŞLARININ KÖKENLERİ VE DOĞAŞI 15

SOĞUK SAVAŞ'IN YÜKSELİŞİ VE GERİLEYİŞİ 16

SOĞUK SAVAŞ SONRASI GERİLİMLER (HEGEMONYA DEMOKRASİYE KARŞI) 20

II- KAPİTALİST KRİZ VE AMERİKAN HEGEMONYASINA YÖNELİK TEHDİT 28

SAVAŞ SONRASI EKONOMİK BÜYÜMENİN KÖKENLERİ VE SONU 29

UZUN SÜREN GERİLEMESİ TEPKİLER 32

KÜRESEL KRİZİ DURDURMA ÇABALARI 34

KRİZİN ABD'NİN DÜNYA HAKİMİYETİ ÜZERİNDE ETKİLERİ 41

SERBEST PİYASA EFSANESİNİN GEREKLİLİĞİ 44

KENDİ İÇİNDE ÇELİŞKİLİ STRATEJİLER 46

III- ŞİRKET ÇIKARLARI KAMU ÇIKARLARINA KARŞI 50

REKABETİN YOL AÇTIĞI SORUNLAR 51

DEVLET MÜDAHALESİNİN KAÇINILMAZLIĞI 56

YOĞUNLAŞAN KARŞITLIKLAR 57

AHLAKİ TEHLİKEDEN MEŞRU SUÇA 61

BATİ DEMOKRASİSİNİN ZAYIFLIĞI 64

YAKINLAŞAN DAĞILMA 67

IV- DÜNYA TİCARET SİSTEMİ: KÜRESELLEŞMENİN BAŞARISIZLIĞI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA 70

KRONİK KÜRESEL KAPASİTE FAZLASI 70

SERBEST TİCARETİN FİİLEN REDDEDİLMESİ 73

"EŞİT KOŞULLARA SAHİP OYUN ALANI" FANTEZİSİ 74

UYGULAMADA İKİYÜZLÜLÜK: TARIMDA SERBEST TİCARET ÖRNEĞİ 75

DENETİMSİZLİK VE ANARŞİ 78

V- AZ GELİŞMİŞLİK KRİZİ: YENİ BİR MODEL ARAYIŞI 86

GELENEKSEL KALKINMA MODELLERİNİN İFLASI 89

ULUSAL BAĞIMSIZLIK YANILSAMASI 91

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Yeni Emperyalizmin Mirası	95
Karşılıklı Bağımlılığın Gerekliliği	97
Değişimin Önündeki Engeller	99
İleriye Yönelik Tek Yol	101
<u>VI- "Serbest" Piyasa Yerine</u>	105
Kolektivizmin Kaçınılmazlığı	106
Büyümenin Öneminin Azaltılması	107
Kârın Azamileştirilmesine Sınır	108
Kâr Güdüsüne Alternatifler	111
Planlama Unsuru	112
Finansal Piyasaların Küçültülmesi	114
Yeni Bir İktisat	116
Büyük Sermayenin Gücünün Frenlenmesi	118
Uluslarüstü Boyut	121
<u>VII- Uluslarüstücülüğe Geçiş</u>	124
İçti Boşalmış Egemenlik Kavramı	124
İnsan Hakları Konusunda Kararsızlık	126
Tek Taraflılığın Ötesinde	127
BM Sisteminin Yeniden Düzenlenmesi	133
Bölgesel Bloklara Karşı Küresel Birlik	136
Avrupa Birliği: Bütünleşmeye Alternatif Bir Rota	139
<u>VIII- Demokrasiye Giden Yol</u>	142
Bir İnanırcılık Krizi	143
Üçüncü Dünya Çelişkileri	145
Ekonomik Demokrasi İhtiyacı	147
Yeni Düzendeki Şirket Yönetimi	148
Bütünleşme ve Dahil Olma	151
Hükümeti Daha Sorumlu ve Temsilci Hale Getirmek	152
Notlar	157
Dizin	163

DÜNYA DÜZENİNİN ÇÖKÜŞÜ

Berlin Duvarı'nın 1989 yılında yıkılması Soğuk Savaş'ın sonunu müjdelediğinde dünyada bir iyimserlik rüzgârı esmeye başladı; dünya savaşı ve nükleer felaket tehditlerinden sıyrılan insanlar ölerinde özgür bir gelecek görüyorlardı. Soğuk Savaş'ın sona ermesini izleyen birkaç yıl içinde uzun yıllardır süregelen pek çok bölgesel çatışmanın, özellikle de Güney Afrika ve Ortadoğu'daki çatışmaların bitmesi "yeni bir dünya düzeni" kurulacağına dair inancı iyice pekiştirdi. Üstelik kılıçların kınlarına sokulmasının yeni bir refah dönemine yol açacağı ümidi, çoğu kişinin gözünde bütün dünyanın bundan böyle çökmüş Sovyet merkezî planlama sistemi yerine piyasa ekonomisi modelini benimseyeceği beklentisiyle daha da güçlendi.

Şimdi geriye dönüp baktığımızda bu tür bir iyimserliğin aslında yanıltıcı olduğunu ve gitgide büyüyen bazı küresel sorunları görmezden geldiğini son derece net olarak görsek de aslında bu durum o dönemde bile dünya liderlerini harekete geçirmiş olmalıydı. Gelişmekte olan ülkelerde ve eski Sovyet cumhuriyetlerinde sivil düzenlerin yıkılması, Batı Avrupa'ya ve ABD'ye göç etmek isteyen insanların sayısının hızla artması ve gelişmiş ülkelerde kronik yüksek işsizlik ve artan yoksulluk yüzünden her geçen gün daha da büyüyen bir "alt sınıf"ın ortaya çıkması, tehlikeli bir durumu işaret ediyordu. Belki de bu tehlikeli durumların en kayda değeri, dünyanın ikinci büyük ekonomisi olan Japonya'da 1990 yılında patlayan bir spekülâtif yatırım balonunun ardından ne finans piyasalarında ne de ekonominin genelinde herhangi bir toparlanma belirtisi görülmüş olmasıydı.

Ne var ki, aradan geçen on yılın büyük kısmında hem resmî Batı propagandası hem de büyük sermayenin çıkarlarına göre hareket eden medya çoğunlukla bu tür belirtileri ya görmezden geldi ya da önemsiz gibi göstermeye çalıştı. Öte yandan, kamuoyu üzerinde büyük etkisi bulunan kişi ve kurumların neredeyse tamamı, her geçen gün daha fazla ülkenin sınırlarını mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımına açmasıyla ortaya

çıkan “küreselleşme” rüzgârının getireceği büyük ekonomik çıkarlara dikkat çekti. 1994’te Meksika’da başlayan ve “gelişmekte olan” piyasaları art arda etkisi altına alan finansal krizlere rağmen küreselleşme üzerindeki bu yapay mutluluk dalgası 1990’ların sonuna kadar devam etti. Üstelik, küreselleşmenin getirilerinin 1997-98 yıllarındaki Doğu Asya ve Rusya krizleriyle’ sadece bir seraptan ibaret olduğu belli olsa da, “serbest piyasa” kapitalizmi taraftarları bu sefer çok daha olanaksız bir fanteziye sarıldılar. Bu, mikro-elektronik ve siber-teknoloji uygulamalarına dayanan “yeni ekonomi” fikriydi ve bu sayede ABD’nin ve diğer ülkelerin kalıcı olarak ekonomik dalgalanmaların kısıtlayıcı etkilerinden kurtulacakları iddia ediliyordu.

Oysa aynı sırada reel ekonomideki durum, hâkim düşünceyle çelişir biçimde gitgide kötüleşiyordu. Küreselleşme, Üçüncü Dünya’nın ve eski komünist ülkelerin kötüye giden kaderlerini tersine çevirmek bir yana, istikrarsızlık yaratan sermaye giriş çıkışlarını kolaylaştırarak ve böylece ekonomik faaliyetlerin ciddi şekilde zarar görmesine ve her kıtada sivil otoritelerin yıkılmasına yol açarak bu ülkelerin durumlarını daha da olumsuz hale getirdi. Benzer şekilde, zengin ülkelerde ekonomik anlamda marjinalleşmiş olan nüfusun sayıları azımsanmayacak bir bölümünün durumu da kamu hizmetlerinin zayıflamasıyla iyice kötüleşti, üstelik bu baskı son yıllarda orta sınıfa da baskı yaratmaya başladı. Günümüzde orta sınıfa daha da korkutan, finans piyasalarındaki çöküşler sonucu emeklilik fonlarının değerlerinin azalması yüzünden yaşam standartlarında büyük bir düşüş olacağı tehdidinin gitgide daha belirgin olması.

Artık iyice gün ışığına çıkan bu küresel ekonomik felaket, yalnızca kapitalizmin iktisadi örgütlenmenin hâkim düzeni haline geldiği 200 yıl kadar önceden bu yana düzenli olarak dünya ekonomisinin başına bela olan büyük çöküşlerden biri olarak görülebilir. Ne var ki, bu kitapta da gösterileceği gibi, her ne kadar resmî politikalar devletin kaynaklarını ekonomik istikrarsızlığın ve piyasa başarısızlığının belirtilerinin üzerini örtmek için hiç bu kadar seferber etmemiş olsa da bu seferkinin şimdiye kadar yaşananların en şiddetlisi olduğuna inanmak için pek çok nedenimiz var.

Yine de aşırı iyimser bir ekonomik başarı sanrısını devam ettirmeye çalışan bütün bu resmî görüşlere karşın 1990 yılından bu yana sürekli

tekrarlayan finansal krizler, özellikle de hisse senedi değerlerinin inanılmaz (ve hiçbir şekilde beklenemeyen) seviyelere gelmesi, kaçınılmaz olarak bazı şüphelerin oluşmasına yol açtı. Hatta dünyanın en önemli yatırımcılarının bazıları bile ekonominin tamamını etkileyecek finansal kriz tehlikesinden ve hiç kâr etmemiş internet şirketlerinin hisse senedi değerlerindeki aşırı şişmeden bahsetmeye başladılar.³ Üstelik kapitalizmin bu duayenlerinin bir kısmı dünyanın 1930'lerden bu yana yaşadığı ekonomik felaketlerin en kötüsünün eşliğinde olduğuna işaret etseler bile, hiçbiri işin temelinde yatan soruna herhangi bir çare bulabilmiş değil.

Şu bir gerçek ki, artık küresel kapitalizm devasa refah ve güce sahip olduğu konumuna onarılmaz bir zarar vermeden daha istikrarlı ve daha az yıkıcı bir ekonomik düzen oluşturmaya yönelik adımlar atamaz. Zira bu yönde yenilenmiş bir ekonomik model şu iki temel özelliğe sahip olmak zorundadır: (i) Şirketlerin kârlarını olabilecek en üst düzeye çıkarma özgürlüklerini büyük ölçüde kısıtlayan önlemlerin alınması ve (ii) gelirin ve refahın şu anda dünya nüfusunun mahrum durumdaki çoğunluğu lehine yeniden dağılımının sağlanması. Ne var ki aynı zamanda, iktidardaki güçler uzun süredir gelişi ertelenmiş olan finansal kriz patlak verdiğinde güçlerini hızla kaybedecekleri korkusuyla piyasa güçlerinin acımasız buyruklarına kendi istekleriyle teslim olamazlar.

Bu nedenle, Amerikan şirketlerinin çıkarlarına sıkı sıkıya bağlı olan dünya düzeni, son günlerindeki Sovyetler Birliği'ne benzemeye başladı. Dünyayı hızla yaklaşan felaketten korumak için gerekli olan kökten değişiklikleri görmezden gelerek –hatta modası geçmiş ideolojisinin etkisinden ödün vermeyerek– kötü sondan her şeye rağmen kaçınabilecekleri umuduyla gözü kara bir strateji yürütüyorlar. Üstelik, Batı'da ifade özgürlüğü Sovyetler Birliği'nde hiçbir zaman olmadığı kadar geniş olmasına rağmen, Batılı liderler çevrelerini kendilerine duymak istemedikleri hiçbir şeyi söylemeyen danışmanlarla –ve medyadaki yorumcularıyla– doldurarak hâlâ gerçeklerden kaçmayı başarıyorlar.

Yine de, kendilerini ve halkı inandırmaya çalıştıkları hayaller ne olursa olsun dünya liderleri artık halkın memnuniyetsizliğini giderme konusunda hiç olmadıkları kadar bilinçliler. Zira demokratik güçlerin 19.

yüzyıldan bu yana gelişmesi ve yayılması, her ne kadar ortaya konma biçimleri noksan da olsa, en azından gelişmiş Batı ülkelerinde geniş halk kitlelerinin kapitalist kâr sistemine zarar vermemek uğruna yokluğa sürüklenmesinin artık kabul edilmeyeceğini işaret ediyor.

Sanayileşmiş Batı'daki bu siyasi gerçekler kadar önemli olan bir başka olgu da, evrensel insan hakları ve demokratik haklar düşüncesinin dünyanın dört bir yanına sürekli yayılması. Bu haklar, 1940'lerden bu yana Birleşmiş Milletler'in temel belgeleriyle korunuyor. Ne var ki, 1989 yılına kadar 40 yıldan fazla bir süre yaşanan Soğuk Savaş'ın Batı tarafından "özgür dünya"daki çoğu müttefiklerinden insan haklarına saygı beklemek için etkili bir mazeret olarak kullanıldığına da hiç kuşku yok. Bu durumu mazur göstermek için, Sovyet düşmana karşı mücadelede normal kurallarla oynamanın olanaksız olduğu, zira Sovyetlerin bu tür kuralları toptan yok saydığı öne çıkarıldı. Bununla birlikte, bu çekişme sona ermeden epey önce, ABD'deki Carter yönetimi (1977-81), bu konunun kabul edilemez olduğunu fark etmişti, yeni yüzyılın başlangıcında ise artık ABD'nin herhangi bir yerde otoriter rejimleri açıktan desteklemesi, imkânsız olmasa da, siyasi bakımdan çok zor hale geldi.

ABD üzerindeki, kendi özgürlük ve demokrasi söylemlerine uyması yönündeki baskılar, her ne kadar günümüzde dünyanın tek, askerî alanda boy ölçüşülemeyen süper gücü olsa da, kaçınılmaz olarak ABD'nin taleplerini dünyaya dayatma becerisini zayıflattı. Kısaca ABD, uzun süredir bilinen emperyalizmin demokrasi ile çeliştiği gerçeğini kabullenmek zorunda kalıyor. Günümüzde, dünyanın her geçen gün daha fazla bölgesinde ortaya çıkan kronik ekonomik krizlerin yol açtığı kaos ve çatışma ortamında, bu çelişkiyi çözmek çok daha zor.

Bundan dolayı, küresel düzen hem son iki yüz yıldır dünyayı yöneten ekonomik sistemin hem de 1945'ten bu yana ABD'nin egemenliği altındaki uluslararası siyasi yapının eş zamanlı olarak çözülmesiyle yüzleşmek durumunda. Üstelik, son 100 yılda dünya nüfusundaki eş görülmemiş artış ile tarımsal ve sınai üretimdeki patlama yüzünden ortaya çıkan çevresel sorunlar, bu yüzleşmeyi zorunlu kılıyor. Bu yeni durum, sözde serbest piyasacı ekonomik ilkelere ve tek süper gücün tek ta-

raflı siyasi kontrolüne dayalı dünya düzeninin daha da fazla zayıflamasına yol açıyor.

Bu kitap, hakim düzenin küresel statükonun temel eksikliklerini görmeyi ya da tamamen farklı modellerin tartışılmasına izin vermeyi reddetmesiyle doğan boşluğun doldurulmasına bir katkı yapma amacını taşıyor. Okuyucunun da göreceği gibi, kitabın amacı daha istikrarlı ve eşitlikçi bir dünya düzeni oluşturmak için gereken alternatif ilkeleri ve yaklaşımları ortaya koymak. Bunları yaparken, mevcut düzenin –en azından ekonomik olarak– neden kesinlikle sürdürülemez olduğunun çok kapsamlı bir analizi yapılmamış gibi görünse de, şu iki noktaya dikkat çekmek gerekir:

- medyanın tüm görmezden gelme çabalarına rağmen, bu sonuca işaret eden ve yayımlanmış çok sayıda kanıt ve analiz vardır;
- bu çalışmanın kapsamının sınırlı tutulması, belli varsayımların önceden okunmuş kabul edilmesini gerekli kılar.³

Ayrıca, gerekli olarak tanımlanan yeni yaklaşımların pek çoğu, resmi bir teşvik görmemesine ya da kamuoyunda fazla duyurulmamasına rağmen, yaygın olarak uygulanmaya zaten başladı. Artık kaçınılmaz hale gelen ekonomik çöküşün arifesinde küresel kriz yoğunlaştıkça, daha işlevsel bir küresel düzenin nasıl oluşturulacağına ilişkin bir tartışmaya olan ihtiyaç, şimdiye kadar görülmemiş bir baskı yaratıyor.

EMPERYALİZMİN GERİLEYİŞİ

Yeni girdiğimiz 21. yüzyılda dünya düzeninin doğasının, yani küresel gücün kullanılma şeklinin, geçen yüzyılın başındaki haliyle tamamen aynı olması son derece çarpıcı bir olgu. Başka bir deyişle dünya Kuzey Amerika ve Avrupa'daki sanayileşmiş ülkelerin (ve biraz da Japonya'nın) ve bu ülkelerin çıkarlarını temsil eden dünyanın en güçlü özel finans, ticaret ve sanayi şirketlerinin etkin hegemonyası altında. Bu hegemonya, tarihin en yıkıcı iki savaşının yaşandığı ve dünyanın yarısını kaplayan Avrupa sömürge imparatorluklarının yıkıldığı geçtiğimiz yüzyıldaki şiddetli karışıklıklara rağmen varlığını sürdürdü. Yüz yıl öncesiyle karşılaştırıldığında küresel gücün kullanımındaki tek büyük fark, Amerika Birleşik Devletleri'nin büyük dünya gücü olarak İngiltere'nin yerini alması ve bu üstünlüğünün, en azından görüntüde, İngiltere'nin 1900'deki konumuna oranla çok daha rakipsiz olması.

Bununla birlikte, bu tür bir kısmi emperyalist dünya düzeninin yeni yüzyıla gelebilmiş olması, geçtiğimiz yüz yıl boyunca emperyalist güçlerin de, en azından teoride destekledikleri, bir ülkenin başka bir ülke üzerinde emperyalist hâkimiyet kurmasının tamamen reddedildiği bir dünya düzeni kurma çabalarına ters düşmektedir. Aslında emperyalizme karşı ideolojik hareketin tarihi çok daha eskilere gider.

Bu eğilimin kökenleri, 18. yüzyıl Avrupa'sındaki Aydınlanma hareketiyle ortaya çıkan bireyin özgürlüğü ve insanların eşitliği düşüncelerine dayanır. 19. yüzyılın başlarında bu düşünceler sadece Amerikan ve Fransız devrimlerine ilham kaynağı olmakla kalmadı, aynı zamanda da Avrupa sömürge imparatorluklarında feodal serflikin ortadan kalkmasına ve köleliğin yasaklanmasına yönelik bütün Avrupa'yı saran geniş tabanlı bir hareketin başlamasına da önayak oldu.' 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde bu süreç, Avrupa'da ve diğer yerlerde siyasi hakların genişletilmesine yönelik ve çoğunlukla milliyetçi hareketler şeklindeki taleplere dönüşmüştü.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bile, özellikle Avrupa'da, ulusal bilincin artışı ile oy verme hakkına dayalı katılımcı demokrasinin yükselişi bir arada gerçekleşti. Bu eğilim, örneğin İngiltere'nin kendi kanunlarını uygulamak isteyen İrlanda'ya karşı direnmesini gitgide daha da imkânsız hale getirdi, ardından bu talep tam gerçekleşecekken 1914 yılında patlak veren savaşla kesintiye uğradı. Aynı şekilde ABD de kendisini Filipinler üzerinde ele geçirdiği hakları (1898 yılında İspanya'dan alınmıştı) ülkenin hükümetine vermek zorunda hissetti. Hatta 1918'de Başkan Wilson her ulusun kendi kaderini tayin hakkını Versailles barış anlaşmalarının temel ilkelerinden biri olarak açıkladı. Ancak, bu muğlak kavram (ulusu nelerin oluşturduğu sorusu yanıtsızdı) barış görüşmeleri sonucunda sadece o dönemde Avusturya ve Osmanlı imparatorluklarının hâkimiyeti altında olan Avrupa devletleri tarafından benimsendi. Gerçekten de sömürge bölgelerdeki halkların çıkarlarının ve haklarının dikkate alınması gerektiği Milletler Cemiyeti Anayasası'nda belirtilmişti. Buna karşın Amerikan kongresinin dışarıda kalma kararı almasıyla Cemiyet içinde hâkim konuma gelen o dönemin emperyalist güçleri (özellikle İngiltere ve Fransa), kendi kaderini tayin düşüncesini kayıtsız şartsız kabul etmekten çok uzaktı.

Bu yüzden, Wilson'un ve Milletler Cemiyeti'nin diğer kurucularının bütün iyi niyetli sözlerine karşın bu kurum hiçbir zaman kendini tam olarak sömürgeci düzenin sona erdirilmesine adayamadı. Yine de, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bu ilkeye (ABD'nin öncülüğünde) çok daha kararlı bir bağlılık, İngiltere ve Amerika'nın savaş dönemi ve sonrası politikalarını belirleyen Atlantik Belgesi ile oluştu² ve savaşın sonundaki Birleşmiş Milletler Antlaşması ile de iyice güvence altına alındı. Böylece, ilk ortaya çıktığı yıllarda son derece yaygın olan emperyalizm ideolojisi, yüzyılın ortalarına gelindiğinde gözden düşmüş, dünyanın büyük güçleri bütün insanların kendi öz iradelerine uygun şekilde yönetilme hakları olduğu ya da bir başka deyişle bir ülkenin diğeri üzerinde bir sömürge egemenliği kurmasının kabul edilmeyeceği konusunda anlaşmaya varmışlardı.

Her ne kadar egemenlik hakkının hâlâ "uluslar" olarak tanımlanması gücün birtakım devletlerin elinde bulunduğu bir dünyada kendi kaderini tayin kavramının geçerliliği şüpheli olsa da, bu değişim İkinci Dün-

ya Savaş'ndan bu yana uluslararası ilişkilerin işleyişi üzerinde derin etki yarattı. Artık küresel hegemonya kurmuş olan ülkeler bu güçlerini kullanırken, Avrupa emperyalizminin parlak günlerindeki gibi "uygarlaştırma misyonu" adı altında sömürgeciliği haklı çıkarmak yerine hiç olmazsa görünürde daha küçük ulusların "özgürlüğünü" sağladıkları ya da korudukları izlenimini yaratmak zorundaydılar. Gerçekten de, İngiliz imparatorluğunun gerilemesini inceleyen araştırmacıların geliştirdiği benzer bir teori, 19. yüzyıldan itibaren İngiliz demokrasisinin gelişmesi sonucu sömürgelerde demokrasinin reddinin ahlaki olarak kabul edilemeyecek bir çelişki haline gelmesinin bu gerilemeyi hızlandırdığıdır.³ Ayrıca, sömürgeciliğin geçmişe ait bir uygulama olduğu görüşü 1919 yılında Batılı güçlerin savaş sonrası ele geçirdikleri sömürge bölgelerin Milletler Cemiyeti "güvencesi" altında olduğunun kabulü ile daha da güçlendi. Bundan dolayı o günlerde bile büyük güçlerin uluslararası hegemonyası ile özgürlük ve ulusların kendi kaderini tayin etmesi kavramlarının ciddi bir çelişki içinde olduğu düşüncesi yerleşmişti.

1945'ten bu yana dünya tarihi düşünüldüğünde bu gergin ortam içinde, kendi kaderini tayin ilkesinin ve sömürgecilik karşıtlığının bayraktarlığını ABD'nin yapmış olması hayli ironik. Bu tutum başkan Wilson'un diğerlerinden daha genç ülkesini Versailles barış görüşmelerinde ülkeler arasındaki ilişkilerin daha eskiden kurulmuş İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinin çıkarlarına aykırı olarak uluslararası kabul görmüş kurallar tarafından yönetileceği yeni bir aydınlanmacı dünya düzeninin öncüsü konumuna getirmesine olanak sağladı. Aynı şekilde, her ne kadar soyutlayıcı eğilimler ABD'yi baş mimarlığını Wilson'un yapmış olduğu Milletler Cemiyeti'nin dışına iterek Wilson'un politikasını etkisiz kılarsa da İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren ABD yeniden dünyanın kaderi üzerinde söz sahibi haline geldi ve en azından Avrupalı müttefiklerinin gözünde tarafsız bir konuma yerleşti.

Yine de 1945'ten itibaren ABD'ye ulusların kendi kaderlerini tayin hakkının resmen desteklendiği bir dünyanın parlak zırlı şövalyesi rolü biçildiği ya da ABD kendisine bu rolü biçtiği için dünyanın tartışmasız en güçlü devleti olarak hegemonyasını oluşturmak ve bu rolünün gereğini yerine getirmek arasında ciddi bir ikilem yaşadı. Bu bulmaca, yeni kurulan

Birleşmiş Devletler'in 1948 yılında ABD'nin ve Sovyetler Birliği hariç bütün üye ülkelerin desteklediği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni kabul etmesiyle daha da karmaşık bir hal aldı. Tıpkı Avrupa'nın eski emperyalist güçlerinin geleneksel sömürgeci düzenlerinin tarihi bir yanılığ olduğunu kabul etmek zorunda kalmaları gibi, savaş sonrası dünya düzeninin hâkim gücü de kendi söylemlerinin esiri haline gelmişti. Gerçekte, dönemin önde gelen politikacılarından birinin kabul ettiği gibi, ABD'nin küresel hâkimiyetinin sürdürülmesi, diğer ulusların da çıkarını gözeten söylemlerle çelişki içindedir ve dolayısıyla "insan hakları, yaşam standartlarının yükselmesi ve demokratikleşme gibi ne olduğu belirsiz ve gerçekdışı hedeflerden bahsetmeyi artık kesmemiz gerekir."⁴

GÜNÜMÜZ ULUSLARARASI KURULUŞLARININ KÖKENLERİ VE DOĞASI

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası düzenin bu içsel çelişkisi, bu düzeni oluşturan uluslararası yapılarda açıkça görülebiliyordu. Batı'da her geçen gün daha fazla kabul gören liberal demokratik ideale paralel olarak hem bütün ulusların eşit egemenliği hem de bütün vatandaşların eşit bir şekilde kendi hükümetlerini seçme hakkı ilkeleri 1945'teki Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde ve BM tarafından 1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer buldu. Yine de, bu dönemi izleyen yarım yüzyılda, tıpkı bir önceki elli yılda olduğu gibi, küresel egemenlik en büyük askeri güce sahip olan az sayıdaki süper gücün elinde toplanmıştı. Gerçekten de bazı üye devletlerin diğerlerine göre daha eşit olduğu fikri BM Sözleşmesi'ne de yansımış, diğer devletlerden (askeri ya da ekonomik anlamda) daha fazla güce sahip olan beş üyeye Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeliği verilmiş ve Konsey'in kararlarını veto etme hakkı tanınmıştır. Öte yandan, BM Sözleşmesi bir ülkenin kendi sınırları içinde ulusal egemenliğinin dokunulmaz olduğu düşüncesine uygun olarak dış güçlerin (ya da BM'nin kendisinin) üye ülkelerin iç işlerine hiçbir şekilde müdahale etmemesi ilkesini benimsemiştir.

BM'nin kuruluşundan bu yana geçen 50 yıldaki deneyimler, uluslararası ilişkilerdeki uygulamalar ile BM Sözleşmesi'nin ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin şartları arasında, sözleşmenin kendi içindeki çe-

lişkilerden çok daha aşikâr bir ayrışmayı ortaya çıkardı. Sadece büyük güçler, hatta gitgide sadece ABD, dünyanın karar alma süreçlerinde hâkim hale gelmekle kalmadı, aynı zamanda çoğu üye devletin iç egemenliklerine sürekli olarak ve apaçık bir şekilde müdahale edildi. Bu alışılmadık durum şu nedenlerden kaynaklandı:

- ulus-devletler arasındaki güç dağılımlarının son derece eşitsiz olduğu coğrafi koşulların yarattığı *reel politik*’in zorlamaları;
- üye devletlerin ekonomik kaynakları ve yaşam standartları arasında ortaya çıkan büyük dengesizlikler;
- Soğuk Savaş’ın yarattığı uzun süreli tahribat;
- BM üye ülkelerinin büyük çoğunluğunda temsile dayalı demokrasi-lerin kurulamaması, hatta “olgun” demokrasilerde bile temsil kurumlarının ortadan kalkması.

Gerçekten de, yukarıda değinildiği gibi, 1945’e kadar uluslararası hukukun yerleşmesi ve sömürge imparatorluklarının yıkılmasına yönelik görüşlerinin bayraktarlığını yapan ABD, İkinci Dünya Savaşı’ndan kısa süre sonra yeni oluşan bir küresel süper güç olarak bu tür fikirlere artık sözde bir destekten daha fazlasını veremeyeceğinin farkına vardı.⁵ Aslında, savaş sonrası dönemin koşulları içinde aynı konumdaki başka herhangi bir ülkenin de büyük olasılıkla aynı sonuca varacağını söylemek doğru olacaktır. O dönemin siyasi iklimi hiçbir şekilde eşit egemenlik ve demokrasi ilkelerinin yerşermesi için gerekli ortamı sağlamıyordu. Bunun nedeni sadece totaliter Sovyetler Birliği ve uydularının bu idealler üzerinde güçlü bir olumsuz baskı yaratması değil, aynı zamanda dünyanın geri kalanının neredeyse tamamının (Anglosakson devletleri ve Batı Avrupa ülkelerinin çoğu hariç) hâlâ çeşitli biçimlerde otoriter rejimler altında olmasıydı (hatta bu ülkelerin çoğu hâlâ Batı Avrupa “demokrasilerinin” dolaysız sömürge denetimi altındadır).

SOĞUK SAVAŞ’IN YÜKSELİŞİ VE GERİLEYİŞİ

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ABD’nin karşı karşıya kaldığı bir başka sorun, süper güç rolünün (hem ülke içinde hem de müttefikleri ara-

sında) siyasi olarak ortak kabul görmesi için hayati öneme sahip olan ekonomik gücün sürdürülmesiydi. Kuşkusuz, 1945 yılında Amerikan lider kadrosu savaşlar arasında ekonomisinin ne kadar kırılgan olduğunun ortaya çıktığını ve bu tür ekonomik zayıflıkların hem içeride hem de (hatta daha fazla) dışarıda ciddi siyasi sonuçlara yol açtığını fark etmişti. Ayrıca ABD, 1930'lardaki bunalımdan tamamen sıyrılmasının ve tam istihdama dönüşünün ancak İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışıyla ve bu durumun Amerikan sanayisine "demokrasinin cephaneliği" olma fırsatını vermesiyle mümkün olduğunun da farkındaydı. Bu yüzden, savaş sona erdiğinde bu askerî makinenin ve devasa savunma sanayisinin aniden işlemez hale gelmesinin olası olumsuz sonuçlarının bilincinde olmak zorundaydı.

Bu durum, iktidara gelen Amerikan hükümetlerinin Sovyetler Birliği ile rekabet konusunda sürekli olarak bir iç çelişki içinde olduklarına inanmamız için güçlü bir dayanak sağlar. Amerikan lider kadrosunda ve kamuoyunda totaliter komünizmin dünyaya yayılma olasılığına karşı kuşku duyulmayacak gerçek bir antipati oluşmuş olsa da, bu tehdidin gerçekten bu kadar geçerli olup olmadığını ya da eğer ABD ve müttefiklerinin sürekli olarak Üçüncü Dünya'da ortaya çıkan tepki güçleriyle işbirliği içinde olmaması durumunda bu tehdidin ortaya çıkıp çıkmayacağını sorgulamak için geçerli nedenler var. Sovyetler Birliği de savaşın ardından gücünü ve etkisini sürdürebilmek için büyük ölçüde kendi askerî-sınai yapısına bağlı kalmak zorundaydı. Öte yandan Sovyetler'in özellikle 1950'lerin başlarında Soğuk Savaş'ta bir anlaşmaya varma konusunda ABD'den çok daha istekli olduğu konusunda da önemli kanıtlar var.⁶

Gene de, Soğuk Savaş'ın nedenleri ne kadar yapay olursa olsun, hiç kuşku yok ki bu çekişme 1945'ten sonra en az 40 yıl boyunca uluslararası ilişkilere damgasını vurdu. Dolayısıyla, bu dönem boyunca uluslararası ilişkilerdeki hiçbir konu (ya da ülkeler arasındaki hiçbir anlaşmazlık) iki süper güç arasındaki rekabetin etkisi dışında kalamadı; hatta bu etki, Ortadoğu örneğinde olduğu gibi, hiçbir şekilde işin içinde rakip komünist ve kapitalist ideolojilerin olmadığı durumlarda bile kendisini gösteriyordu. Zamanla çoğu "egemen" devlet ister istemez kendi iç siyasi ilişkilerini bu çatışmaya bulaşmış halde buldu, hatta iki taraftan birine bağlı dış güçlerin

bu devletlerdeki siyasi iktidarları devirdiği de oldu. Tabii ki, bu durumun gerçekleşme ihtimali, söz konusu devletlerin değerli ekonomik kaynakları kontrol etmeleri ya da “stratejik” öneme sahip olduklarının düşünülmesiyle daha da büyüyordu.

Oldukça bariz bir şekilde Soğuk Savaş, her iki tarafın lider kadroları tarafından emperyalist egemenliğe karşı özgürlük için verilen bir mücadele olarak tanımlanmış olsa da, aslında iki tarafın da küresel çaptaki fiili emperyalizm stratejilerini sürdürürebilmeleri için kullandıkları bir kılıftı. Bu strateji açıktan bir sömürge düzeni uygulamayı gerektirmese de –ve daha çok önceki emperyalist güçlerin kullandığı uydu devletler yoluyla dolaylı egemenlik uygulamalarına benzese de– BM Sözleşmesi’nin ve İnsan Hakları Evrensel Beyanname’si’nin ilkelerini sistemli olarak ihlal ediyordu. Bu çelişki her iki taraf için de bir propaganda sorunu yaratsa da, bu sorun ABD açısından çok daha büyüktü, zira “özgür dünya’nın lideri olarak kendi kamuoyunu (ve müttefiklerini), ifade özgürlüğünün Sovyet blokundaki uygulamaların çok ilerisinde olduğu bir ortamda bu anormalliği açıklamak zorundaydı.

ABD’nin, yönetenlerinin eğilimleri ne olursa olsun, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından küresel istikrarı sağlayabilmek için kısmi emperyalist bir tavır belirlemekten başka bir şansı olmadığı ve küresel istikrarın sorunluluğunu taşıyabilecek kaynaklara sahip tek ülke olduğuna ilişkin savlar öne sürülmüştü. Ne var ki, savaştan bir süre sonra bu geleneksel *reel politik* uygulamaları hem kamuoyuna hem de Sovyet olmayan dünyaya kabul ettirilse de, zamanla bu yaklaşımla BM’nin kuruluş belgelerinde ifade edilmiş olan Batı propagandasının idealist söylemi ile arasındaki çelişkinin hızla daha az kabul edilir hale gelmesi kaçınılmazdı. Bu nedenle, zaman geçtikçe ABD’nin Sovyet yayılmacılığını durdurmak için gerekli olduğunu öne sürerek Guatemala’dan Yunanistan’a pek çok ülkedeki hükümetleri devirme hakkını kendinde görmesi –aslında bu hükümetler ABD’nin ticari ve siyasi çıkarlarına yeterince bağlı olmadıkları için iktidardan düşürüldüler– daha çok tepki görmeye başladı. Başka bir deyişle, ABD’nin “özgür dünya’nın koruyucusu gibi değil de geçmişte kalmış bir emperyalist güç gibi davrandığı gerçeğini gizlemek artık olanaksız hale gelmişti.

Bu anlayış değişikliğinin tam olarak nasıl ve neden ortaya çıktığı tartışmalı bir konu. Bu değişimin Amerikan resmî ikiyüzlülüğüne (hem içeride hem de dışarıda) gitgide artan tepkilerin bir sonucu olduğunu iddia etmek işleri kolaylaştırırsa da, olayı fazla basite indirmek olur. 1962'deki Kûba füze krizinden sonra 1970'lerin sonunda Afgan savaşıнын bataklığına saplanana kadar Sovyetler Birliği küresel barışa bir tehdit olma özelliğini tamamen yitirdi ve dünya kamuoyu (Washington'daki tutucu soğuk savaşçılar hariç) "kıvıl tehdit'in varlığına gittikçe daha az inanır oldu. Üstelik, Amerikan kamuoyunda özellikle Vietnam Savaşı, (verilen 58.000 kayıpla) ABD'nin hayati çıkarlarından herhangi birinin tehlikede olmadığı bir durumda Amerikan halkının, Başkan Kennedy'nin deyiimiyle "özgürlüğü" savunmak adına gerçekten de her türlü bedeli ödemeye hazır olup olmadığı sorusunun sorulmasına neden oldu.

Vietnam hezimetine gelen tepkilerin, 1970'lerde ABD tarafından desteklenen (özellikle Latin Amerika'daki) askerî diktatörlüklerin işi toplu cinayetlere vardırmasının yarattığı nefretle birleşmesi Carter yönetimini (1977-81) dış politikada insan haklarına daha fazla vurgu yapmak zorunda bıraktı. Her ne kadar daha sonra başa geçen Reagan-Bush rejimleri daha saldırgan politikalar (Nikaragua, Grenada, Panama) izlemiş olsa da Amerikan yönetimi olası bir kamuoyu tepkisinin yarattığı korku ile kendini kısıtlanmış hissetti ve Nikaragua'daki İran-Kontra olayında olduğu gibi hükümet düşürmeye yönelik faaliyetlerini örtbas etmek için daha fazla çaba harcamaya başladı. Üstelik Nikaragua'nın 1984 yılında ABD'yi savaş ilan etmeden saldırdıęı⁷ için Uluslararası Adalet Divanı'na vermesi ve davayı kazanması –her ne kadar Amerikan yönetimi Adalet Divanı'nın kararını tanımamış olsa da– ABD'nin dış politika amaçlarına ulaşmak için uluslararası hukuk kurallarını delme gücünün bazı sınırları olduğunun farkına varmasına yol açtı.

Soğuk Savaş sürerken bile kabul görmemeye başlayan bu tür hegemonyacı güç gösterilerinin, Amerikan-Sovyet çatışmasının sona ermesinden itibaren çok daha az kabul edilir olması kaçınılmazdı. 1985'te Mihail Gorbacov'un Sovyet başkanı olmasıyla ilk işaretlerini veren ve 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla tamamlanan bu gelişme, Moskova'nın artık

oyunu oynamaya ne isteği ne de gücü olduğunu ilan etmesi anlamına geliyordu. Her ne kadar Reagan yönetimi tavizsiz politikaları ve 1980'lerin başlarında silahlanma yarışına ağırlık vermesi sayesinde “şeytan imparatorluğu”nu dize getirdiğini iddia ederek övünse de, ABD'nin bu ani teslimiyeti sürpriz olarak karşıladığına hiç şüphe yok. Bu sürprizin en önemli nedeni CIA'nın Sovyetler'deki ekonomik çöküşün boyutlarını tahmin edememiş olmasıydı. Bu nedenle Washington'un bu ani değişime ilk tepkisi bu şaşkınlığın etkisindeydi ve Sovyetler sonrası Rusya'ya ve eski Sovyet cumhuriyetlerine tutarlı ve gerçekçi bir strateji oluşturmakta başarısız olması, Batı'nın bu “zafer”ine büyük ölçüde gölge düşürdü.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI GERİLİMLER (HEGEMONYA DEMOKRASİYE KARŞI)

ABD'nin politikalarını oluşturanlar içten içe Soğuk Savaş'ın hâlâ sürüyor olmasını tercih etseler de –böylece ABD'nin diğer ülkelerin işlerine karışmasını haklı göstermeye devam edebileceklerdi– bu yeni durum daha faal bir politika izlemeleri yönündeki baskıları artırdı. İlerideki bölümlerde de tartışılacağı gibi, ABD'nin Üçüncü Dünya'da ve diğer yerlerdeki müttefik ülkelerinde desteklediği –ve demokratik meşruiyet kisvesi altına gizlenmiş otoriter hükümetler tarafından uygulanan– politikaların bariz biçimde iflas etmesi başta olmak üzere pek çok güç de bu yönde baskı yarattı.

Washington'un dünya kamuoyunu korkutmak ve böylece bağımsız devletlerin ilişkilerine tek yanlı müdahalesine en azından üstü kapalı bir destek kazanmak için yeni bir öcü arayışına girdiğine dair işaretler var. Bu role en yakın aday, Batı medyasında İslami “köktencilik” diye tanımlanan olgu. Bu durum, son yıllarda kendilerini İslam'la özdeşleştiren ve Asya, Afrika ve hatta Avrupa'da kurulu düzenlere karşı şiddet içeren direnişler içinde yer alan –ve genellikle kendilerini Amerikan etkisine karşı açılan *ci-hat*'ın lideri olarak tanımlamaya çok istekli olan– gruplara karşı oluşan mantıklı bir tepki olarak görülebilir. Bu aynı zamanda geleneksel emperyalizmin dünya yüzünde var olan tek örneği olan İsrail devletinin en güçlülere ABD'de bulunan sıkı destekçileri tarafından da yaratılmış olabilir. Yine de, ABD'nin bu eğilime karşı Soğuk Savaş döneminin komünizme karşı mücadelesini andıran bir haçlı seferi başlatmaya yönelik herhangi bir giri-

şimde bulunmasının ciddi tehlikelerle yüklü olduğunu görmeliyiz.⁸ Şurası bir gerçek ki, farklı Müslüman grupların siyasi amaçları arasındaki çok küçük farklılıklar yüzünden propagandanın sınırlarının çizilmesinin zor olduğu bir dünyada ABD'nin böyle bir girişiminin dinsel ayrımcılığı (bu tür bir ayrımcılık sadece İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne değil, Amerikan anayasasına da aykırıdır) teşvik etme riski de bulunuyor. Üstelik ABD, geleneksel müttefikleri olan Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerini de karşısına alma ve aynı zamanda İslam dünyasında hâlâ çok sayıda bulunan baskıcı ve gerici rejimlerin gözündeki “Büyük Şeytan” imajını güçlendirme tehlikesiyle de karşı karşıya. Ayrıca böyle bir hareket, dünyanın farklı bölgelerinde İslam'la hiçbir ilgisi olmayan ülkelerde (özellikle Latin Amerika'da) Amerikan egemenliğine karşı yürütülen silahlı direnişin tutarlı bir açıklaması olamaz.

Bu nedenle, başa geçen Washington yönetimleri şu ana kadar “kutsal savaş” açmaya yönelik her türlü isteğe direndiler. Onun yerine uluslararası toplumun ortak düşmanını tanımlarken ortaya genel anlamda “terörizm” dışında bir kavram koyamadılar. Üstelik, bu son derece yaygın olguya karşı bir savaşa girişirken ortaya çıkan en bariz sorun, dünyanın dört bir yanında gerçekleşen terörist faaliyetlerin ABD ya da kukla devletleri tarafından (gizlice ya da açıktan) desteklendiğinin herkesçe biliniyor olması. Ayrıca, terörizmin genelde siyasi gücün meşruiyet dışı kullanımına, yani kendini demokratik ve yasal ifade etme olasılığının ya çok az olduğu ya da hiç olmadığı durumlara karşı çıkma ya da bu durumu destekleme amacıyla meydana geldiği de gayet iyi bilinmekte. Ne var ki, bu gerçekler ABD'yi belirli “terörist ülkeler”i kara listeye almaktan (böylece bu ülkeleri uluslararası ekonomik yaptırımlar altına sokmaya çalışmaktan) ve Amerikan çıkarlarının düşmanı olarak tanımladığı bu terörist faaliyetlere karşı 1998'de Kenya ve Tanzanya'daki Amerikan büyükelçiliklerine yapılan bombalı saldırılara misilleme olarak Sudan'da bir kimyasal madde fabrikasını bombalamak gibi yasadışı yöntemlere başvurmaktan alıkoymadı.

Aynı zamanda, 1998 yılında BM üyelerinin büyük çoğunluğunun kurulması yönünde oy kullandığı Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin oluşturulmasına Batılı hükümetler arasında sadece Clinton yönetiminin kong-

renin de tam desteğiyle karşı çıkması da son derece çarpıcı. 60 üye devletin varlığını onaylamasıyla faaliyete geçecek olan bu mahkeme, ulusal yargının yetersiz kaldığı ya da karar vermeye yanaşmadığı durumlarda⁹ savaş suçu, insan hakkı ihlalleri ve bazı durumlarda da terörizm suçları işlediğinden şüphelenen kişileri uluslararası toplum adına yargılayan ilk daimi yasal organ¹⁰ olacak. Her ne kadar ABD'nin resmî olarak açıkladığı nedenin (barışı koruyan Amerikan personelinin de mahkeme önüne çıkarılabileceği endişesi) karşı oy verme kararında tam olarak etkili olup olmadığı konusunda şüpheler var olsa da aslında ABD'nin bu mahkemeye karşı çıkmasının ardındaki neden gayet açık. Zira uluslararası hukukun böylesine yaygınlaşmasının ABD'nin uluslararası suçluları tanımlarken ve izlerini sürerken salt "Amerika'nın çıkarları" tarafından belirlenen keyfi kriterlere dayanan tek taraflı politikasını sürdürmesini zorlaştıracakları görmek gayet kolay.

Dolayısıyla, ABD'nin Sovyetler Birliği ile olan rekabetinin sona erişinin üzerinden on yıldan fazla süre geçmiş olsa da hâlâ "çift kutuplu" dönemdeki hegemonyacı altın çağının özlemini çektiğine dair pek çok kanıt var. Bununla birlikte, Soğuk Savaş'ı izleyen dönemin belki de en çarpıcı siyasi gerçeği, dünya liderlerinin her tür otoriter rejime karşı ve demokrasi yanlısı bir duruş belirlemelerine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulması. Bu durum Washington'u Zaire'deki (şimdiki Demokratik Kongo Cumhuriyeti) Mobutu ve Endonezya'daki Suharto gibi bir zamanlar desteklediği liderleri içeride zor durumda kaldıkları anda birdenbire iktidardan düşürmeye zorladı ve bir zamanlar ABD'nin en gözde müttefiki olan Şili'nin eski başkanı Pinochet'nin insanlığa karşı suç işlediği iddiasıyla mahkeme önüne çıkartılması girişimlerine sesini çıkarmamaya itti. Üstelik, Amerikan yönetimi seçilmiş hükümetlere karşı planlanan darbeleri tespit etmekte ve hükümetleri bu konuda uyarmakta genellikle hızlı davrandı ve askerî cuntalar üzerinde bir an önce demokrasiye dönmeleri yönünde baskı uyguladı.

Öte yandan Amerikan hükümetinin, özellikle statükonun gizlice korunmasının kendi ulusal ekonomik ya da siyasi çıkarlarına hizmet ettiğini gördüğü durumlarda demokratik olmayan ve artık kemikleşmiş rejimlerin değiştirilmesine yönelik pek az çaba harcamış olması da kayda değer. Bu

durum en bariz şekilde Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana ABD'den hiçbir karşı tepki görmeden hükümetlerin neredeyse tamamının otoriter olduğu Ortadoğu için geçerlidir. Hatta Bush yönetiminin eline 1991 yılında Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'taki diktatörlüğü yıkmaya ve burada demokrasiyi yerleştirme fırsatı geçti, ancak Bush bunu reddetti. Ayrıca Bush yönetimi Ceza-yir'de askerlerin demokratik süreci durdurmasına ve kanlı ve baskılı bir döneme geçilmesine üstü kapalı destek verdi. Benzer şekilde ne Clinton yönetimi ne de ardından gelen yönetim, İran'da 1990'ların sonlarından itibaren belirmeye başlayan liberal demokrasi hareketlerini desteklemek için hiçbir şey yapmadı ve İran'ı terörist ülke olarak ilan etmeye devam etti. Aynı dönemde Suudi Arabistan'ın ve Körfez ülkelerinin ortaçağ otokrasileri ise ABD'nin resmî eleştirilerinden uzak kaldı. Gerçekten de ABD'nin Ortadoğu'daki otoriter rejimlere hoşgörülü davranmasının altında yatanın esas olarak bu bölgedeki petrol zengini ülkelerdeki iktidarları hoş tutmak olduğunu düşünmek için sağlam kanıtlar var. Ortadoğu ülkelerinde her tür siyasi liberalizme karşı paranoyakça bir korku oluşmuştur, Suudi Arabistan'ın 1993 yılında komşusu Yemen'deki çok partili seçim girişimine karşı takındığı düşmanca tavır bu duruma iyi bir örnektir; aynı zamanda bu korku ABD ve müttefiklerinin Körfez Savaşı sırasında Irak ve Kuveyt'teki demokratik güçlere anlamlı bir destek vermemelerinin ardında yatan etmendir.

Washington'un Ortadoğu'daki antidemokratik eğilimleri desteklemesinin önemli bir nedeni ABD'nin dünyanın en büyük petrol rezervlerine kolayca ve güvenli bir şekilde ulaşma isteği olsa da, durumun tek açıklaması bu değildir. İktidara gelen Amerikan hükümetlerinin Ortadoğu politikaları üzerinde ciddi etkisi olan bir başka faktör de bölgede son elli yıla damgasını vuran Filistin sorunudur. Siyonist lobi, İsrail için hem başkanın hem de kongrenin sürekli desteğini almak için büyük çaba harcamaktadır ve müthiş bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda hem ABD'nin hem de İsrail'in, otokratik Arap hükümetlerine Arap dünyasında büyük bir düşmanlık beslenen İsrail ile uzlaşma yönünde baskı yapılması daha kolay olduğu ve "demokratik" İsrail ile otoriter Arap devletleri arasında karşılaştırma yapmak dünya kamuoyuna propagandayı kolaylaştırdığı için muhatap olmayı seçtiklerine hiç şüphe yoktur.

Ancak, Amerikan hükümetinin Soğuk Savaş sonrası dünyada demokrasiyi ve insan haklarını koruyacağına dair kendi verdiği sözlere en bariz ihaneti, Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaşananlara göz yumması olmuştur. Bu durum, Çin'deki insan hakları ihlalleri (özellikle 1989'da Pekin'deki Tiananmen Meydanı katliamı) ve hem Kongre'nin hem de Clinton'un, özellikle de 1992 yılında başkanlık için yarıştığı sırada Çin'i kınamaları göz önüne alındığında çok daha çarpıcıdır. Kuşkusuz, büyük güçlerin *reel politik*'i düşünülürse ekonomik ve siyasi olarak büyük ve önemli bir devlet olan Çin'e, Burma, Sudan ya da Küba gibi ülkelere olduğundan çok daha farklı yaklaşılması ve yaptıklarına göz yumulması anlaşılabilir. Yine de, dünyanın tek süper gücünün kendisini uluslararası bir insan hakları düzenini oluşturmak ve kollamak zorunda hissettiği bir dönemde bu kadar göze batan ve sürekli bir tutarsızlık kaçınılmaz olarak bu süper gücün dış politikasına olan uluslararası güveni azaltacak ve dünyanın dört bir yanında geleneksel "güçlü haklıdır" düsturunu yeniden geçerli hale getirmek isteyen ulusal liderleri cesaretlendirecektir.

Amerikan hükümeti, Soğuk Savaş'ın en hareketli dönemlerinde uyguladığı müdahale yöntemlerine dönüş anlamına gelen bu yaklaşımın çelişkili ve kendi halkının gözünde bile kabul edilemez olduğunun farkına vardığından, amaçlarına ulaşmak için daha üstü kapalı yöntemler izlemeye başladı. Bu nedenle ABD'nin 1980'lerden beri Üçüncü Dünya ve eski Sovyet bloku ülkelerindeki hükümetlere fiili ekonomik yaptırımlar yoluyla baskı yapması ve onları tehdit etmesi gittikçe sık görülmeye başladı. Bu yaptırımlar çoğunlukla hâkim çok taraflı yardım kuruluşları olan ve esas olarak ABD tarafından kontrol edilen IMF ve Dünya Bankası'nın kalkınma fonlarına ve kredilerine ulaşmayı engellemek şeklinde oldu. Bu tür taktikler, ülkelerin "demokratik" süreçleri içinde ABD'nin desteklediği bir partiye maddi destek ve propaganda yardımı yapması ve Amerikan çıkarlarına destekleri karşılığında siyasi liderlere rüşvet vermesi gibi daha geleneksel müdahale araçları ile de birleştirildi. Böylece ABD'nin 1950'ler ve 1960'lar da başlayan sömürgesizleştirme hareketinden bu yana ve genellikle İngiltere, Fransa ve diğer eski sömürgeci ülkelerle üstü kapalı anlaşma içinde sürdürdüğü, Üçüncü Dünya'yı ve diğer ülkeleri istediği gibi yönlendirme-

sine dayalı neo-emperyalist stratejinin devamlılığı sağlandı. Gerçekten de bu strateji, İngiltere'nin Hindistan ve diğer sömürgelerindeki yönetimlerinin karakteristik özelliği olan "dolaylı hâkimiyet'i fazlasıyla andırıyordu.

Ne var ki, hegemonyayı sürdürmek için kullanılan bu yaklaşımın saf askerî müdahalecilikten daha sürdürülebilir bir yöntem olmadığı çok daha iyi anlaşılıyor ve bunun nedenleri de şunlar:

1. Politika değişiklikleri bir ulusal hükümete dışarıdan dayatıldığında, söz konusu ülkede demokratik duyarlılık olsa da olmasa da, kaçınılmaz olarak hükümetin meşruiyeti sorgulanmaya başlar. Dolayısıyla, yardım fonları yoluyla gelen politika "reformu", kurumsal yozlaşma ve rüşvetçilik olarak görülür ve bu işin sorumlusu siyasetçileri olumsuz etmekle kalmayıp bütün sistemin halkın gözünde hızla güven kaybetmesine neden olur.
2. Dayatılan politikalar çoğunlukla gerçekçi olmadıkları, ayrıca ekonomiye ve yaşam standartlarına zarar verdikleri için genel memnuniyetsizliği artırıcı etki yaparlar.
3. Böyle bir yozlaşma ve yabancılaştırma ortamında genellikle kurumların ve yönetim organlarının güvenilirliği ve etkinliği büyük bir hızla yok olur.

Üstelik, bozulan bu sosyal ve siyasi ortam kronik küresel ekonomik durgunluk ve finansal istikrarsızlık ile birleşmiştir –bu durumun etkileri bir sonraki bölümde incelenecektir. Kaçınılmaz sonuç, kamu düzeninde bir çözülme olma ihtimalinin artması, hatta pek çok durumda içeride ya da diğer devletlerle bir savaşa sürüklenmektir. 1990'ların başlarından bu yana savaşa sürüklenme Afrika'da sıkça rastlanan bir durum oldu, kıtadaki savaşların sayısı, Soğuk Savaş'ın ve Güney Afrika'daki ırkçı rejimin sona ermesine ve Mozambik ve Namibya arasındaki çatışmaların bitmesine rağmen on yılda iki katından fazla arttı (on iki ya da daha fazla savaş). Bununla birlikte, hiçbir kıta bu gidişatın dışında kalamadı; Latin Amerika'da (Kolombiya ve Meksika gibi nispeten zengin ülkeler de dahil), Asya'da (Afghanistan, Endonezya, Filipinler ve Sri Lanka), eski Sovyet blokunda (Balkan-

lar, Çeçenistan, Orta Asya ve Transkafkasya), hatta Güney Pasifik'te (Fiji ve Solomon Adaları) bile ayaklanmalar ve merkezi hükümetten ayrılmalar meydana geldi. Bu çatışmaların hepsinin benzer nedenlerden kaynaklandığını, hatta altlarında yatan birincil etkenin ABD'nin söz konusu hükümetlere halkın isteklerini hiçe sayarak müdahale etmesi olduğunu iddia etmek, durumu basite indirgemek olur. Yine de, dar görüşlü ve tamamen Amerikan çıkarlarına hizmet eden *Pax Americana*'nın dayatılmasıyla dünyanın gittikçe karmaşıklaşan acil sorunlarının tespitinin ya da bu sorunları ortadan kaldırmanın mümkün olduğunu söylemek imkânsızdır.

Bu, ABD'nin dünyaya karşı stratejisini değiştirip hegemonyasını daha kabul edilebilir ve daha etkin bir hale getirebileceğini ya da getirmesi gerektiğini öne sürmek de değildir. Aksine, buradan çıkan sonuçlar, demokrasinin ve hukukun temel taşları üzerinde yükseldiğini iddia eden bir uygarlığın, bu ilkeleri hiçe sayarak dünyanın geri kalanı üzerinde uzun süreli bir hâkimiyet kurmasının mümkün olmadığıdır. Ayrıca, bu sadece bir ahlaki tutarlılık ve siyasi güvenilirlik sorunu değildir. Hem günümüzdeki deneyimler hem de tarihte yaşanmış olanlar, temsil gücü olmayan, otoriter kurumlara dayalı imparatorlukları yaşatmaya yönelik her tür çabanın mutlaka başarısızlıkla sonuçlanacağını, zira emperyalist gücün yapısı gereği değişen koşulları ve halk baskılarını yeterince anlayamayacağını ve bu durumlara gerekli tepkileri veremeyeceğini, bu yüzden de kendi çöküşünü kesinleştireceğini göstermiştir. Üstelik, önceki imparatorluklar (örneğin Roma) bu zayıflıklarına rağmen yüzyıllarca ayakta kalmayı başarmış olsalar da, bu tür imparatorlukların günümüz dünyasında beklentilerin artması ve okur yazar oranının yüksekliği ve hızlı iletişim sayesinde halkların bilinçlenmesi sonucu oluşacak baskılara dayanması kesinlikle imkânsızdır.

Böylece başladığımız yere, geleneksel emperyalizmin 20. yüzyılın başlarındaki eleştirisinin basmakalıp bir şekilde kabulüne, yani liberal demokrasinin ilkeleriyle hiçbir şekilde bağdaşmadığı fikrine geri döndük. Bu sonuç yeni olmasa da, daha önce yaşananlar düşünüldüğünde son yüz yılda uluslararası ilişkilerde bu tür ilkeleri uygulama girişimi –tutarsız bir şekilde de olsa– devrimci bir hareket sayılabilir. Ayrıca, uluslararası ilişkilerin bundan böyle nasıl evrilebileceği düşünüldüğünde olaya sadece impa-

ratorlukların yükseliş ve yıkılışı ya da Metternich ve diğer 19. yüzyıl devlet adamlarının" geleneğinde olduğu gibi güçlü devletler arasında bir güç dengesi oluşturma girişimi olarak bakan geleneksel tarih analizi çerçevesinden ayrılmamız gerekir. Zira daha güçlü bir demokrasinin olduğu bir çağda –her ne kadar bu demokrasi “gelişmiş” ülkelerde bile hâlâ ilkel de olsa– kısmi emperyalist güçler kendilerini hem geleneksel imparatorluk kavramlarını ve mutlakçı *reel politik*’i hızla terk etmek hem de kendi ulusal ekonomik çıkarları için daha ileri görüşlü hesaplamalar yapmak zorunda hissedeklerdir.

ABD’nin (müttefiklerinin de yardımıyla) İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde birbirine zıt iki uygulamayı, neo-emperyalizmi ve liberal demokrasinin öne çıkarılmasını, bir arada götürebilmesi, önceden de belirtildiği gibi, tamamen Soğuk Savaş sayesinde mümkün oldu. Soğuk Savaş’ın bitmesiyle ABD sadece dünyayı egemenlik altına alma yaklaşımının bariz ikiyüzlülüğüyle karşı karşıya gelmek zorunda kalmadı, üstüne üstlük bunu tarihte görülmemiş ölçüde büyük bir istikrarsızlık ve yıkım belirtileri gösteren bir ekonomik düzende yaptı.

KAPİTALİST KRİZ VE AMERİKAN HEGEMONYASINA YÖNELİK TEHDİT

Evrensel insan haklarına ve demokrasiye olan inancın 18. yüzyıldan bu yana yaygınlaşması, emperyalizm uygulamalarını gittikçe daha az kabul edilir hale getirdiği gibi, nüfusun önemli bir bölümünün aşırı bir maddi yoksunluk içinde olmasını da, en azından seçimle işbaşına gelen hükümetlerin kurulduğu sanayileşmiş ülkelerde, yavaş yavaş katlanılmaz kıldı. Burada ironik olan, 18. yüzyıl Aydınlanma hareketinin bir ürünü olan sanayi kapitalizminin 19. yüzyıl Avrupa'sında böylesine eşine rastlanmamış kıtlık ve yoksulluk yaratması ve yoksul kesimden daha önce görülmemiş seviyelerde bir direnişle karşılaşılmasıdır.

Aydınlanma ile gelen siyasi fikirlerin Avrupa toplumunu feodalizmin ve dinsel tutuculuğun kısıtlamalarından kurtaracağı beklenirken, kısa süre içinde iktisadi anlamda bu tür bir liberalizmin çalışan yığınlar için ağır bir bedel ödettiği görüldü. Çok sayıda insan, kendilerini topraktan mahrum bırakan Tarım Devrimi ve kendilerini yeni ve sağlıklı şehirlerle iten Sanayi Devrimi'nin bir araya gelmesi sonucunda geleneksel kırsal köklerinden koparılmış, üstelik daha önceden feodal sistemde yaşadıklarından çok daha güvensiz bir iktisadi ortamda yaşamaya başlamıştı. Bunun nedeni, *laissez-faire* kapitalizminde kronik aşırı yatırım ve üretim sonucu oluşan ve sırayla bütün ürün piyasalarında büyümeyi izleyen gerileme dönemlerinin yaşandığı, konjonktür dalgalanmaları denen olguydu. Bu tür bir istikrarsızlık, her ne kadar büyük bölümü kırsal yapılardan oluşan kapitalizm öncesi ekonomiyi de etkilemiş olsa da, toprak sahiplerinin kârlarını en üst seviyede tutmak için kiracılarını yoksulluğa itmek gibi bir zorunlulukları olmadığı için yarı feodal toplumda ortaya çıkan ekonomik ve sosyal mahrumiyet genelde daha az yıkıcı oldu. Kapitalist sistemde ise piyasanın mantığı tavizsiz uygulanmalıydı, bu da 19. yüzyıl Avrupa'sında sürekli tekrarlayan ve yaygın bir toplumsal sefaletle yol açtı.

Her ne kadar iktisadi bakımdan marjinalleşmiş bu sınıflar 19. yüzyılın büyük bölümünde siyasi süreçlerden dışlanmış olsalar da –bu dönemde seçme ve seçilme hakları hâlâ sadece belirli bir refah seviyesinin üzerindeki kişilere veriliyordu– kısa süre içinde nüfusun geniş kesimlerinin dikkate alınmamasının daha fazla sürdürülebilir bir davranış olmadığı fark edildi. 1848’de kıta Avrupa’sında genel ekonomik krize tepki olarak ortaya çıkan devrimci hareketlerle doruk noktasına ulaşan değişim baskıları, bazı tavizleri kaçınılmaz kıldı. Bu tür hareketlerin yaygınlaşmasından korkan egemen burjuva sınıflar yüzyılın sonlarına doğru seçme ve seçilme hakkını çalışan kitlelere de vermekle kalmadı, aynı zamanda emeklilik, işsizlik sigortası ve parasız ilköğretim gibi refaha yönelik hizmetleri de sağlamak zorunda kaldı.

Ne var ki bu kazanımlar 1930’lardaki Büyük Bunalım döneminde, çok sayıdaki işsiz sigorta ödemeleri için gerekli olan kaynakları kat kat aşması yüzünden sekteye uğradı. Ortaya çıkan toplumsal sefalet, İkinci Dünya Savaşı’na da yol açan faşizmin ve nazizmin yükselişinin ardındaki temel etkendi. Bu yüzden de savaşın sonunda dünyanın her yerindeki politikacılar bu durumun asla tekrarlanmaması gerektiğine karar verdiler. Bu yolda iktisat politikalarının birincil hedefinin –J. M. Keynes’in geliştirdiği iktisat teorilerine uygun olarak– tam istihdamın sağlanması ve bu amaca ulaşmak için gerekli olan devlet müdahalesinin seviyesi ne olursa olsun uygulanması olduğu, bu sırada da çalışamayanlar için bir sosyal güvenlik ağı oluşturmak gerektiği ortak kabul gördü.

SAVAŞ SONRASI EKONOMİK BÜYÜMENİN KÖKENLERİ VE SONU

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yirmi beş yılda uluslararası ekonomi Keynesçi stratejileri doğrulayacak ve kapitalizmin nihayet uzun vadeli ekonomik ve sosyal istikrar ile bir arada var olabileceğini düşündürecek şekilde gelişti. Aynı zamanda, ekonomide savaş sonrası yaşananlar uzun bir süre boyunca ABD’nin ekonomik ve jeopolitik çıkarlarını tatmin ediyordu. Hem Amerikan ekonomisi Sanayi Devrimi’nden beri yaşadığı en hızlı büyüme oranına erişti, hem de ABD’nin diğer ülkelere sermaye akışı ve uluslararası ticareti büyük oranda gelişti. Aynı zamanda Soğuk Savaş’ın zo-

runlu kıldığı savunma harcamaları sayesinde İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kesintilerden dolayı ciddi zorluklar yaşaması olası olan askeri sanayi ayakta tutuldu. Üstelik Sovyetler Birliği ile verilen mücadele, Amerika'nın ticari çıkarlarına zararlı gördüğü yabancı hükümetlere –özellikle Latin Amerika ülkelerine– dünya barışına görünür bir tehdit oluşturmalarına da askeri müdahalelerde bulunmasına kılıf hazırlıyordu.

Neredeyse çaba harcamaksızın gerçekleşen bu küresel yayılma, geniş çaplı bir refah artışı düşüncesinin de desteğiyle ABD'nin ekonomik, askeri ve siyasi hegemonyasının “özgür dünya'da ciddi bir zorlukla karşılaşmadan yerini sağlamlaştırmasına yol açtı. Ne var ki, savaş sonrasındaki iktisadi genişlemenin 1970'lerin başlarında sona ermesiyle Keynesçi kapitalizm modelini öne çıkaran ve Amerikan şirketlerinin küresel yayılmasını kolaylaştıran ekonomik ortam bozulmaya başladı ve bu durum günümüze kadar böyle sürdü. Gelişmiş piyasa ekonomilerinden kaçınılmaz olarak yoksul Üçüncü Dünya ülkelerine sıçrayan bu uzun dönemli zayıflamanın dört ana belirtisi vardı.

Düşen Ekonomik Büyüme Oranları

Dünya ekonomisinin (yani toplam gayri safi milli hasılasının) ortalama büyüme oranı 1960-73 döneminde erişilen yıllık yüzde 5'in üzerindeki tepe noktasından yıldan yıla sürekli azalarak 1990'larda yüzde 2'nin çok az üzerinde bir ortalama orana kadar düştü.' (Bu gerçek kamuoyundan büyük oranda saklandı ve resmî propaganda sürekli olarak bütünün içindeki olumlu yönleri öne çıkardı: önce 1970'lerde Doğu Asya'daki ekonomik büyüme, daha sonra da Doğu Asya mucizesinin sona ermesiyle 1990'larda kredilerin desteklediği Amerikan ekonomik patlaması.) Bu kronik kötüleşmenin nedenleri karmaşık ve tartışmaya açık da olsa, savaş sonrası yaşanan ve 1970'lerin başlarında sona eren istisnai ekonomik büyümenin ardından aşağı yukarı normal oranlara bir dönüş olduğu konusunda neredeyse hiç şüphe yok. Şimdi o günlere dönüp bakıldığında bu ekonomik patlamanın büyük oranda İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımın ardından gelen geniş çaplı ekonomik gereksinimlere bir yanıt olarak ortaya çıktığını görmek mümkün. Yine de son otuz yıldaki düşme eğiliminin tam açıkla-

ması ne olursa olsun, şuna şüphe yok ki, savaş sonrasında Batılı iktisatçıların çoğunun taşıdığı Keynesçi talep yönetimi politikaları sayesinde hızlı ve kalıcı büyümenin anahtarının bulunduğu yönündeki iyimser inanışlar geçersiz oldu. Öte yandan, büyüme ve gerilemelerden oluşan geleneksel konjonktür dalgaları artık hiç olmadıkları kadar kaçınılmaz.

Piyasalarda Yoğunlaşan Rekabet ve Yatırımların Pazar Paylarının Daralması

Kapitalist çağın daha önceki ekonomik gerilemelerinde de olduğu gibi, özel teşebbüsün bu duruma tepkisi rekabetten sıyrılarak daha yavaş büyüyen piyasalardaki konumunu ve dolayısıyla varlıklarının getiri oranını korumak ya da geliştirmeye çalışmak oldu. Bu durum, faaliyetlerinin etkinliğini, özellikle de emek ve sermayenin verimliliğini artırmayı gerekli kıldı. Böylece, küresel talebin gitgide daha da durgunlaştığı bir ortamda, kaçınılmaz olarak şirket kârlarında azalma, işsizlikte artış ve sabit sermaye yatırımlarında bir yavaşlama yaşandı. Üstelik, bunların sonucunda ortaya çıkan “yatırım olanaklarının yok olması”², sermayeye olan talebi azaltarak ve böylece finansal varlıkların ve yatırım fonlarının değerlerini düşürerek bütün sistemin istikrarını tehdit etmeye başladı. (Kuşkusuz şunu da belirtmek gerekir ki, okul, hastane gibi kamu altyapı yatırımları ya da Üçüncü Dünya’daki üretici girişimler için gereken sermayeye olan talep hiçbir zaman yetersiz olmadı, ancak bu yatırımlar risklerine göre yeterli getiri oranlarını sağlayamadıkları için Batılı finansörleri çekemediler.)

Artan İşsizlik ve Kamu Borçlanması

İşgücü piyasasındaki daralma yüzünden sanayileşmiş dünyada (OECD’ ülkelerinde) işsizlik oranları 1970’lerin başlarındaki yüzde 2-3’lük seviyelerden hızla 1980’ler ve 1990’larda yüzde 8’in üzerine fırladı. Bunun sonucu olarak da, özellikle düşük vasıflı çalışanlara yapılan ödemeler kısıtlandı ve sayıları gittikçe artan işsiz ve yoksul vatandaşların bu ülkelerde savaş sonrasında oluşturulmuş görece cömert sosyal güvenlik sistemleri içinde talep ettikleri işsizlik sigortaları ve diğer ödemeler dayanılmaz boyutlara yükseldi. Sosyal güvenlik ödemelerini azaltmaya yönelik bütün çabalara karşın düşen büyüme oranının ve artan işsizliğin toplam etkisi, şirketlerin

kârlarını korumaları için yaptıkları vergi kesintisi baskılarıyla da birleştiğinde, bütün sanayileşmiş ülkeleri 20. yüzyılın son çeyreğinde kronik bütçe açıklarına itmek oldu. Bu yüzden OECD ülkelerindeki kamu kesimi borçlarının milli gelire oranı 1975-2000 arasında iki kattan fazla artarak yüzde 70'in üzerine ulaştı.

Sürekli Enflasyon ve Artan Kur İstikrarsızlığı

Hükümetlerin faiz oranlarını düşük tutarak ve kronik bütçe açıkları vererek büyümeyi yeniden canlandırma çabaları 1970'lerden itibaren sürekli bir yüksek enflasyon yaşanmasına neden oldu. Bu durum da savaş sonrasında döviz kurlarındaki genel istikrar eğiliminin aksine ciddi oranda devalüasyonlara yol açtı. Bu devalüasyon eğilimi esas olarak ABD'nin 1971 yılında doların altına karşı sabit paritesini kaldırarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods'ta oluşturulmuş olan küresel para rejimine son vermesi ile başladı. Her ne kadar 1990'ların başlarından bu kitabın yazıldığı zamana kadar büyük çaplı bir küresel enflasyon yaşanmamış olsa da, böyle bir durumun tekrarlayacağı ve kur paritelerinin aniden değişebileceği tehlikesi küresel ekonomide ciddi bir istikrarsızlık unsuru olarak yer alıyor.

UZUN SÜREN GERİLEMEYE TEPKİLER

1970'lerde görülmeye başlayan olumsuz eğilimlerin kısa ömürlü olacağına ve hızlı büyüme sürecine tekrar girileceğine ilişkin ilk başlardaki iyimser havaya rağmen sonraki yirmi beş yılda kalıcı bir toparlanma sağlamaya yönelik çabalar yetersiz kaldı. Ne var ki aynı dönemde küresel üretim kapasitesindeki ciddi ve uzun süren bir daralmanın ve bu yüzden de menkul değerlerin piyasa değerlerinde oluşan kayıpların sorumlusunun kapitalist konjonktür dalgalanmalarının geleneksel mantığı olduğu akla gelmedi. Piyasa güçlerine yönelik bu direniş, güçlü ve birbirine bağlı iki etmenden kaynaklanıyordu:

- Bu tür bir ekonomik krizin yaşam standartlarındaki düşüş yüzünden yol açacağı siyasi sonuçlara yönelik korku. Böyle bir durum, sadece devletin daha fazla karşılayamadığı sosyal güvenlik ödemele-

rinde bir kesinti olarak hissedilmez, aynı zamanda çok sayıdaki özel emeklilik fonlarının çökmesine de neden olur. Zira daha önceki ekonomik krizlerde, örneğin 1930'larda var olmayan bu fonların sürekliliğini sağlamak devamlı olarak yükselen bir menkul kıymetler piyasasına bağlıdır.

- Büyük işletmelerin ciddi ve uzun süreli bir menkul kıymetler piyasası krizinden kaynaklanan büyük mali kayıpları ve şirket iflaslarından kaçınmak istemeleri. Kuşkusuz, geri ödenmeme olasılığı olan borçların oranının 1930'larda ciddi hasarlar yaratan seviyeden bile yüksek olması bu endişeyi artırıyor. Üstelik "en son borç veren merci" olarak özel sektörün bu savurganlığına arka çıkan hükümetler, sistemli bir finansal kriz sırasında diğer bütçe yükümlülüklerini yerine getirmek zorunda olduğundan batan şirketlerin tümünü kurtaramadı.

Ancak, eğer sürekli bunalıma dayalı geleneksel kapitalist ilacın artık savunulamaz olduğu fikri ortaya çıktıysa bu, üstü kapalı bir şekilde 1970'lerin sonlarında oluşan ve bütün dünyada ihtiyaç sahiplerine yardım eden refah devletinin kutsallığına dayalı savaş sonrası uzlaşma ile kabul edilmişti. Aslında bu yapının kronik yüksek işsizliğin yüküne dayanabileceği pek düşünülüyordu.⁴ Ne zaman ki işsizlik oranları çalışan nüfusun yüzde 7-8'i seviyelerinde sabitlendi ve yeniden bir hızlı büyüme sürecine girme umudu kayboldu, o zaman gelişmiş piyasa ekonomilerinde bütçe açıkları ve borçlar daha fazla sürdürülemez hale geldi.

Bu durumun ardından kaçınılmaz olarak iktisadi kurtuluş için siyasi olarak kabul edilebilir tek yolun kamu harcamalarını, özellikle de sosyal refahla ilgili ödemeleri kısmak olduğu sonucuna varıldı. Yine de bu, kronik ekonomik durgunluğun (ABD'nin ve dünyadaki kapitalist kurulu düzeninin bakış açısından) temel sorunu olan şirket kârlarındaki yetersizliğe tek başına çözüm getiremiyordu. Dolayısıyla bir taraftan devlet harcamalarını denetim altına almak ekonomik başarının anahtarı olarak görülürken bir taraftan da kârları –ya da "şirket refahını"– artırmak için vergi kesintileri ve çeşitli sübvansiyonlar yoluyla devletin maliye politikalarının özel sektöre arka çıkması gerektiği öne sürülüyordu.

Ayrıca, sermaye, mal ve hizmetlerin sınır ötesi hareketliliği üzerindeki engelleri azaltmak ya da tamamen kaldırmak da zorunlu olarak görülmüyordu, böylece hükümetlerin kârları vergilendirme ya da denetleme olanakları ciddi şekilde sınırlanıyor, ancak diğer taraftan yatırımcılara dünyanın herhangi bir köşesinde en kârlı fırsatları bulma şansı yaratılıyordu. Aynı zamanda, 1930'larda dönemin yıkıcı olaylarının tekrarlanmaması için finansal piyasalar ve kurumlar üzerine getirilmiş olan kısıtlar, yatırımlara yeni bir itici güç getirmesi umuduyla kaldırılmaya başlandı.

Benzer şekilde, bütün dünyada “devletin sınırlarını indirme” kisvesi altında 1980'lerin başlarından itibaren İngiltere’de Thatcher hükümetinin başını çektiği özelleştirme eğilimi ortaya çıktı. Özelleştirme görünürde vergi mükellefleri üzerindeki yükü azaltmak amacıyla yapılıyor olsa da, aslında talep azalmasıyla karşı karşıya kalan ciddi miktardaki özel sermayeye bir çıkış yolu yaratıyordu.⁵ Üstelik bu stratejiyi haklı çıkarmak için vergilerde kesintiye gidiliyor (bunun temel nedeni şirket kârlarını artırmaktı) böylece kamu yatırımları için gereken devlet fonları azalıyor ve ardından da bu tür yatırımların sadece özel sektör tarafından yapılabileceği iddia ediliyordu. Dolayısıyla devlet hem kapitalist kârların sürekli artışını sağlıyor hem de kâr sağlanacak yeni alanlar yaratıyordu.

KÜRESEL KRİZİ DURDURMA ÇABALARI

Geçmişteki deneyimlerin ışığında tahmin edileceği gibi, sözde *laissez-faire* ekonomisinin bu girişimi başlangıcından itibaren başarısızlığa mahkûmdu. Hatta girişimcilik ruhunu canlandırmaya yönelik bu tür politikaların küresel büyümeye itici güç olacağı umutları 1990'ların başlarında dünya çapında emlak piyasasındaki spekülasyon bir yükselişin ardından gelen çöküşün tetiklediği⁶ bir finansal kriz ve yeniden ortaya çıkan durgunlukla yok olmuştu. Bu hayal kırıklığının çok daha ciddi siyasi sonuçları olabiliirdi, ne var ki aynı dönemde Sovyet sisteminin yıkılması serbest piyasa kapitalizminin propagandacılarının nihai zaferlerini ilan etmelerine, hatta “tarihin sonu’nun geldiğini iddia etmelerine olanak tanıdı.

Bunu takip eden on yıl boyunca toparlanma sınırlı ve düzensiz gerçekleşti, finansal krizleri önlemeye yönelik çabalar ise ekonomik görünüm-

mün sürekli olarak daha belirsizleşmesine rağmen sadece hisse senetlerinin ve diğer menkul değerlerin piyasa değerlerindeki hızlı düşüşleri engellemek amacıyla oluşturulmuş ve her geçen gün daha da çaresiz kalan önlemlerden ibaret kaldı. Bu önlemler şunlardı:

- Yatırımlara daha önce hiç olmadığı kadar vergi kolaylıkları getirerek hisse senetlerine ve diğer finansal tahvillere olan talebi artırmak ve böylece bu senetlerin piyasa fiyatlarını yüksek tutmak. Bunun için ABD’de 1950’lerden beri oluşturulan özel emeklilik fonlarının yaygınlaşması özendirildi, bu fonlara aktarılan paraların vergiden muaf tutulmasıyla çoğu şirket çalışanının sisteme katılması sağlandı. Üstelik bu, kâr patlaması olasılıkları gitgide azalırken piyasaya fon akışının tahvillerin değerlerini şişirmesi yüzünden emekli olacak üyelere yeterli ödemelerin yapılmasının garanti edilemediği bir ortamda oldu. Bunun yansıması da 1990’ların başlarından itibaren özel emeklilik fonu ödemelerinin çalışanın emekli olmadan önceki maaşının belirli bir oranında belirlenmesi yerine tamamen dalgalanan finansal piyasaların merhametine bırakılması şeklinde oldu. Aynı sırada, artık iflas etmiş bu sistemin sürdürülmesi gerektiği inancı, toplam nüfus içindeki emekli insan sayısının devletin yürüttüğü ve çalışanların katkısı ile genel vergilerden gelen paraya dayalı emeklilik sisteminin taşıyamayacağı noktaya kadar yükseldiğine dair aldatıcı görüş sayesinde canlı tutulmakta.⁷
- Finansal piyasalar üzerindeki denetimleri büyük oranda ve varlıkların piyasa değerleri üzerinde manipülasyona, hatta dolandırıcılığa davetiye çıkaracak şekilde gevşetmek. Böylece, örneğin, 1980 yılı civarında ABD’den başlayarak çoğu OECD ülkelerinde şirketler kendi hisse senetlerini geri satın alma hakkını kazandılar (bu, 1930’larda yasadışı ilan edilmişti), oysa borsada hisseleri işlem gören pek çok firma daha önce hiç kâr etmemişti. Aynı zamanda şirketlerin denetçileri ve yatırımcılarına tavsiyelerde bulunan analistleri (bunların sözde tarafsızlıkları çıkar çatışmaları yüzünden her geçen gün daha da gölgeleniyor) şirketlere ait finansal verile-

ri halka işlerine geldiği gibi sunma konusunda da son derece öz-
gür davrandılar.

Her ne kadar halkın çoğunluğu, hatta şirketlerin ve medyanın hiç durmadan öne çıkardığı küreselleşmiş ileri teknoloji ekonomik mucizesinden büyülenmiş yatırımcılar farkına varmamış olsalar da, sermayenin değerini bu şekilde yapay olarak korumanın zorlukları 1990'ların başlarından itibaren yoğunlaştı. Japonya'da ise ne yatırımcıların güveni ne de reel ekonomi 1990 borsa krizinin ardından toparlanabildi, öyle ki 2001'in ilk aylarında Tokyo borsa endeksi 11 yıl önce ulaştığı tavan değerini üçte birine kadar indirdi. Benzer şekilde Asya ve Latin Amerika'nın 1990'ların başlarından itibaren yıldızları olacağı iddia edilen "gelişen" piyasaları art arda finansal krizlere maruz kaldılar ve çoğu yatırımcının ve IMF'nin ısrarla aksinin olacağını iddia etmelerine rağmen çok az toparlanma belirtisi gösterebildiler. Aynı anda sanayileşmiş Batı'da, özellikle de ABD'de, ekonomik düzelme ancak daha fazla finansal liberalleşmeyle ve resmen desteklenen spekülasyon hareketleriyle mümkün kılınabildi.

Böylece, 1980'lerin başlarından itibaren bankalar verdikleri kredileri büyük bir serbestlikle artırdılar, üstelik finans kurumları "iflas etmek için fazla büyük" olarak gördükleri için geri dönmeyen büyük bir kredi durumunda vergi mükelleflerinin nasıl olsa bunu tazmin edeceği düşüncesiyle kredi verirken çok da seçici davranmadılar. Yine de, bu gerçek dışı ekonomik ortamı en iyi tanımlayan, Amerikan borsasında 1994 yılından sonra gerçekleşen müthiş artışı –2000 yılında hisse senetlerinin ortalama fiyatları ve elde edilen kâr oranları 1929 Wall Street krizinden önceki oranın kat kat üzerine çıktı– saçma bir teoriye bağlayan Amerikan Merkez Bankası başkanı Alan Greenspan oldu. "Yeni ekonomi" denilen bu teoriye göre bu yükseliş, bilgi teknolojilerinin kullanılmasıyla Amerika'nın üretim potansiyelinde ortaya çıkan beklenmedik artış sayesinde gerçekleşti; böylece de ekonomi, enflasyona maruz kalmadan çok daha hızlı oranlarda büyüyebildi. Aynı şekilde şaşırtıcı olan bir başka durum da kongre üyelerinin ve analistlerin büyük çoğunluğunun bu saçma görüşteki bariz hataları, özellikle de yüksek büyümenin gerçek kısıtı olan (ve 2000 yılının sonunda ön-

de gelen teknoloji şirketlerinin çoğunun satışlarındaki ani düşüşle kendini gösteren) talep yetersizliğine çözüm bulmada çaresiz kalmasını ısrarla görmezden gelmeleri.⁸

Küresel üretim kapasitesinin zayıf toplam talebe oranla fazla vermesinin merkezî öneme sahip olduğunun reddedildiğini gösteren bir başka olay da, Japon ekonomisini 1990'ların başlarından beri etkisi altına alan kronik durgunlukla ilgili yapılan analizlerde görülmektedir. Batılı (ve Japon) iktisatçıların çoğunun görüşü, 1991'den önceki 30 yılda ortalama yüzde 6 ile dünya rekoru kıran yıllık GSYİH artışının daha sonra gelen 10 yılda yüzde 1'in altında seyretmesi şeklinde görülen bu durgunluğun esas olarak ülkenin 1990'daki borsa krizinden sonra piyasa disiplini (başarısız olmuş işletmelerin toplu halde iflasını) getirememesi yüzünden gerçekleştiği yönündedir. Ödenemeyen borçların sürekli artmasının ekonomi üzerinde bunaltıcı bir etki yaratmış olduğu doğru. Ne var ki, ekonomik düzelmeye en büyük engel kesinlikle daha önceki dönemlerde Japonya'nın hızlı büyümesinin temelini oluşturan ihracat piyasalarındaki zayıf talep ve yoğun rekabet oldu. Japon liderlerin ve Amerikalı destekçilerinin kabullenmekte zorlandıkları gerçek, Japonya'nın önceden izlediği, otomobilden videoya kadar geniş bir ürün yelpazesinde dünya pazarlarının büyük bölümünü ele geçirmeye yönelik genişleme stratejisinin tıkanmaya mahkûm olduğuydu. Diğer sanayileşmiş ülkelerde görülmeyen derecede hükümet desteğine dayanan ve Soğuk Savaş küresel stratejisine uygun olarak ABD tarafından da cesaretlendirilen bu strateji, dünya ekonomisinin gitgide durgunlaşması ve yeni rakiplerin (özellikle de Çin'in) küresel kapasite fazlasını daha da şişirmesi yüzünden diğer ülkelerden her geçen gün artan bir direnişle karşılaştı. Böylece Japonya, ciddi şekilde zarar görmüş, dengesiz ve verdiği üretim fazlasını artık tüketemeyecek olan dış piyasalara aşırı bir şekilde yönelmiş, içeride ise ağır şekilde korunan piyasalarına aşırı fiyatlardan mal ve hizmet sağlayamayan bir ekonomiye sahip oldu.

Gittikçe yoğunlaşan bu kusurlar ve çelişkiler, kapitalizmin zayıflıklarına uzun vadeli, özellikle de düzgün sosyal koşullarla uyumlu bir çare olduğuna dair inancı sürdürmenin gittikçe zorlaştığının bir belirtisi niteliğinde. Siyasi yapının gündemindeki daha temel ve kaçınılmaz bir çelişki

de, bir taraftan devletin rolünün, 1950-73 arasındaki ekonomik büyüme döneminde uygulanan müdahaleci Keynesçi modelin aksine, aşırı şekilde kısıtlandığı *laissez-faire* kapitalizm modeline dönüşü kabul ettirmek isterken, bir taraftan da özel sektörün büyük çaplı devlet sübvansiyonlarına olan kronik (ve büyüyen) ihtiyaçlarına yanıt vermeye çalışmak oldu. Sanayileşmiş piyasa ekonomilerinin hepsindeki kronik mali krizler ve artan kamu borçları çözümlenmeye çalışılırken sosyal refah bütçelerinin yüksek işsizlik karşısında sürekli olarak kısıtlandığı bir ortamda bu çelişkiyi mazur görmek gittikçe zorlaşıyor (bkz. Dördüncü Bölüm).

Küresel piyasa ekonomisine istikrar kazandırmaya yönelik bu girişimlerin nihai başarısızlığı, geçtiğimiz iki yüz yılda kapitalist kâr sistemini etkileyen krizlerde yaşananlarla büyük bir benzerlik gösteriyor. Bunların yanı sıra, geçen yirmi yıl içerisinde yaşanan en az ikisi uzun vadeli kısıtların her biri sistemin sürdürülebileceğine dair hâlâ bir inanç varsa bunu yok etmeye yeterli.

Bilgi Teknolojisi-Sermayenin Gücüne Yeni Bir Tehdit

Çoğu yorumcu bilgi teknolojisi devrimini ekonomik büyüme sürecine temel hazırlayacak olan yeni sanayilerin gelişimini sağlayacak bir fırsat olarak sunmaya çalışsa da, bu devrimin krizin en ciddi belirtileri olan emek ve sermaye fazlalığını azaltmak yerine artıracığı gitgide daha da barizleşti. Bunun esas nedeni, ortaya çıkan e-ticaret (mal ve hizmetlerin internet yoluyla satılması) gibi yeni “sanayi”lerin çoğunun, perakendecilik ya da postayla satış gibi zaten var olan faaliyetlerin yerine geçmesi, dolayısıyla toplam tüketici talebinde ya da istihdamda net bir artış yaratmamış olması. Daha da çarpıcı olan, bu yeni sanayilerin kurulması için gereken sabit sermaye (makine ve teçhizat) yatırımlarının, yazılım ve sınırlı sayıdaki yüksek vasıflı insan gücüne yaptıkları harcamalarla karşılaştırıldığında çok düşük miktarda kalması ve dolayısıyla sermaye talebi üzerindeki etkilerinin negatif olduğunun kanıtlanması.

Ekonominin yapısında sermaye-yoğun ya da emek-yoğun faaliyetlerden “bilgi-yoğun” faaliyetlere geçişle görülen bu değişim gerçekten de, başlangıçtaki var oluş nedeni ilk sanayi devrimini kolaylaştırmak için gere-

ken büyük miktardaki sermayenin harekete geçirilmesi olan kapitalist sistem üzerinde devrimci etkiler yarattı. Zira eğer sermaye talebinde elektronik devrimin bir sonucu olarak uzun vadeli bir düşüş yaşanacaksa kârları mümkün olan en yüksek seviyeye getirme ilkesine dayanan bir iktisadi sistemi sürdürmek iyice zorlaşır, çünkü bu kârların yeniden yatırıma ya da en azından tahmin edilebilir ya da sabit bir değere sahip varlıklara dönüşme şansı iyice azalır. Gerçekten de, çılgın spekülatif ortamın etkisini sürdürdüğü yeni yüzyılın ilk yıllarında, muhasebecilerin ve yatırımcıların “soyut” ve değeri belirsiz varlıklara sahip şirketlere değer biçme konusunda gittikçe zorlandıkları konusunda çoğunluk hemfikir.⁹

Bu tür gelişmeler, kapitalist kâr sisteminin öteden beri var olan bir sorununu yeniden gündeme getirdi: piyasa talebinin sürekli ve yeterli bir hızda büyüyerek gerekli yatırım olanaklarını sağlaması mümkün değilken, hiç durmadan büyüyen sermayenin kâr oranı nasıl korunacaktı? Ekonomik büyümenin uzun vadede, tarihsel yıllık ortalaması olan yüzde 2-2,5’in üzerinde tutulmasının mümkün olmadığı ve teknolojik değişimin sabit sermaye yatırımlarını tarihsel ortalamalarının altına düşürdüğü bir ortamda yeni yatırım olanağı arayışları hiç şüphe yok ki her zamankinden daha umutsuz olacak.¹⁰

Büyümenin Çevresel Sınırları

Teknolojideki gelişmeler modern ekonomide sermayenin rolünü zayıflatırken, ekonomik büyümeyi kâr sisteminin sürdürülebilirliğini sağlamak için her geçen gün daha yetersiz kalan tarihsel oranlarında bile tutma olanağına yönelik yeni bir tehdit ortaya çıktı. Bu tehdit, kısıtsız ekonomik büyümenin gezegen biyosferine ciddi zararlar vererek, bırakın diğer türleri, insan refahına bile olumsuz etki yaratması.

Bu tehlikenin en kayda değer örneği, ekonomik faaliyetlerin seviyesinin artmasının küresel ısınmaya neden olması ve iklimdeki bu beklenmedik değişikliklerin tarım ya da belirli bölgelerdeki yaşam koşulları gibi pek çok alanda ciddi olumsuzluklara yol açması. Bununla birlikte farklı üretim ve tüketim türlerinin ortaya çıkması, oluşan atıkların doğa tarafından yok edilemeyecek boyuta gelmesiyle hava, yer ve su kirliliğinin sağlık-

sız boyutlara ulaşmasına neden olmakta. Çoğu durumda bu, 1950 yılından bu yana üç kat gibi tarihte benzerine rastlanmamış bir oranda gerçekleşen dünya nüfustaki artışın basit bir fonksiyonu.

Bu gelişmelerin ışığında, şu adımlar atılmalı:

- Küresel ekonomik faaliyetlerdeki büyüme, çevresel sürdürülebilirlikle uyumlu olacak şekilde yavaşlatılmalı ya da
- Endüstriyel teknoloji ve kalkınma süreçleri daha “çevre dostu” olacak şekilde yeniden düzenlenmeli.

Ekonomi politikaların yüksek büyüme oranlarını kısıtlamaya ya da durdurmaya yönelmesi fikrinin, kâr sisteminin sürdürülmesine olumsuz etki yaptığı artık iyice görülmeli. Gerçekten de düşük büyüme seviyelerine ya da kaynakların daha etkin kullanıldığı teknolojiye dayalı üretimin önde gelen savunucularının önemli bir bölümünün, ellerindeki reçetelerin uzun vadede yatırım ve tüketimi en yüksek seviyeye getirmeye yönelikmiş şirketlerin çıkarlarına zarar verdiğini görememeleri son derece çarpıcı." Bununla birlikte, çevreye zarar vermeden en yüksek büyüme oranına ulaşmanın yolları bulunsa da bu yollar, Batılı sanayileşmiş ülkelerin 1970'lerden bu yana oluşturmaya çalıştıkları denetimsiz ekonomi ile taban tabana zıt bir şekilde, endüstriyel ve diğer teknolojilerin kullanımında sıkı kurallar getirecektir.

Kapitalist ekonominin Sanayi Devrimi'nden bu yana gelişimindeki uzun vadeli eğilimlerin bu genel görünümü, hayati öneme sahip kaçınılmaz bir sonuca işaret eder. 1970'lerin ortalarında nüfusun güvenlik ve istikrar ihtiyaçlarının en az olduğu ve denetimsiz özel işletmelerin kârlarını en yüksek seviyeye getirmelerine yönelmiş bir ekonomik sistem oluşturma girişimleri tam anlamıyla başarısızlığa uğramıştır. Durum buyken, bariz (ancak hiçbir zaman üzerinde konuşulmayan) sonuç, tek çıkar yolun şu iki durumdan biri olduğu:

- Özel sektör işletmelerine toplumun asgari gereksinimlerini karşılamaları için belirli bir oranda kamu denetimi uygulamak ya da;

- Halkı, kâr sisteminin yol açtığı sürekli dalgalandığı ve belirsiz güvenlik seviyelerinin bu sistemden beklenebilecek en iyi sonuç olduğu fikrine alıştırmak.

Günümüzün sanayileşmiş dünyasının çoğulcu modern demokrasilerinde bu iki seçenekten ilkinin geçerli olacağı düşünülebilir. Ne var ki ilk seçenek refahın ve gelirin büyük oranda (belki de tam anlamıyla bir sosyalist ekonomi yaratacak şekilde) yeniden dağılımını gerektireceğinden küresel düzen için kesinlikle kabul edilemezdi. Dünya siyaseti üzerindeki gücü gitgide artan bu küresel düzen 1970'lerden bu yana, halkın beklentilerini azaltacağı ya da "yeni ekonomi" paradigması gibi bir mucizenin kendisini "ipten kurtaracağı" umuduyla sorumluluktan kaçtı. Ancak ekonomik krizin yoğunlaşan baskıları ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki küresel hegemonyasını sürdürme görevini iyice karmaşık hale getirdi.

KRİZİN ABD'NİN DÜNYA HÂKİMİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Emperyalist bir güç oluşturma çabalarının ekonomik çıkarlar tarafından ya da en azından bu çıkarlar sayesinde yönlendirildiği fikri genel kabul görür. Bu mantığın oluşmasının nedeni, başka bir ülke üzerinde hâkimiyet kurmanın başlangıçtaki siyasi mazereti ne olursa olsun bu hâkimiyetin emperyalist güce en azından idari denetimi sağlamasının maliyetini karşılayacak kadar bir ekonomik getiri vaat etmesinin zorunlu olmasıdır. Dolayısıyla modern dünyada bu tür bir gücü sürdürebilmek sadece söz konusu bölgelerde siyasi istikrarsızlık yaratabilecek kaynakları engellemeyi değil, aynı zamanda hegemonyacı güce sürekli bir ekonomik getirinin sağlanmasını da gerektirir. Geçmişte, sadece belirli bir refah seviyesinin üzerindeki oy hakkının olduğu dönemde, İngiliz ve Hollanda imparatorluklarında görüldüğü gibi, bunun anlamı emperyalist politikanın bu ülkelerdeki siyasi süreçlerde söz sahibi olan ticari ya da sınai çıkar grupları tarafından yönlendiriliyor olmasıydı. Bugünün dünyasında ise emperyalist politikalar bir siyasi sistem içerisinde yürütülüyor ki bu, en azından görünürde, daha demokratik bir durum.

Böylece, 1945'ten bu yana oluşan koşulların kendisini fiilen emperyalist hegemonyacı konuma getirdiği ABD, 18. ve 19. yüzyıllarda İngiliz sömürgeciliğine siyasi destek sağlayan tüccar sınıfa göre her bakımdan daha çoğulcu olan siyasi seçmenlerinin gözünde bu rolünü “Amerika’nın çıkarları” ile uygun hale getirmek için çabaladı. Böylece Amerikan kamuoyunun küresel hegemonyayı sürdürmenin maliyetinin getirilerinden daha fazla olduğunun farkına varmaması sağlandı. Ayrıca, Amerikan kamuoyunda bu duruma şüpheyle bakanlar da hem finansal maliyetin aşırı olmadığı hem de askerî maliyetin (kayıpların) kabul edilebilir oranda olduğu ve ABD’nin diğer ülkeler üzerinde hâkimiyet kurmasının siyasi olarak kabul edilebilir amaçlarla örtüştüğü konusunda ikna edildi.

Buna karşın, tıpkı Victoria dönemi İngiltere’sinde olduğu gibi, bütün olan bitenin ardındaki temel etmenin ekonomik nedenler olduğu gerçeği de unutulmamalı. Kapitalist ekonominin kaçınılmaz genişleme ihtiyacını gidermek için yeni pazarlar ve yatırım olanakları bulması 20. yüzyılın sonunda tıpkı imparatorluğun parlak günlerinde olduğu gibi zorlayıcı bir etmen.¹² Üstelik, Amerikan şirketleriyle İngiltere, Fransa gibi diğer önde gelen kapitalist ülkelerin şirketleri arasında güçlü bir çıkar birliği olduğu da unutulmamalı. Zira İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin sadece eski sömürgelerinde değil, Üçüncü Dünya’nın büyük bölümünde ciddi ekonomik çıkarları var ve bu ülkeler *pax-Americana*’nın sürdürülmesi konusunda üzerlerine düşen rolü oynamaya son derece istekliler.

Yukarıda da değinildiği gibi, 1970’lerin başlarına kadar süren savaş sonrası ekonomik büyüme dönemi, ABD’nin küresel ekonomik gücünün ve özellikle de Amerikan şirketlerinin çıkarlarının uluslararası boyutta genişlemesine olanak sağladı. Ancak 1974-75 krizinden bu yana gelişen koşullar, piyasaları ve yatırım olanaklarını Amerikan şirketlerinin çıkarına genişlemeye daha az uygun hale getirdi.

Üstelik, uzun süren bu krizin etkileri dünya üretiminin büyük kısmını oluşturan sanayileşmiş piyasa ekonomilerinde ciddi şekilde yaşanmış olsa da, Üçüncü Dünya’da, özellikle de 1990 yılı civarında eski Sovyet bloku ülkelerinde çok daha vahim oldu.¹³ Bu ülkelerdeki ortalama büyüme oranları sanayileşmiş ülkelerinkinden çok daha keskin bir şekilde düşmekle kal-

madı, gelişmekte olan toplumlardaki kişi başına ortalama gelir çok daha düşük ve gelir farklılıkları gelişmiş ülkelerden çok daha keskin olduğu için bu düşüş kaçınılmaz olarak daha zengin ülkelerde yaşananlardan çok daha büyük boyutlarda toplumsal yıkıma neden oldu (bkz. Beşinci Bölüm).

Dünyanın yoksul ekonomilerinin çoğundaki felaket boyutuna varan krizlere karşın, başını ABD'nin çektiği sanayileşmiş ülkeler inatla kendi güçlü ekonomilerine uyguladıkları aşırı ortodoks liberalleşme politikalarını dayattılar. "Yapısal uyum" ya da "şok terapisi" olarak da bilinen bu yaklaşım uluslararası yardım kuruluşlarının 1980'lerin başlarına kadar Üçüncü Dünya ülkelerinde ve kısa süre sonra eski komünist diye anılacak ülkelerde izlediği kalkınma stratejisinin temelini oluşturdu. Bu tavizsiz yaklaşımı bu kadar kayda değer kılan, söz konusu ülkelerin ekonomik kaderlerini dönüştürmeyi, hatta bu ülkelerin daha da kötü duruma düşmesini engellemeyi başaramamış olmasıdır. Bu gerçek artık, IMF ve Dünya Bankası'nın yürüttüğü, sadece fiyatlar, sermaye hareketleri ve dış ticaret üzerindeki denetimlerin kaldırılmasına dayalı neo-liberal modeli uygulayan ülkelerin kalıcı refaha ulaşacağını iddia eden güçlü propaganda kampanyasına karşın, son derece bariz.

Bu "Washington Uzlaşması" çevresinde fikir birliği oluşturmuş olan Batı toplumu, taraftarlarının bu yaklaşıma ait herhangi bir başarı örneği veremediği gerçeğini göremedi. Görüşlerindeki bu ciddi açık noktayı, Güney Kore ve Tayvan gibi Doğu Asya "kaplanları'nın başarılarını örnek olarak göstermeye çalıştılar, ne var ki Tayvan'ın (görelî) başarısının bu ülkenin sistemli olarak piyasa güçlerine zarar vermesi ve serbest ticaret ilkelere fiilen reddetmesi sayesinde olduğu ciddi araştırmacılar tarafından biliniyordu.⁴ Üstelik, liberalleşmeyi geliştirmekte olan ekonomiler için yararlı gibi gösterme çabaları 1997'de Doğu Asya'yı vuran finansal krizle çökmüştü, zira bu krizin esas nedeni sermaye kontrollerinin kaldırılması ile yolu açılan aşırı miktardaki "sıcak" para giriş çıkışlarıydı.

Gelişmekte olan ülkelerde yoğunlaşan sosyal ve ekonomik sorunları çözmeyi amaçlayan bu Amerikan güdümlü stratejilerin başarısızlığı, kaçınılmaz olarak küresel siyasi düzene ve ABD'nin sürdürmeye çalıştığı neo-emperyalist hegemonyaya ciddi yük bindirdi. Böylece önceden Üçün-

cü Dünya ülkelerinde itaatkâr hükümetler yoluyla bir dereceye kadar siyasi istikrarı sağlamak mümkünken, 1970'lerden bu yana ekonomik çöküş ve yaygınlaşan yoksulluk ve umutsuzlukla birlikte yükselen genel memnuniyetsizlik gitgide iç karışıklıklara ve siyasi çatışmalara dönüşmeye başladı. Bu koşullar altında, Washington'un yönlendirdiği bir askerî darbe ya da başka tür bir entrika ile başa gelsin ya da gelmesin her Üçüncü Dünya ülkesi hükümeti, ABD'nin isteklerine uygun şekilde davranma baskısını hiç olmadığı kadar hissetmeye başladı. Üstelik bu ülkelerde, Soğuk Savaş döneminde ABD ve müttefiklerinin beslediği yoz ve antidemokratik baskıcı rejimler, bu sorunu daha da büyütüyor. Bu devletlerdeki yönetimler, yoksul halk gruplarından biri tarafından zorla iktidardan indirilme tehlikesi altında bulunduklarının bilincinde oldukları için halklarını olabilecek en kısa sürede en fazla sömürme eğilimindedir. Böyle bir ortamda, ABD'nin ve diğer Batı ülkelerinin – kendilerinin de defolu bir demokrasiye sahip olduğu gün geçtikçe görülüyor⁵– Üçüncü Dünya hükümetlerine yönetim standartlarını yükseltme çağrısı yapmaları ikiye bölünlükten başka bir şey değil.

SERBEST PİYASA EFSANESİNİN GEREKLİLİĞİ

ABD'nin Üçüncü Dünya ve eski Sovyet bloku ülkelerindeki ekonomik çöküşü düzeltmeye yönelik stratejisi iflas etse de, başa gelen hükümetler bu durumu görmezden geldi. Hele ki bu hükümetlerin bir salgın hastalık gibi ardı ardına yıkılan sivil düzenlerin, her geçen gün daha fazla ülkede patlak veren savaşların ve bütün bu olup bitenin çoğunlukla ekonomik çöküşle bağlantılı olduğunun farkında olmamalarının imkânsız olduğu düşünülürse, bu tavır daha da şaşırtıcı bir hal alıyor. Üçüncü Dünya'nın kalkınmasına yönelik çabaların büyük sekteye uğradığı 1994 Meksika ve 1997 Doğu Asya krizlerinin ardından Dünya Bankası'nın "yoksullukla savaş'a daha fazla önem vermeye başladığı bir gerçek. Ne var ki, Dünya Bankası ve IMF'nin işleyişleri üzerinde büyük etkisi olan ABD'nin bugüne kadar bu kurumların yıkıcı neo-liberal gündemin dışına çıkmasına izin vereceği konusunda hiçbir hareketinin olmaması, "yoksullukla savaş'ın içi boş bir halkla ilişkiler sloganından öteye gitmeyeceği şüphelerini artırıyor.

Ortada böylesine aşikâr bir başarısızlık varken –eski Sovyetler Birliği ülkelerinde komünizmin çöküşünden bugüne kadar ekonomilerin ortalama yarı yarıya daralmasından anlaşılabilir– ABD’nin yoksul ülkelere işe yaramayan aynı politikaları, özellikle de karşı karşıya kaldığı şu olumsuz sonuçlar göz önüne alındığında, neden dayattığını anlamak gerekir.

- Gittikçe yoksullaşan Üçüncü Dünya’dan ve eski komünist ülkelerden çıkan zaten çok sayıda olan mülteci ve ekonomik amaçlı göçmenlerin sayısının daha da artması;
- Sivil ve siyasi çöküşlerden etkilenen bölgelerde iç ve devletler arası savaşların sayısının artması;
- ABD’de ve diğer gelişmiş ülkelerde pek çok kişinin büyük iş çevrelerinin resmi politikalar üzerindeki kötü etkisi olarak görülen “yapısal uyum’un yıkıcı sonuçlarına karşı oluşan –ve Dünya Ticaret Örgütü’ne karşı 1999 sonunda Seattle’da, ardından da Washington, Prag ve Cenova’da yapılan kitlesel gösterilerde kendisini gösteren– kamuoyu memnuniyetsizliğinin büyümesi.

Aslında böylesine mantıksız bir stratejiye, hele ki politikacıların ve siyasi yorumcuların bu stratejinin temel mantığını sorgulamadıkları bir ortamda anlam vermek, bir tür spekülâtif komplo teorisi olarak düşünülmesi dışında, son derece zor. Gerçekten de, Amerikan hükümetinin siyasi kaosu ve uluslararası ya da etnik karışıklıkları kendi siyasi çıkarlarına uygun olarak kullanan, belki de Batı dünyasında yarı faşist, otoriter rejimlerin canlandırılmasına kılıf hazırlayan (tabii ki, silah sanayisini de canlandırmayı amaçlayan) güçlerin etkisinde olduğu görüşünü destekleyen anekdotlar bir hayli yaygın. Bir başka spekülasyona göre de, ABD’nin eski Sovyet bloku ülkelerini sıkıştıran “şok terapi” üzerinde ısrar etmesinin arkasında yatan neden, Soğuk Savaş dönemindeki rakibinin zayıflamasını sağlamak.

Her ne kadar bu tür görüşleri tamamen reddetmek ne mümkün ne de akıllıca olsa da, yine de bu katı tavrın daha mantıklı ve daha az rahatsız edici bir açıklaması akla yatkın gibi görünüyor. Buna göre, her ne kadar aşırı neo-liberalizme dayalı yapısal uyum yaklaşımı üretim karşıtı olsa da, bu yak-

laşımın ciddi açık noktalarının olduğunun resmi ağızlardan kabul edilmesi sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de devlet müdahalesinin kapılarını açacaktır. Üstelik, bu yöne doğru en ufak bir hareket, kârlılığa bu tür bir tehlikenin dahi olmadığı durumda bile finansal tahvil fiyatlarında uzun süredir gerçekleşmesinden korkulan ani düşüşü tetikleyecektir. Dolayısıyla, piyasalar üzerindeki denetimleri sıkılaştırma ya da büyük iş çevrelerinin faaliyetlerini kısıtlama taleplerine verilebilecek herhangi bir taviz, serbest piyasa kapitalizminin hızla çöküşüne neden olacaktır.¹⁶

Benzer şekilde, özel teşebbüsün hayatta kalmasının ve büyümesinin kendi yöneticilik ya da girişimcilik yeteneklerine değil de, “şirket refahı” ya da devletin sağladığı diğer korumalar sayesinde olduğu ihtimalini kabul etmek bile yönetici sınıflar için tam anlamıyla bir felakete yol açacaktır. Zira bu durum özel sektöre devletten aldığı destek ve ayrıcalıkların karşılığında daha kamu yararına hareket etmesi yönündeki taleplerin yolunu açmakla kalmayıp, yönetici sınıfların, rekabetçi güçlerin girişimcilik becerisinin kıt olduğu durumlara müdahalesi ya da servetlerini belirsiz ancak kamu yararı olan alanlara yatırmaya hazır olan şirketlere verilen destek diye mazur göstermeye çalıştığı büyük maddi ödüllerin de sorgulanmasına neden olacaktır.¹⁷

Şirketlerin ve liderlerinin finansal güç ve özerkliklerine gelecek her türlü zarar, özel sektörün günümüzde dünyanın her yerinde her siyasi partiyi emri altına alabilecek kadar genişleyen siyasi gücünü de zayıflatacaktır. Dolayısıyla, bu baskıcı çıkar grubunun en ufak bir tavizle bütün güçlerini kaybetme riskinin olduğunu düşünmesi son derece mantıklıdır. Üstelik bu yönde bir tavır, 1970’lerde daha fazla kolektivizmi kabul etmedikleri konunun mantıklı bir açılımından başka bir şey olmayacaktır. Hatta, bu kadar çok ülkede büyük orandaki ekonomik ve sosyal hasarlar göz önüne alındığında, varlıklı sınıfların güçlerini kaybetmeme çabaları haricinde, bu tür sakat ilişkileri açıklamak çok zor görünüyör.

KENDİ İÇİNDE ÇELİŞKİLİ STRATEJİLER

Her şeye rağmen, bu tür yıkıcı politikaların günümüzde küresel kapitalist ekonominin çok daha önemli bir bileşeni olarak kabul edilen geliş-

mekte olan ülkelere zorla kabul ettirilmesi çelişkili görünüyor. Bu ülkelerin önem kazanmasının nedeni, sanayileşmiş ülkelerdeki doymuş piyasaların dışında yatırım fırsatları arayan büyük finans kuruluşlarının Üçüncü Dünya'yı ve eski Sovyet blokunu Batılı şirketlerin yarattığı büyük miktardaki sermaye fazlası için gelecek vaat eden yeni yatırım alanları olarak öne çıkarmak zorunda kalmalarıydı. Bunun, aynı hâkim çıkar gruplarının bu ülkelere yıkıcı yapısal uyum programlarını dayatmalarıyla aynı zamanda olması, bu grupların faaliyetlerini uyum içinde yürütmeleri konusunda ciddi başarısızlıklara yol açabilir. Bu da, ortada ince düşünülmüş bir komplo olduğu iddialarını çürütmeye yetecektir.

Aslında, Washington uzlaşmasını savunan –ve Wall Street ile medyan kesintisiz destek gören– resmî propagandanın ezici gücü göz önüne alındığında, pek azı söz konusu ekonomiler hakkında birinci elden bilgi sahibi olan yatırımcıların büyük çoğunluğunun bu yaklaşımın etkinliğine inanması pek de şaşırtıcı değil. Üstelik, yatırımcıların tedbirli davranmayı bir kenara bırakıp, en yüksek getiriyi sağlayacaklarına dair çaresiz bir beklentiyle en riskli yatırım olanaklarının peşinden koşmaya başladıklarını da eklemek gerekir. Bu çelişki, büyük çaplı bir iflasta devletin “en son borç veren merci” olarak zararlarını karşılayacağını bilincinde olan fon yöneticilerinin, bunun verdiği cesaretle ellerindeki (başkalarına ait) parayla aşırı risk almalarından kaynaklandı –fon yöneticilerinin bu görüşe fazlaca güvendikleri 1994-95 Meksika krizinin ardından anlaşıldı.¹⁸ Daha da rahatsız edici olan, bu rahatlık yüzünden kamunun çıkarları pahasına yasadışı yollardan daha fazla kâr elde etmek amacındaki suç unsurlarının, özellikle 1990'lardaki Rusya bankacılık sektöründe yaşandığı gibi, finansal piyasalara sızmasıydı.¹⁹

Dünya çapındaki rehabetin belirtileri ve ABD'nin ve küresel yönetici sınıfların karşı karşıya kaldıkları çelişkileri çözmekteki başarısızlıkları, iki krizin yaklaştığını gösteriyor: Biri *emperyalist siyasi denetimin*, diğeri de *kapitalist ekonomik sistemin* krizi. Küresel ekonomideki bu durgunluğun devam edeceğini var sayarsak –bu durum neredeyse kesin görünüyor– büyük (belki de 1929-33'dekinden daha yıkıcı) bir finansal krizin kaçınılmaz olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür bir sonucun ortaya çıkmaması için doğal

olarak küresel siyasi denetim yapısında yoğun çabalar olacaktır. Hatta, 1990'ların ortalarından itibaren Üçüncü Dünya ülkelerinde kendini gösteren yaygın halk ayaklanmaları, bu ülkelerden bazılarının da (Meksika, Ekvador, Fildişi Adaları ve Endonezya gibi) yıllar süren otoriter yönetimlerin ardından demokrasiye kavuşmalarıyla görüldüğü gibi, bu çabalar sonuç vermeye başlamıştır.

Bütün bu gerilimler, ABD'nin, tıpkı geçmişteki diğer imparatorluklar gibi, emperyalist yapılarını kurmuş oldukları denklemin bozulması karşısında ne kadar savunmasız olduğunu gösteriyor. Aynı zamanda, Üçüncü Dünya'daki bir çöküşün ardından Amerikan ekonomisinin (daha doğrusu ulusal siyaseti kontrol eden dev uluslarüstü şirketlerin ve finans kurumlarının) çıkarlarının azalmasıyla, buralarda denetimi sağlamanın maliyeti –hem ülkenin saygınlığı hem de vergi mükelleflerinin parası cinsinden– yükseliyor. Bunun sonuçları en açıkça, Amerikan hükümetlerinin, özellikle 1990'ların başlarında Somali'de yaşadıkları felaketin ardından, ulusal ekonomik çıkarlar açısından az öneme sahip bir yer olarak gördükleri Afrika ile ilişkilerini kesme girişimlerinde görülebilir. 2000 yılına gelindiğinde bu eğilimin ulaştığı nokta, Clinton yönetiminin Afrika'yı kasıp kavuran kaosa karşı tek tepkisinin eski sömürgeci ülkelerin bu duruma son vermek için asker göndermelerini istemesi ve Amerikan askerlerinin yer almaması koşuluyla Birleşmiş Milletler "barış" gücüne gönülsüz destek vermesi oldu.

Daha önce de belirtildiği gibi, günümüzün küresel gerilimlerinin en bariz kaynağı olan bu düzenin özelliği, emperyalizm ve demokrasinin bir arada sürdürülmesinin imkânsızlığı. Yine daha önce gördüğümüz gibi, 20. yüzyıl, herkesin oy kullanma hakkına sahip olması yolundaki gelişme nedeniyle, bu tutarsızlığın bir ulus-devletin diğerleri üzerinde hegemonyacı güç oluşturma çabalarına karşı bir sınırlama oluşturduğu ilk dönem oldu. Yine de, kitabın bu bölümündeki analizden de anlaşılacağı gibi, bu tutarsızlığı çözümlemek için harcanan çabalar daha çok zamanı geriye çevirmeye çalışıyor. Bu şekilde, finans ve ticareti ellerinde tutan güçler, demokratik süreçler sonucu ortaya çıkan kamuoyu görüşünün doğruluğunu kabul etmek yerine siyasi sistem üzerinde 18. ve 19. yüzyılların klasik impa-

ratorluk çağında olduğu gibi yeniden kontrol sahibi olmayı amaçlıyorlar. Üstelik bu sadece gelişmekte olan ülkelerdeki sözde egemen hükümetlerde yetki sahibi kişilerin ayarılması değil, aynı zamanda gelişmiş ülkelerdeki seçim süreçlerinin pervasızca satın alınması – İngiltere gibi bir ülkedeki sözde demokratik anayasa, tıpkı 1832 Reform Yasası’ndan önce bazı ilçelerin hiç seçmeni olmamasına rağmen Parlamento’ya milletvekili gönderebildiği, Avam Kamarası koltuklarının açıktan alınıp satıldığı ve pek çok milletvekilinin Parlamento’ya bir kere olsun gelme gereği duymadığı günlerde olduğu gibi kötü yola çekilmekte– anlamına da geliyor.

Ortaya çıkan en açık sonuç, sadece demokrasinin her türlü anlamlı şekli ile emperyalizmin birlikte var olamayacağı değil, aynı zamanda kapitalizmin de aynı çelişki ile karşı karşıya olduğu. Aynı zamanda ABD’nin, siyasi yapısını şirketlerin etkisinden korusun ya da korumasın, emperyalist gücünü sürdürme azmi, bu gücü korumanın ekonomik maliyeti getirilerini geçtiği anda –tıpkı İngiltere’nin ve diğer emperyalist güçlerin geçmişte aynı basit hesap sonucunda yaptıkları gibi– kaybolacaktır. Dolayısıyla, yeni yüzyılla girdiğimizde dünyanın uzun sürecek bir karmaşa ve değişim dönemine gireceğinin kesin olduğunu söyleyebiliriz. Çok yönlü küresel toplumun gitgide karmaşıklaşan taleplerine yanıt verebilecek yeni yapıları şekillendirirken, mevcut düzenin temel ilkelerini ve varsayımlarını yeniden ele almamız gerekecek.

ŞİRKET ÇIKARLARI

KAMU ÇIKARLARINA KARŞI

Mevcut küresel düzenin destek aldığı ideolojinin temel dayanaklarından biri, ekonomik refahın kârlarını en yüksek düzeye getirmeye çalışan ve serbest piyasada birbirleriyle rekabet eden özel şirketler tarafından sağlanacağıdır. Büyük ölçüde 18. yüzyıl iktisatçısı Adam Smith'in fikirlerine dayanan bu klasik görüş şu iki varsayıma dayanır:

- rekabet süreci, şirketleri satışlarını ve kârlarını artırmak üzere fiyatları indirmeye ve kaliteyi yükseltmeye zorladığı için tüketicilerin yararınadır;
- kazanılan kârlar, kapitalist finans sisteminin aracılık ettiği dinamik bir süreçle yatırıma dönüşür ve bu da üretimi, geliri ve refahı sürekli olarak genişletir.

Özel sektörün hâkim olduğu bir ekonomik sisteme ait bu zararsız gibi görünen görüş, Amerikan sanayisinin önde gelen kişilerinden birinin şu meşhur sözlerinde en iyi şekilde hayat bulmuştur: "General Motors için iyi olan, Amerika için de iyidir".¹ Bununla birlikte, dünyanın Sanayi Devrimi'nden bu yana yaklaşık 200 yıllık tarihinde, bu yaklaşımın fazla basite indirgenmiş ve sadece kendi varsayımları içinde geçerli olduğuna dair pek çok kanıt var. Gerçekten de, şirketlerin kârlarını artırmak için girdikleri sınırsız rekabet ortamı, özellikle de bu şirketlerin kendi hisse senedi sahiplerine bile hesap vermek zorunda olmadıkları ve devletten özel imtiyaz ve koruma aldıkları bir durumda, genellikle kamu çıkarına ciddi zarar vermiştir. Buna rağmen, Batılı siyasi partilerin çoğunun ya da hepsinin ideolojilerine yerleşmiş olan şirket propagandasının gücü, kamu oyununun bu ekonomik modelin ciddi kusurlarından büyük ölçüde bihaber kalmasını sağlamıştır.

Rekabetin genellikle kamu çıkarına olduğuna dair ortak kanının halktan gitgide daha fazla kabul görmesi pek de şaşırtıcı değil. Çoğu insan hem birbiriyle rekabet eden mal ve hizmet sağlayıcıları arasında seçim yapmanın avantajını hem de hiçbir kamu denetimi ya da düzenlemesi olmayan ve piyasa gücünü alıcıların zararına kullanan tekellerin ya da kartellerin merhametine kalmanın dezavantajını deneyimleriyle gördü. Yine de, Adam Smith'in bile kabul ettiği gibi, rekabetin teorideki faydalarının pratikte gerçekleşmesi çok da kolay değil; zira temel amaçları kârlarını olabilecek en yüksek seviyeye getirmek olan iş adamları, bu kârların düşmesine neden olabilecek her türlü etmeni –örneğin rekabeti– yok etmeye ya da etkisiz hale getirmeye çalışırlar. Dolayısıyla, rekabetçi piyasalar ile kârları en yükseğe taşıma hedefleri arasında içsel bir çelişki vardır, çünkü ekonomideki her aktör (şirketler olduğu kadar sendikalar da) rekabeti kendileri dışındaki bütün gruplar için desteklerler.

Üstelik, yıllar boyunca yaşanan deneyimlerin de gösterdiği gibi, rekabet belirli koşullar altında ve kısa süreler için tüketicilere en uygun seçim ve değer kombinasyonlarını sağlıyor olsa da, özellikle kârın azamileştirilmesi amacı ile bir araya geldiğinde daha uzun süreli etkileri olan ciddi olumsuz sonuçlara yol açmaktadır.

Piyasa Belirsizliği

Doğası gereği serbest piyasa rekabeti, özellikle de rekabet eden mal ya da hizmet sağlayıcılarının sayısı çok olduğunda, belirsizlik ve istikrarsızlık yaratma eğilimindedir. Bunun en bariz nedeni, piyasadaki üreticilerin karşılamak durumunda oldukları piyasa talebinin toplam büyüklüğünü makul bir kesinlikle bilseler de toplam arz miktarının ne olacağını, en azından çok kısa vadeden sonra, yeterince tahmin edememeleridir. Aynı şekilde, “atomize” rekabet koşulları altındaki üreticilerin, rakiplerinin maliyet düşüren yeni teknolojileri ve/veya kalite ya da tasarımıdaki yeni gelişmeleri uygulayıp uygulamayacaklarını ya da ne ölçüde uygulayacaklarını ve bu gelişmelerden kendi satışlarının ne kadar olumsuz etkileneceğini tahmin etmeleri de son derece zor. Bu tür belirsizliklerle karşı karşıya kalan her

şirket, klasik iktisat teorisinin de yapması gerektiğini belirttiği gibi, rekabeti etkisiz bırakmak ya da etkisini en aza indirmek için elinden gelen her şeyi yapar. Ne yazık ki bu tür bir tepki zamanla neredeyse kaçınılmaz olarak toplam üretim kapasitesinin piyasa talebi tarafından karşılanabilen miktarın üzerine çıkmasına neden olur (bu eğilim, kârları yatırıma dönüştürmeye yönelik kapitalist dürtü ile iyice güç kazanır). Dolayısıyla, rekabetçi sürecin doğası gereği en iyi yaptığı şey

- piyasalarda, genellikle üretim, istihdam ve fiyatlarda keskin dalgalanmalarla sonuçlanan bir güvensizlik ve istikrarsızlık ortamı yaratmak; ve
- rekabette zayıf kalanların iflas etmek zorunda kalmaları yüzünden işletme sayısının azalmasıyla mülkiyette yoğunlaşmaya neden olmaktadır.

Her ne kadar teori bu yıpratıcı sürecin sonunda sadece tüketicilere en uygun kalite ve fiyat kombinasyonunu en iyi şekilde sunabilenlerin ayakta kalacağını iddia etse de, gerçekte zafer genellikle fiyatların rekabet sonucu düşmesine en kolay dayanabilen cebi en kabarık girişimcilerin olur. Üstelik bu tür bir finansal güç, fiyat kırma yoluyla piyasaya yeni girenlerin pazar payı almalarını zorlaştırarak, dağıtımçılara rakiplerin mallarını dağıtmamaları yönünde baskı yaparak ya da rakiplerin hisselerini ele geçirmek yoluyla onları satın alarak piyasaya yeni rakiplerin girmesini engelleme amacıyla da kullanılır. Bu nedenle, şirketler süreçten esas kazançlı çıkması gereken kesim olan tüketicilerin aleyhine davranarak yatırımcılarının sermaye getirilerini korumayı amaçladıkları için her ürün piyasasında rekabetin uzun vadede azaltılmasına yönelik içsel bir eğilim vardır.

Bu tür olumsuz etkilerin kaçınılmazlığı sanayinin önde gelen –motorlu araç, demir-çelik, petrokimya ve çimento gibi– sektörlerinde dönemsel olarak yaşanan kapasite fazlasında görülebilir. Aynı şekilde, siyasi ve mali baskılar –piyasanın yapısını bozan sübvansiyonlarla birleştiğinde– kapasite fazlasının ortadan kalkarak piyasanın uzun süreli bir dengeye gelmesini engeller. Büyük şirketlerin bu duruma verdikleri tepki rekabetin ve-

rebileceği olası zararları kısıtlamak için, genellikle yetkililerin de üstü kapalı teşvikiyle, karteller oluşturmak ya da fiyat sabitleyici anlaşmalar yapmak olmuştur. Bunun en iyi bilinen örnekleri, İngiltere’de yıllar boyunca süren çimento karteli ve Avrupa Birliği ülkelerinde otomobil fiyatlarının sabitlenmesidir (bu yüzden “tek pazar”ın değişik ülkelerindeki fiyatlarda büyük ve açıklaması mümkün olmayan farklılıklar oluşmuştur).

Toplumsal piyasaya zarar veren bu baskılara karşı oluşan tepkisi sanayileşmiş piyasa ekonomilerinde tekel karşıtı yasaların ve tüketicinin çıkarını korumayı amaçlayan kurumların ortaya çıkmasına neden oldu. Ne var ki, bu tür düzenleyici kurumların özellikle siyaset üzerinde etkisi olan dev şirketlerin normalde uygulanan kuralların kendilerine uygulanmaması yönünde yaptıkları baskılar sonucu rekabetçi ortam yaratma heveslerinden kolayca vazgeçebildikleri de bir gerçek. Bu duruma yakın tarihli bir örnek dünyanın en büyük bilgisayar yazılım şirketi olan Microsoft’un durumudur. Bu şirket, küresel pazarda bariz bir şekilde tekeli konumunda olsa ve bu sayede normalin çok üzerinde kârlar elde etse de, bu tekelin kamunun çıkarlarına aykırı olmadığı görüşünü yaymak için siyasetçilerden ve medyadan büyük destek görmüştür. Bu desteğin de sayesinde bugünlerde (bu kitabın yazıldığı dönemde) şirket, faaliyetlerinin bir kısmının durdurulmasına yönelik mahkeme kararını geçersiz kılmaya ya da en azından uzun yıllar boyunca bu karara uymaktan kaçınmaya çalışıyor.

Bilgiye Yetersiz Ulaşım

Her ne kadar *laissez-faire*’in savunucuları, sistemin en önemli niteliklerinden birinin seçim özgürlüğü sunması ve tüketicinin “kral” konumuna gelmesi olduğunu iddia etseler de hem teoride hem de pratikte bunun gerçekten çok uzak olduğu ortaya çıkmıştır. Zira rekabetçi piyasalarda kârlarını en yüksek seviyeye getirmeyi amaçlayan işletmeler, tüketicilere sundukları mal veya hizmetleri en düşük maliyetle en yüksek fiyattan satma güdüsüyle hareket ederler. Mantıklı bir girişimci buna rağmen, normal koşullar altında, tüketicilere en uygun fiyattan en kaliteli mal veya hizmeti (tüketicileri kendisine bağlamak amacıyla) verme arayışında olsa da, hissedarlarının kârları koruma ya da artırma yönündeki baskıları sonucunda

kestirme yolu seçerek tüketicilerin seçim özgürlüğünü kısıtlama yoluna gider. Özellikle de ürünlerin kalitesiyle ve var olan seçeneklerle ilgili yeterli bilginin olmadığı bir ortamda tüketici, hiçbir şeyden haberi olmayan bir kurban haline gelir.

Bu durumun üstesinden gelebilmek ve rekabetin zaten kısıtlı olduğu piyasalarda tüketicilerin tercih ettikleri ürün sağlayıcıları değiştirmeyi genellikle maliyetli bulmaları yüzünden oluşan zararları karşılamak için (en azından sanayileşmiş ülkelerde) tüketiciyi koruma kanunları çıkarılmıştır. Ancak zaman içinde, kârları koruma yönündeki baskıların yoğunlaşması ve hükümetlerin güçlü şirket lobilerinin etkisinde kalması yüzünden piyasalardaki denetimlerin tüketicinin aleyhine olacak şekilde gevşetildiği görülmüştür. Bu tür piyasa bozukluklarının tehlikeleri, 1980'lerin başlarından bu yana çoğu gelişmiş ülkede devlet denetimlerinin kaldırılması sürecinde kendini göstermiştir. Bunun en çarpıcı örneği, İngiltere'de hayvancılık ve et işleme alanındaki denetimlerin ve standartların gevşetilmesi sonucu sadece tüketiciye değil, bütün ekonomiye büyük zarar veren deli dana, şap, E-coli zehirlenmesi gibi hastalıkların ortaya çıkışıdır.

Kapasitenin Artık Yaratacak Şekilde Büyümesi

Denetimsiz rekabetin pek çok piyasada dönemsel yatırım fazlasına yol açma eğiliminden başka, piyasanın doğasının halkın rekabetten faydalanmasını zorlaştırdığı ve/veya pahalı hale getirdiği pek çok örnek var. Bu durum özellikle karayolu, demiryolu, su sağlama, enerji dağıtımı ve iletişim gibi büyük miktarda altyapı yatırımı gerektiren sektörlerde görülür. Zira bu tür sektörlerde rekabetçi ortam, genellikle tek bir şebekeden arz etmenin gerektireceğinin iki ya da üç katı kadar sermaye harcaması gerektirdiği için ekonomik olmayacaktır. Bu tespit, 1980'lerden itibaren bu tür kamu hizmetlerinin “doğal tekeller”² olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Benzer şekilde, savunma araçları üretimi gibi sanayiler çok kısıtlı bir piyasaya (genellikle sadece kendi ulusal hükümetlerine) hitap ettikleri ve buna karşılık büyük miktarda araştırma geliştirme yatırımı ve sabit sermaye gerektirdikleri için, İngiltere'nin sağcı eski savunma bakanlarından birinin de kabul ettiği gibi,³ rekabetçi bir yapı için son derece elverişsizdir.

Bu sorun, 1980'ler ve 1990'larda İngiltere'de ve diğer ülkelerde kamu hizmetlerinin ve diğer doğal tekellerin özelleştirilmesi sonucu bu sektörlerdeki bazı kilit yönetim alanlarına (özellikle de fiyatlamaya) kamu denetimi getirilmesinin gerekli hale gelmesiyle dikkat çekmeye başladı. Görünürde önceden devlet mülkiyetindeki tekelleri rekabetçi piyasanın baskılarına maruz bırakarak yeniden hareketlendirmeyi amaçlayan politikaların sadece rekabeti tüketicilerin faydasına olacak şekilde sağlamanın zorluğuna dikkat çekmeye yaraması da son derece ironik.

Bütün bunlara ek olarak, Darwinci hayatta kalma mücadelesi gibi görülen serbest rekabetin sanayileşmiş Batı dışında pek de rağbet görmediğini belirtmek gerekir. Geleneksel olarak Japonya'da ve diğer Doğu Asya ülkelerinde, hatta Fransa gibi Avrupa ülkelerinde bile, Schumpeter'in ve savaş sonrası Avusturya okulundan diğer *laissez-faire* iktisatçılarının iddia ettikleri "yapıcı yıkım"ın erdemlerine olan inanç son derece yetersiz. Hatta bugünlerde aşırı sağın akademik kuramcıları dışında, yeni fabrikalara yatırım yapmanın ve toplam kapasite gereksinimleri aştığı zaman bu fabrikaların kapanmasının ekonomik etkinlik yarattığına inanan pek az kişi var. Bu da Japonya, Kore, Tayland ve Doğu Asya'daki diğer ülkelerde 1990'ların başlarında yaşanan ekonomik çöküşün ardından teknik olarak iflas etmiş şirketlerin, bırakın iflaslarını, "yeniden yapılanmalarının" bile ne kadar zorlukla yürütüldüğünü açıklar.

Finansal İstikrarsızlık

Daha önceden de belirtildiği gibi, rekabetçi piyasalar ile kârı en yükseğe taşıma zorunluluğunun bir araya gelmesi normal kapitalist dinamikte yatırım fazlası oluşmasına yönelik bir güç oluşturur. Talepteki artışın arza ayak uyduramamasından⁴ kaynaklanan bu eğilim, ekonomideki gelişme ve gerilemelerden oluşan ve yıkıcı toplumsal sonuçlarıyla bunalım ve işsizlik dönemlerine yol açan geleneksel kapitalist "konjunktür dalgalanmaları"nın kökeninde yatar⁵. Bu dalgalanmanın düşüş aşamasının en zarar verici özelliği, geri dönmeyen borç oranının yükselmesinin finans sistemini etkilemesi ve 1929-31 krizinde ABD'de olduğu gibi, çok sayıda bankanın batmasına ve uzun bir süre boyunca borç verememelerine neden olmasıdır.

Bu ciddi zayıflıklara rağmen rekabetçi piyasa modelinin savunucuları, teknolojinin Sanayi Devrimi'nden bu yana kapitalist rekabetin teşviki sayesinde bu hızla geliştiğini, rekabetçiliğin yarattığı dinamizmin bu hızlı gelişme için bir itici güç oluşturduğunu iddia etmeyi sürdürmektedirler. Her ne kadar kâr güdüsüyle hareket eden işletmelerin sermaye getirisinin artacağı beklentisi olduğu zaman teknolojik gelişmeleri uygulamada diğer işletmelere göre daha hızlı olduğu doğru olsa da, bunun tersi de doğru. Zira çoğunlukla devletin finanse ettiği araştırma programlarıyla oluşan teknolojik değişim, genellikle mevcut teknolojiye dayalı sermaye yatırımlarının kârlılıklarını tehdit eder. Bu yüzden, piyasada yerleşik bir konumu olan imalat şirketlerinin teknolojiadaki gelişmeleri uygulamada yavaş kaldıkları, hatta rakiplerinin bu gelişmeleri uygulamasını engellemeye çalıştıkları durumlara da rastlanır.⁶

DEVLET MÜDAHALESİNİN KAÇINILMAZLIĞI

Sanayi Devrimi'ni izleyen yaklaşık 200 yıllık dönemde, denetimsiz rekabetin ve kâr peşinde koşmanın yol açtığı sosyal ve ekonomik felaketlerin artık katlanılamaz olduğu ortaya çıktı. Rekabetçi model “kısa dönem marjinal maliyetleri” en aza indirmede ne kadar “etkin” olursa olsun, uzun dönemde yol açtığı sonuçlar toplum tarafından ancak ciddi şekilde yetersiz olarak görülecektir. Hepsinin de ötesinde, 1930'lardaki felaketin –bu dönemdeki kitlesel işsizlik ve geniş çaplı finansal çöküş, faşizmin ortaya çıkışının ve tarihte görülmemiş derecede bir yıkıma yol açan İkinci Dünya Savaşı'na girilmesinin temel nedenleriydi– 1945 yılına geldiğinde kesinlikle ihmal edilmemesi gereken bir ders olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle sağcı siyasi liderler bile *laissez-faire*'in “köle ticareti kadar ölü” olduğunu kabul eder konuma gelmişlerdir.

Aslında Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin hem öncesinde hem de sonrasında ekonomiye belirli bir orana kadar devlet müdahalesi kabul ediliyordu –hatta isteniyordu– ancak kitlelerin henüz oy kullanma hakkına sahip olmadığı bir dönemde bu müdahale büyük oranda zengin girişimci sınıfın kârlarını korumak amacıyla yapılıyordu. Bu müdahaleler sadece işçilerin insani çalışma koşulları için pazarlık etme güçlerini ciddi ölçüde kısıtlayan

kanunların çıkarılması ve dayatılmasıyla sınırlı kalmıyor, aynı zamanda şirketlerin yasal yükümlülüklerine ayrıcalıklı bir sınırlama getiriyordu. 1945'ten sonra değişen, devlet müdahalesinin amacının ilk kez ekonomideki dönemsel dalgalanmaların doğurduğu olumsuz toplumsal sonuçları önlenmek ve dönemin siyasi belgelerinde de belirtildiği gibi⁸, "tam istihdamı" sağlamak olarak görülmesiydi.

Dolayısıyla, 1945 yılına gelindiğinde rekabetçi kapitalizm modelinin zararlı yan etkilerinin bu modeli devlet müdahalesinin yokluğunda modern toplumun ihtiyaçlarına yanıt veremez hale getirdiği bütün dünyada kabul edilir hale gelmişti.⁹ Hatta bu tür müdahalelerin –özel şirketlere devlet destekleri de dahil– piyasa güçlerini bozucu etkileri olsa da, ekonomideki istikrar için gerekli olduğu açıkça ifade edilmese de kabul görmüştü. Üstelik bu durum, daha önce de belirtildiği gibi, 1970'lerin sonlarından itibaren neo-liberal ideolojinin yükselişte olduğu dönemde devlet müdahalesinin ana hedefinin toplumsal refahtan çok, şirket çıkarları olmasına rağmen, aynı şekilde geçerliliğini koruyor.

YOĞUNLAŞAN KARŞITLIKLAR

Hâkim küresel düzenin, dünya çapında toplumsal sefaletin yoğunlaştığı bir ortamda devletin özel sektöre maddi destek ve koruma sağlamanın haklı gösterilmesi ile ilgili sorulardan daha fazla kaçabilmesi pek zor görünüyor. Zira önceden de belirtildiği gibi, artık denetimsiz rekabete dayalı bir ekonomik modelin işlevsiz olduğu neredeyse herkes tarafından kabul ediliyor. Yine de eğer devlet, sadece sahiplerine karşı sorumlu olan işletmelerin hâkim olduğu ve rekabetin zayıfladığı bir modelin oluşmasına izin verir ve hatta bunu desteklerse, bu durum kaçınılmaz olarak özel ve kamusal çıkarlar arasında kabul edilemez karşıtlıklar yaratacaktır. Gerçek bir demokraside bu tür karşıtlıkların normal olarak kamusal çıkarlar lehine çözümlenmesi gereklidir. Dolayısıyla, örneğin özel sektörden bir şirkete piyasada kalabilmesi için devlet desteği verilmesinin uygun olduğu düşünüldüğünde bu şirket, kendisine verilen desteğe karşılık olarak yatırım, istihdam ya da fiyat seviyesi konusunda bazı yükümlülükler altına girmelidir. Son tahlilde, devletin sağladığı ayrıcalık ya da korumalardan (sınırlı so-

rumluluk gibi) yararlanan özel sektör işletmelerinin sadece belirli bir kamusal sorumluluğu kabul ettikleri sürece faaliyet göstermelerine izin verilmelidir. Kısaca, General Motors (ya da Microsoft) için iyi olanın toplumun geri kalanının da çıkarına olmasının garantilenmesi gerekir.

Sanayileşme öncesi dönemde bu tür bir mantığın, şirketlere belirli alanlarda ticaret yapmaları ve belirli kaynakları kullanmaları için lisans verildiği çok daha az sayıda örnekte kabul edildiğini hatırlamak gerekir. Bu yüzden, örneğin, 17. yüzyılda kurulan devlet imtiyazlı İngiltere, Fransa ve Hollanda Doğu Hindistan şirketleri devlete karşı sorumlu ve tamamen devletin hizmetindeydiler. Hatta, korumanın bağımlılık karşısında verildiği bu tür bir ilişkinin aslında feodal bir yapısı vardı. Bu da Adam Smith ve burjuva liberalizmin diğer öncüleri açısından hiç kuşku yok ki lanetlenecek bir durumdu. Öte yandan Keynesçi modelde ise özel sektör şirketlerine destek olarak yapılan devlet müdahalesi, özel sektörün tam istihdam gibi temel toplumsal hedeflere hizmet edeceği beklentisine sahipti. Ancak çoğu Batı ülkesinde şirketleri belirli yükümlülükleri karşılamak zorunda bırakacak, vergi muafiyetinin ya da diğer ayrıcalıkların kaldırılması ya da varlıklarına doğrudan devlet tarafından el konulması gibi yasal yaptırımlar eksikti. İlginç olan, günümüz piyasa ekonomileri arasında devlet desteğine karşılık olarak şirketlerden bir şeyler beklemeye yönelik modele en yakın uygulamaların Japonya ve Kore gibi Doğu Asya ülkelerinde görülmesi (gerçi bu ülkelerde hâlâ bu durumu zorunlu kılan bir yasal düzenleme yok ve şirketlerin hükümetle olan ilişkisi rüşvetçilik ve kayırmacılık yüzünden yozlaşma eğiliminde).¹⁰

Keynesçiliğin yıkıldığı 1970'li yıllardan bu yana gerçekleşenler, piyasa ekonomisinin altında yatan siyasi güç ve karşılıklı sorumluluk gerçeklerinin gün ışığına çıkmasını sağladı. Bugüne kadar özel şirketlerin büyüme ve istihdam artışı sağlayamadıkları için halka hesap vermeleri beklenirken, tam tersi oldu. 1970'lerin sonlarından itibaren çalışanların ve toplumsal refah isteyenlerin (yani halkın büyük kesiminin) milli gelir üzerindeki aşırı talepleri ve şirketlerin kârlarını azaltarak gelir ve istihdam artışında yavaşlamaya neden olmaları yüzünden suçlanmaları genel kabul gören siyasi görüş oldu. Hatta İngiltere'de 1974-79 yılları arasında görev yapan İş-

çi Partisi hükümeti, sendika liderleriyle birlikte, tam istihdama dönüşün sadece örgütlü emeğin ücret artışı ve sosyal güvenlikle iyileşme taleplerini ciddi şekilde kısıtlamasıyla mümkün olduğunun kabul edildiği bir “sosyal kontrat” oluşturacak kadar ileri gitti. Üstelik, 1980’lerde çoğu Batı hükümetinin tam istihdama ulaşmanın artık gündemde olmadığını açıklamasına rağmen –her ne kadar çoğu hükümet aynı zamanda yeterli bir sosyal refah seviyesi yaratma vaadini de zayıflattıysa da–şirketlerin kazançlarında bir kısıntıya gitmek gündeme ile gelmedi. Aksine, daha önce de değinildiği gibi, özel sektöre yönelik vergi kesintileri ve sübvansiyonlar her zamankinden daha fazla oldu, hatta iş çevrelerinin destekçisi olan medya ve siyasi kurumlar korporatizmi alaya aldılar ve “devletin sınırlarını indirme’nin getirilerini göklere çıkardılar.

Bu ikiyüzlülüğün çarpıcı bir örneği, 1980’ler ve 1990’larda sanayileşmiş Batı’da, ekonomik durgunluk ve sınai gerileme yaşamış olan şehirleri kamudan yüklü miktarda parasal destek alarak “yeniden canlandırılma” modasının yayılmasıydı. 1970’lerde bazı Amerikan şehirlerinde başlayan ve kısa sürede bütün Kuzey Amerika’ya ve Batı Avrupa’ya yayılan bu eğilimle vergi verenlerin on milyarlarca doları büyük çaplı inşaat projelerine ve kentsel altyapının geliştirilmesine harcandı. Bu harcamaların görünürdeki nedeni, özel teşebbüsün kentsel yapıdaki gelişimden etkilenecek söz konusu alanlara yeni işler yaratacak yatırımlar yapmasını teşvik etmektir. Ancak pratikte bu politikaların etkisi kârlı emlak spekülasyonları için kısa vadeli fırsatlar yaratmak oldu ve yeni işler ya da sınai gerileme yüzünden kötüleşmiş olan hayat standardında bir iyileşme gibi toplumun yararına getiriler yok denecek kadar az gerçekleşti."

Bu çifte standardın belki de en göze çarpan uygulaması, hükümetlerin (genellikle merkez bankası yoluyla) en son borç veren merci konumuna gelerek finans sektörü için bir emniyet ağı oluşturmalarıdır. Halkı bankacılık sisteminde oluşabilecek 1930’lardaki gibi bir çöküşe karşı koruduğu iddiasını taşıyan bu garantinin kapsamı artık o kadar büyümüştür ki, sözde “serbest” piyasanın pek çok temel mekanizmasını ciddi şekilde tahrip etmiştir. Bunun nedeni, yatırımcılar ve bankacılar arasında kredilerin geri dönüşünde bir sorun yaşanması durumunda (en azından bu olay sistem

içerisinde zincirleme iflaslara yol açma tehlikesi yaratabilecek kadar büyük olduğunda) devletin kendilerini nasıl olsa iflastan kurtaracağı inancının yayılması yüzünden “ahlaki tehlike” denilen ortamın oluşmasıydı. Piyasa güçlerindeki bu tahribatın potansiyel tehlikeleri, 1999’da başkan Clinton tarafından imzalanan, Amerikan bankacılık sektöründe denetimsizliğin aşırı boyutlara ulaştığı Gramm-Leach-Bliley Yasası ile iyice yoğunlaştı.¹² Bu yasa, girdikleri kumarı kazandıklarında bir servet elde edeceklerini, kaybettiklerinde ise sadece işlerinden olacaklarını düşünerek riskli spekülatif yatırımlara girme hevesinde olan finansal ve finans dışı kuruluşların bu isteklerini iyice tetikledi.

Üstelik, 1998-2001’de yaşanan finans piyasalarındaki yapay şişme sırasında, başta Amerikan Merkez Bankası başkanı Alan Greenspan olmak üzere Amerikalı yetkililerin, piyasalarda bir gerileme tehlikesi kendini gösterdiği anda faiz indirimine giderek bu güvenlik ağını bütün finans piyasasına genişletmeye son derece istekli olması da dikkat çekici. Piyasalara yapılan bu tür müdahalelerin bir adım ötesi, kamu fonlarının şirketlerin borsa değerlerinin korunması amacıyla hisse senedi alınması için kullanılması.¹³ Hatta Japonya, Tayvan ve Hong Kong gibi Uzakdoğu piyasalarında bu uygulama açıkça yapılıyor ve Batı’daki sözde serbest piyasa ideologlarından neredeyse hiç eleştiri almıyor.

Bu tür ahlaki tehlikelere maruz kalan finans piyasalarının ekonominin tümü üzerinde, özellikle de medyanın ve büyük siyasi partilerin oluşan finansal çıkarlarla göbek bağları olduğu ve bu yüzden değeri meçhul varlıklara büyük miktarda yatırım yapılmasını haklı gösterdikleri ve destekledikleri bir ortamda, ciddi olumsuz etkileri olacağı her geçen gün daha iyi anlaşılıyor. 1999-2000’deki “nokta.com balonu’nun ancak yatırımcıların ve finansal kurumların az satış yapan ve ileride kâr edeceğine dair pek az umut veren internet şirketlerinin hisseleri üzerinde spekülasyon yapma cesareti almalarıyla gerçekleşebileceği artık son derece açık. Bu da ancak yatırımcıların, devlet müdahalesinden arındırılan, ancak finansal sorumluluğun Amerikan yetkilileri tarafından üstlenildiği bankacılık sektörü sayesinde kredilerin finans piyasaları yoluyla sürekli genişleyeceğine inandırılmasıyla gerçekleşebilir. Bundan dolayı, Wall Street’teki üst düzey yöneticiler-

den birinin balonun sönmesinden sonra dediği gibi, “nokta.com şirketleri için sermaye tamamen bedavaydı”.¹⁴ Üstelik “yeni ekonomi” şirketleri bu bedava sermaye akışı sayesinde mevcut şirketlerle eşitsiz bir rekabet içine girebiliyorlardı. Sonuç olarak, örneğin internet üzerinden kitap satan (Amazon.com gibi) şirketler, ayakta kalabilmeleri için belirli bir oranda kâr etmeleri gereken geleneksel kitapçı dükkânların satışlarını düşürerek pek çoğunun iflas etmesine neden oldular.

AHLAKİ TEHLİKEDEN MEŞRU SUÇA

Yukarıda tanımlanan piyasayı tahrip eden eğilimler, hâkim sınıfın iki olguyu asla kabul etmeme kararını (bu karara son bölümde değinilecektir) verdiğinin belirtileridir:

- Piyasa güçlerinin, özellikle hızla büyüyen sermaye fazlasının finans piyasalarında değer kaybetmesine izin verilerek, hâkim sınıfın refahını ciddi ölçüde tehdit edecek şekilde işlemesi sağlanmalıdır;
- Hâkim sınıfın siyasi gücünün temeli olan “serbest piyasa” kâr sisteminin yerini kolektivist bir alternatif almalıdır.

Bu kararın sonucu olarak, Keynesçi korporatist müdahale ile neo-liberal uygulamaların bir araya geldiklerinde tehlikeli çıkar çatışmaları yaratıklarını, hatta kapitalist piyasa sisteminin bütün mantığını tehdit eder hale geldiğini gözlemledik. Yine de bu yaklaşımın 1970’lerden bu yana var olan küresel ekonomik durgunluğun yarattığı sorunları çözmekteki kronik başarısızlığı göz önüne alındığında, kamu çıkarına tamamen aykırı olmayan, ancak mülkiyet hakları ve kanun hükümleri gibi bazı temel anayasal ilkelerin belirli oranda yok sayıldığı uygulamaların teşvik edilmesi pek de şaşırtıcı olmamalı.

Bu tür eğilimler ilk kez 1980’lerde ABD’de patlak veren, yeni kurulmuş ve mevduatları federal hükümet tarafından garanti altında olan tasarruf ve kredi kuruluşlarının hileli kredi skandalları ile ortaya çıktı. Üst düzey siyasetçilerin ve hatta organize suç örgütlerinin de karıştıklarının iddia edildiği, ancak hiç kimsenin hüküm giymediği bu skandalın so-

nucundaki şirket kurtarma operasyonları vergi mükelleflerinin 150 milyar dolarına patladı. Daha da yakın zamanda, Atlas Okyanusu'nun her iki tarafında da şirketler ve finans kurumları sistemli olarak yanlış bilgi vererek ve hatta muhasebe kayıtlarını çarpıtarak tahvillerini gerçek değerlerinin çok üzerinde bir fiyattan sattılar.

Bunlar, özellikle ABD'de artık o kadar açıktan yapılmaya başlandı ki, federal hükümetin finans piyasalarını denetlemekle görevlendirdiği Amerikan Sermaye Piyasası Kurulu (SEC), elinde bu tür uygulamaları durdurmak için yasal bir güç olmamasına rağmen potansiyel tehlikelerle ilgili toplumu uyarıcı yayınlar yapmak zorunda kaldı.¹⁵ Benzer sorunlar İngiltere'de de görülmeye ve yetkilileri endişelendirmeye başladı. Ne var ki, SEC'nin finans sektörü üzerindeki etkisinin güçsüzlüğü, Ocak 2000'de denetçi bağımsızlığı kuralını sistemli olarak ihlal eden ünlü denetim ve danışmanlık şirketi Price Waterhouse'ın ABD temsilciliğine yönelik bir kınama yayınlamaktan öteye gidememesiyle iyice ortaya çıktı. Bu yüzden, denetimsizlik sürecini ciddi şekilde tersine çevirmeden ve finans analistleri ile denetçilerin bağımsızlıklarını zorunlu hale getirerek çarpıtılmış raporlar yazma dürtü ve fırsatlarını azaltmadan bu meşrulaştırılmış ihlallere karşı bir mücadele başlatma umudu yok denecek kadar az.

Belki de bu tür olumsuzlukların, finans piyasalarına olan "güveni" bir kamu malı gibi gören resmi açıklamalarla da desteklenen kültürün bir parçası olarak mazur görüldüğünü söylemek doğru olacaktır. Amerikan başkanı Franklin Roosevelt'in 1930'lardaki bunalımın en yoğun günlerinde söylediği meşhur "korkmamız gereken tek şey korkunun kendisidir"¹⁶ sözü kapitalizmin korporatist çağına ilham kaynağı olmuştur. Yine de, denetimsiz piyasaların ve çıkar çatışmaları için neredeyse tamamen serbest alanların olduğu bir dönemde, ekonomideki ve finans piyasalarındaki gelişmelere hız kazandırma amaçlı hareketlerle açıkça haksız çıkar elde etmeye yönelik yanlış bilgi yayılımı arasındaki ince çizgi iyice belirsizleşti. SEC Başkanı Arthur Levitt'in uyarılarında da vurgulandığı gibi asıl endişe edilmesi gereken, bu tür sahtekârlıkların, sermaye piyasalarının kamuoyunda ancak çok saf ya da içeriden bilgi alanların yatırım yapacağı devlet destekli piramit yapılanmalar olarak görülmesine yol açmasıdır.

Bu tür korkular, hükümet eliyle manipölasyonun kronik hale geldiği Japonya borsasında yatırımcı güveninin yok olmasıyla iyice arttı. Bunun yansımaları 2001 yılının ortalarında, 1989-90'daki rekor seviyesinin üçte birine kadar inen Nikkei endeksindeki halen süren krizde görölmekte. Bu krizin bütün dünyaya yayılması halinde kapitalist düzenin içine düşeceği durumla ilgili olumsuz işaretler bir süredir kendisini gösteriyor. Hem Almanya'da hem de ABD'de yatırımcı grupları 2001 yılının ilk aylarında bazı şirketleri sermaye piyasası kurallarını hiçe sayarak borsadaki "teknoloji balonu'nun patlamasından önce piyasaya sürdükleri hisseler hakkında yanlış bilgi verdikleri gerekçesiyle dava açmak için girişimler başlattılar.

Yetkililer için daha da tehlikeli olan, finans sistemindeki olası kötüye gidişin ve tahvil fiyatlarında bunu izleyen ciddi düşüşün, gelişmiş ölkelerde (özellikle de Anglosakson ölkelerinde) yaşam standartları sürekli yükselen borsalara bağı olan milyonlarca insan üzerinde yaratacağı etki. Özellikle de, emekli olduklarında güvenilir bir gelire sahip olacakları iddiasıyla özel emeklilik fonlarına yatırım yapmaya teşvik edilen, hatta çoğunlukla bu fonlara yatırım yapmak zorunda bırakılan çok sayıdaki insanın tam anlamıyla bir yıkım yaşayacak olmasından korkmaları gerekir. Gerçekten de bu felaketin gerçekleşme olasılığı göz önüne alındığında tarihin, 20. yüzyılın sonlarında başlayan devlet destekli özel emeklilik fonlarını, 18. yüzyıldaki Güney Denizi ve Mississippi balonlarını bile geride bırakan bütün zamanların en büyük dolandırıcılığı olarak yazacağını tahmin etmek yanlış olmaz. Hele ki Bush yönetiminin piyasaya likidite enjekte ederek olası bir çöküşü önlemek umuduyla son çare olarak Sosyal Güvenlik fonlarını (devletin emeklilik fonlarında biriken paraları) tahvil ve hisse senedine yatırma tasarısı kabul edilirse bu suçun boyutları çok daha büyük olacak.

Bu dehşet verici ve son derece gerçekçi öngörü gerçekleştiğinde hâkim sınıfın refahı ve siyasi gücü üzerinde yaratabileceği yıkıcı etkiler göz önüne alındığında hükümetlerin gitgide, kurulu düzenleri ayakta tutabilmek için açıkça suç unsuru içeren yöntemlere teslim olduklarını söylemek yanlış olmaz. Batılı hükümetlerin Üçüncü Dünya'daki kendilerine bağı devletlerde uygulanmasını açıkça kabul ettikleri bu tür yöntemler artık ABD'de de, Amerikan hükümetinin mali suçlara karşı kayıtsızlığından da

anlaşılabileceği gibi, sık sık görölmeye başladı. Hatta 2001’de işbaşına gelen Bush yönetiminin ilk icraatlarından biri yasadışı finansal işlemlerin azaltılmasını amaçlayan uluslararası girişimlerden desteğini büyük ölçüde çekmek oldu. Bunlar, tehlikeli sonuçlara yol açan off-shore vergi cennetlerinin sayılarının artmasını engellemeye (bkz. Dördüncü Bölüm) ve bankalar yoluyla kara para aklanmasına karşı önlem almaya yönelik çalışmalarıydı.¹⁷ Clinton yönetiminin bu çabalara destek verdiği düşünülürse Bush rejiminin bu icraatları, *laissez-faire* ilkeleriyle mazur göstermeye çalışsa da, organize suçla iç içe olan çıkar çevrelerinin baskısı ile yaptığından kuşulanmamız için pek çok haklı neden var.

BATİ DEMOKRASİSİNİN ZAYIFLIĞI

20. yüzyılın sonlarında, sadece kâr dürtüsüyle hareket eden, özel sektöre ait ve aynı zamanda devletin büyük desteği ve koruması sayesinde ayakta duran şirketlerin egemen olduğu ve devlet denetiminden yoksun küresel ekonominin yarattığı tahribattan ve yol açtığı çatışmalardan söz ettik. Ayrıca, bu ölümcül kombinasyon sadece dengesiz ve kötü işleyen bir iktisadi düzene yol açmakla kalmayıp, mimarlarının da itiraf ettiği gibi *laissez-faire* ideolojisinin toptan reddedilmesiyle de sonuçlandı. Böylesine kaotik bir sonucun, demokratik sorumluluk idealine bağlılığını ilan etmiş ve elinde her türlü teknoloji ile eşine rastlanmamış derecede gelişmiş bir sosyal bilim altyapısı olan Batılı hükümetler tarafından yaratılmış olma ihtimali ise kesinlikle açıklama bekliyor.

Aslında, hâkim küresel düzenin (ABD’nin egemen olduğu düzenin), bırakın iktisadi kaynakların geniş halk kitlelerinin çıkarına ve şirketlerin zararına olacak şekilde yeniden dağılımına izin vermeyi, ekonomik güç üzerindeki sıkı pençesini gevşetmeye çalışan en ufak girişime bile şiddetli bir biçimde direnmesi anlaşılabilir. Tarih, kendi gücünün tehlikeye düşeceği endişesiyle hiçbir değişime izin vermeyen ve temsil gücünden yoksun azınlıkların egemen olduğu örneklerle dolu (yıkılan Sovyetler Birliği de bu örneklerden biri).¹⁸ Öte yandan geçmişte bu tür rejimler hep demokratik temsil geleneği olmayan otoriter otokrasilerdi. 21. yüzyılın başlarında dikkat çekici olan, Batılı ülkelerde demokratik kurumların (siyasi çoğulculuğun ve

ifade özgürlüğünün) oluşmasından 200 yıl sonra neo-liberalizm ile her türlü anlamlı görüş ayrılığının etkili bir şekilde bastırılmış olması.

Her ne kadar geniş etkili bir çöküş tehdidine karşı oluşan bu sıra dışı ideolojik uzlaşmayı tam anlamıyla açıklamak zor olsa da, bu durum şu etmenlere bağlı gibi görünüyor:

- Finansal kaynakların çok az sayıda ve kendilerinden başka kimseye karşı sorumlu olmayan büyük özel sektör şirketlerinin elinde yoğunlaşmış olması.¹⁹ Bu şirketlerin siyasi partilere yaptıkları yüklü miktarda ve sürekli artan (ve çoğunlukla yasal yollardan) yardımlarla bu zenginlik siyasi güce çevrilmiştir. Bu durum özellikle ABD’de dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır; şirketlerin siyasi partilere aktardıkları para 2000 seçimlerinde 3 milyar doları bulmuştur. Yine de unutmamak gerekir ki bu, Amerikan şirketlerinin federal harcama programları, sübvansiyonlar ve vergi kesintileri yoluyla elde ettiğinin yanında mütevazı bir miktardır. Büyük şirketlerin bütün sanayileşmiş ülkelerdeki siyasi süreçler ve parti programları üzerinde elde ettikleri güç, basın ve diğer kitle iletişim araçlarındaki etkin kontrolleri sayesinde iyice kuvvetlendi. Bunun en güncel örneklerinden biri, 1997’den bu yana başbakan olan Tony Blair’in İngiltere’de pek çok gazeteye sahip olan Rupert Murdoch’ın gelecek seçimler için desteğini alabilmek için Avustralya’ya kadar gitmesiydi; ne var ki Murdoch hâlâ Blair’e karşı muhalefetin başını çekiyor. Bu tür gelişmeler büyük sermayenin Batı’daki siyasi süreçler üzerindeki etkisinin, yeterli parası olan herkesin Parlamento’dan koltuk satın alabildiği 1832 Reform Yasası öncesi dönemden pek de farklı olmadığını gösterir. Benzer bir olay, ülkenin en zengin adamı olması ve bütün özel televizyonları elinde bulundurması dışında bir özelliği olmayan Silvio Berlusconi’nin İtalyan halkı tarafından önce 1994’te ardından da 2001’de başbakan olarak seçilmesidir.
- Merkezî planlamaya dayalı ekonominin başarısızlığına uğraması sonucunda Sovyetler Birliği’nin uydu devletlerle birlikte kurduğu imparatorluğun 1988-91 yıllarında yıkılması. Bu olay hem sağcı ide-

ologlara müthiş bir propaganda imkânı sağladı hem de daha kolektivist ekonomik modelleri savunuların seslerini tam olarak kesemese de oldukça zayıflattı.

Özel sektörün çıkarlarının kamu çıkarının önünde tutulduğu gerçeğini sürekli olarak reddetse de küresel hâkim düzenin bu çatışmanın varlığını ve bu durumu hafifletme yönünde bazı adımlar atılması gerektiğini kabul ettiğine ilişkin bazı işaretler var. Büyük şirketlerse yıllardır halkın gözündeki imajlarını geliştirmek ve toplumun refahı için canla başla çalışan iyi kalpli organizasyonlar olduklarına bütün dünyayı inandırmak için önemli miktarda kaynak ayırıyolar. Yine de bu şirketlere karşı son yıllarda iyice artan düşmanlık, bazı şirketlerin daha somut adımlar atılması gerektiğini gerçeğini fark etmelerine yol açtı. Bu nedenle, önde gelen uluslararası ilaç şirketlerinin AIDS ilaçlarını Güney Afrika’da ucuz fiyatla vermeleri yönündeki baskılar karşısında pes etmelerinin ardından 2001 yılında İsviçreli ilaç şirketi Novartis, ABD’deki yoksul hastaların lösemi tedavisini bedava yapmaya karar verdi. Bu olayın en kayda değer tarafı, modern toplumda özel bir şirketin yaşam ve ölüm üzerinde bu denli büyük bir güce sahip olmasını anormalliğini gözler önüne sermesi.

Şirketlerin gücünün aşırı boyutlara ulaştığı eleştirisine karşı son zamanlarda türetilen bir başka geçici önlem, “çıkâr grupları’nın (yani çalışanların, tüketicilerin ve vergi ödeyenlerin) çıkarlarının şirket yönetimindeki hissedarların çıkarlarıyla eşdeğer tutulmasına yönelik girişimler oldu.”²⁰ Ne var ki, ABD’nin pek çok eyaletinde yürürlüğe konan “çıkâr grupları yasaları”nda görüldüğü gibi, kamu sektörünün fiilen hissedar olmadığı bir durumda bu tür bir temsil sembolik olmaktan öteye gidemez. Batılı hükümetlerden ve Dünya Bankası gibi kuruluşlardan sözde destek alan bir başka içi boş çözüm de, ekonomik kalkınmayı ilgilendiren kararlarda “sivil toplum” rolünün şirketlerle aynı seviyeye gelecek şekilde geliştirilmesi. Ancak, sivil toplum tabir edilen kavram ne olursa olsun (yardım kuruluşları, dernekler ya da diğer gayri resmî organlar), şurası bir gerçek ki bu oluşumların hâkim düzenin gözünde en önemli özelliği yasal bir temsil güçlerinin olmaması ve “hükümet dışı”, daha doğrusu güçsüz olması.

Değişim dalgasını geri püskürtmedeki başarılarına rağmen yönetici sınıflar, büyüme oranlarında 1970'lerin başından bu yana gerçekleşen kronik gerilemeye, her en kadar Amerikan ekonomisinde 1990'larda bir toparlanma yaşansa da, küresel çapta bir çözüm getiremedi. Hatta 1980'lerin sonlarından itibaren insanları güzel günlerin yakında olduğu hayaline inandırmak ve hesap gününü geciktirmek çabasının sonucunda ortaya çıkan piyasa bozukluklarının ve çıkar çatışmalarının yol açtığı korkunç sonuçlardan kaçmak iyice zorlaştı. Şu ana kadar finans piyasalarındaki devlet denetiminden arındırma, manipülasyon yapma ve iflasların mali sorumluluğunu üstlenme girişimlerinin tahammül edilemez boyutlara ulaşan baskılar yarattığını gördük.

Ortaya çıkan ve özel sektöre olduğu kadar bütün topluma ciddi zarar verebilecek bir başka felaket de, 1980 sonrası dönemde oynanan büyük özelleştirme kumarının açığa çıkması. Dünyanın her yanındaki olayların da gösterdiği gibi, kamusal teşebbüsleri özel sektör için kârlı yatırımlara dönüştürme girişimleri kamunun enerji, su, iletişim ve ulaşım gibi gerekli hizmetleri güvenilir ve ucuza alma isteğiyle neredeyse istisnasız olarak çelişti. Bu tür talepleri karşılamanın imkânsızlığı en çarpıcı şekilde, İngiltere'deki özelleştirilmiş demiryolları işletmesinin 2000-01'de iflas etmesiyle görüldü; öyle ki serbest piyasanın en ateşli taraftarları bile devlet mülkiyetine geri dönüşün gerekli olduğunu söylediler.²¹

Sanayileşmiş ekonomilerde bu tür doğrudan devlet müdahalelerinin canlandırılması talebinin yeni yüzyılın ilk on yılında ciddi şekilde yoğunlaşacağına hiç şüphe yok. Zira hükümetler özelleştirildikten sonra hissedarlarının beklentilerini karşılamayan şirketleri iflastan kurtarma ya da bu şirketleri yeniden kamulaştırma talepleriyle karşılaşmakla kalmayacak, aynı zamanda tahvil piyasalarında yakında ortaya çıkacak gerilemenin ve diğer finansal kurumlarda "ahlaki tehlike" yüzünden gerçekleşecek yaprak dökümünün sonucunda iflasa sürüklenecek pek çok özel emeklilik şirketini de kurtarması istenecek. Aynı zamanda finans sektöründeki bu durumun kaçınılmaz olarak yol açacağı kredi daralması büyü-

yerek ekonomide kalıcı bir bunalıma dönüşecek ve bu da işsizlik ve toplumsal yoksullukla mücadele edebilmek için devlet harcamalarında büyük bir artışa neden olacaktır.

Devlet bir kez daha kapitalizmin içsel istikrarsızlığının yarattığı ekonomik yıkımın enkazını temizlemek için göreve çağırıldı ve bunun bütün dünyadaki vergi verenlere getireceği yükün boyutlarını yaklaşık olarak bile tahmin etmek imkânsız. Yine de, üretimdeki daralma ve hisse senedi fiyatlarındaki düşüş devletin gelirlerinin azalmasına neden olduğundan, kamu borçlanması büyük bir artış olacağına ve bunun ABD’de ve bütün diğer OECD ülkelerinde 1990’lardan beri kurtulduklarını sandıkları kronik bütçe açıklarının yeniden ortaya çıkmasına yol açacağına hiç şüphe yok. Bu koşullar altında vergi oranlarını yükseltmek ekonomik durgunluğu daha da kötüleştireceği için bu açığı bu şekilde kapatmak mümkün olmayacaktır. Daha da kötüsü, kredilerdeki daralma ve reel faiz oranlarını yukarı ittiği için potansiyel bütçe açığını uygun maliyetle borçlanarak kapatmak da, en azından kısa vadede son derece zor olacaktır. Dolayısıyla çaresizlik içindeki hükümetler gelirlerinin harcamaların gerisinde kalmasıyla doğan açığın en azından bir kısmını kapatmak için para basma yolunu seçecekler ve bu da enflasyonda –daha doğrusu stagflasyonda²²– keskin bir artışa ve böylece de halkın para birimine olan güveninin kaybolmasına yol açacaktır. Hükümetlerin en temel vaatlerini bile yerine getirememesi kamu hizmetlerinde çok daha ciddi aksamalara, hatta belki de refah devletinin çökmesine neden olacaktır.

Yaklaşan ekonomik krizin yaratacağı tahribatın boyutlarını tam olarak bilemesek de, sanayileşmiş ülkelerde İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana görülmüş en büyük sefaletle yol açacağını rahatlıkla tahmin edebiliriz. Üstelik, (i) piyasalarda uzun süredir var olan denetimsizliğin teşvik ettiği aşırı yatırım yüzünden ortaya çıkan kapasite fazlası, ve (ii) geriye dönmeyen borç miktarının eşi görülmemiş seviyelere ulaşması göz önüne alındığında, bir toparlanmanın gerçekleşmesi en iyi olasılıkla yıllar alacaktır. Dolayısıyla, tıpkı 1930’lardaki büyük küresel bunalımda olduğu gibi bu bunalımın da o dönemin sonucunda ortaya çıkan nazizm benzeri akıldışı ve tehlikeli siyasi akımların yükselmesine yol açması beklenir.

Böylesine kaygı verici bir ortamda akliselimin ortaya çıkmasını ve dünyanın bir daha asla serbest piyasanın yıkıcı anarşisine maruz kalmaması taleplerinin yükselmesini beklemek, en azından umut etmek doğru olur. Ancak bu taleplerin ciddiye alınması için daha sürdürülebilir bir ekonomik düzen tasarısının, en azından genel hatlarıyla ortaya konulması gereklidir. Şu ana kadar ele aldıklarımızın ışığında bu tür bir alternatif modelin ilk ve en önemli şartı, özel şirketlerin sadece topluma karşı belirli sorumlulukları yerine getirdikleri takdirde devletten gelen koruma ve desteklerden yararlanmaları olmalıdır. Aynı şekilde, özel şirketlerin ve diğer çıkar gruplarının demokratik süreçler üzerinde günümüzde kolayca elde ettikleri kontrolü olanaksız hale getiren anayasal güvencelere ihtiyaç vardır. Bunların da ötesinde, sonraki bölümlerde de gösterileceği gibi, daha yaşanılır bir ekonomik düzen, hem ulusal sınırlar içinde hem de sınırların ötesinde, kapitalist kâr sisteminin hiç olmadığı kadar kapsayıcı olmalıdır.

DÜNYA TİCARET SİSTEMİ: KÜRESELLEŞMENİN BAŞARISIZLIĞI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Piyasalardaki bozuklukların, görece küçük ulusal ekonomilerin dar sınırları içinde “serbest” rekabeti nasıl zayıflatıldığını gördük. Bu yüzden, bu tür bozuklukların uluslararası ticarette çok daha kaçınılmaz hale geldiğini ve sözde serbest uluslararası ticaretin getirilerinin hayali ya da maliyetlerinin çok gerisinde kalmış olduğunu görmek hiç de şaşırtıcı olmaz.

Bu sonucun, halen kabul gören ve ilk kez 19. yüzyılda klasik iktisatçı David Ricardo tarafından öne sürülen karşılıklı üstünlükler “kanunu’na’ dayanan iktisat teorisiyle taban tabana zıt olduğunu söylemeye herhalde gerek yok. Bu teoriye göre her ülke üretim araçlarını en rekabetçi olduğu iktisadi faaliyetlere kaydırıp en etkin ve en kârlı kaynak dağılımını elde ederek mal ve hizmetlerin serbest dolaşımından faydalanır.

Son iki yüzyıldaki deneyimlerin ve bu dönem boyunca iktisatçıların ortaya koyduğu görüşlerin ışığında, olayları basite indirgeyen bu teorinin bugüne kadar kabul görmüş olması kayda değer. Aslında, Sanayi Devrimi’nin İngiltere dışına yeni yeni yayılmaya başladığı ve uluslararası ticaretin bugüne oranla çok daha az karmaşık olduğu bir dönemde, Ricardo’nun teorisinin ülkelerin neden birbirleriyle yaptıkları ticaretten kazançlı çıkacaklarının yeterli bir açıklaması olduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki, bu teorinin değişen küresel üretim ve ticaret yapılarını açıklamada yetersiz kaldığı defalarca görüldü. Aşağıda sayılan gerçekler bu durumun ispatı niteliğindedir.

KRONİK KÜRESEL KAPASİTE FAZLASI

Pek çok iktisatçı, serbest piyasadan klasik teorinin iddia ettiği gibi eşit oranda bir faydanın bütün ülkelerde üretim faktörlerinde tam istihdama yakın bir durum olması dışında olanaksız olduğunun bilincinde.² Ne

var ki, böyle bir durum hiçbir zaman küresel çapta var olmadı; üstelik gerçekleşmesi günümüzde hiç olmadığı kadar uzak görünüyor.

Bunun en bariz belirtisi, kronik ve her geçen gün büyüyen küresel emek arzı fazlası. Ne yazık ki, bunu hesaplamanın en yaygın yolu olan kayıtlı işsizlik istatistikleri zaten az olan güvenilirliğini iyice kaybetti. Zira işsizlerin, özellikle de iş kıtlığı yaşanan dönemlerde, sigorta parası almadıkları takdirde işsiz olarak kayıt olmama eğilimleri vardır ve bu da anlaşılabilir. Bu nedenle, bu tür yardımların çok az olduğu ya da hiç olmadığı ülkelerde (hele Üçüncü Dünya ülkelerinde bu tür veriler genellikle derlenmez bile) işsizlik istatistikleri her zaman son derece güvenilir olmaz. Bunun da ötesinde, gelişmiş OECD ülkelerinin bazılarında, özellikle de kıta Avrupa'sı dışında kalanlarda 1970'lerden bu yana işsizlik yardımı ödemelerinin reel seviyeleri azaltılarak ya da hak sahipleri zahmetli süreçlere maruz bırakılarak işsizlerin kayıtlı olmaları engellendi. Bu politikaların amacı sadece refah ödemelerinin miktarını kısıtlamak değil, aynı zamanda tam istihdamın temel politika hedefi olmaktan çıkarılmasından sonra bile siyasi açıdan hassas bir gösterge olan "resmî" işsiz sayısını olduğundan az göstermekti. Bugüne kadar İngiliz yetkililer işsiz insanları kayıtlı olmaktan caydırmak için işsizlik yardımı aldıkları takdirde diğer refah programlarından yararlandırmadılar. Bunun için, işsizlerin hükümet tarafından düzenlenen eğitim programlarına ya da hükümetin desteklediği işlere yerleştirmek ve bazı işsizleri hasta ya da engelli olarak tanımlamak gibi yollar izlediler. Sırf bu yüzden, İngiltere'nin bazı bölgelerinde çalışabilir nüfusun yaklaşık yüzde 20'si resmî kayıtlara hasta ya da engelli olarak geçmiştir ve bazı hesaplamalara göre gerçek işsizlik oranı resmî oranın iki katına (1999'da yüzde 12'ye) ulaşır.¹

Bu tür çarpıtmalar ABD'de çok daha pervasızca yapıldı, 2000 yılında resmî kayıtlara göre işsizlik oranı (ülkenin çok övündüğü 1990'lardaki "ekonomik mucize" sayesinde) 1960'lardaki altın yılların bile altına, işgücünün yüzde 4'üne indi. Ne var ki bu veri her şeyden öte ABD'de 1980'den beri hızla artan ve nüfusun yüzde 2'sini bulan hapisteki insan sayısını ve nüfusun yüzde 5'ine ulaşan şartlı salıverilenleri dışarıda tutar. Bu gruplar ve kayda değer orandaki Amerikan "alt sınıfı" dikkate alındığında, bir İngi-

liz iktisatçının hesaplamalarına göre 1997’de erkek işsizlik oranı ABD, İngiltere ve kıta Avrupa’sında birbirine yakın oranlarda, yüzde 11 civarındadır.⁴ Dolayısıyla, her ne kadar “balon ekonomisi” yıllarında (1997-2000) bu oranlarda belirli bir düşüş yaşanmış olsa da, OECD ülkelerinin gerçek işsizlik ortalamasının yüzde 9 –ya da 1960-73 döneminin üç katı– olduğunu tahmin etmek doğru olacaktır. Bu gerçek, tam istihdama çok yakında ulaşacağını iddia eden İngiltere Maliye Bakanı Gordon Brown’a bir yanıtıdır.⁵

İşgücü kapasitesi fazlası gelişmiş ekonomiler için 1970’lerden bu yana yapısal bir sorun olarak kendini gösterse de, bu sorun gelişmekte olan ülkelerin başında hep vardı. Yukarıda da bahsedildiği gibi, Üçüncü Dünya ülkelerinde işsizliğe dair ciddi istatistikler hiç var olmadı ve işsizlik oranları sanayileşmiş piyasa ekonomilerindeki oranlarla güvenilir bir karşılaştırma yapmaya izin verecek şekilde hesaplanmadı. Buna rağmen, bu ülkelerdeki istihdam seviyelerinin kronik şekilde düşük seyretmesi ve ücretlerin aşırı düşük kalması (ortalama olarak OECD seviyelerinin yüzde 10’undan daha az) göz önüne alındığında bu ülkelerdeki işgücü kapasitesi fazlasının OECD ülkeleri için yapılan hesaplamalarla yüzde 20-25’in üzerinde bir işsizlik oranına denk geleceği söylenebilir.⁶ Üstelik, Üçüncü Dünya bir bütün olarak ele alındığında bu konunun gitgide kötüleştiği de aynı açıklıkla görülebilir, zira bu ülkelerdeki nüfus artış hızı 1970’lerden bu yana önemli ölçüde azalmış olsa da iş fırsatlarındaki artış da aynı şekilde yavaş kalmıştır.

Aynı şekilde, küresel kapasite fazlası sorunu 1970’lerden beri teknolojinin hem sermayenin hem de emeğin üretkenliğini artırmasıyla daha da kötüleşti. Üstelik, esas olarak bilgi teknolojisi alanındaki gelişmelerin iteklediği bu durumun etkisi, sonsuza kadar sürecek gibi görünüyor. Uzun vadede küresel büyüme oranlarının ortalama yüzde 2-3’ün üzerine çıkmasının beklenmediği düşünüldüğünde, dünyanın zaten devasa boyutlara ulaşmış kapasite fazlasının yakın zamanda azalmayacağını, aksine iyice büyüyeceğini tahmin etmek doğru olacaktır.

Bu koşullar altında hiçbir ülke ya da toplumun ithal malların serbest rekabetine izin verilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan istihdam, gelir ve vergi hasılatı kayıplarını kabul etme eğiliminde olmadığını görmek şaşırtıcı olmayacaktır. Gerçekten de, son yıllarda kapasite fazlasının arttığı

ve rekabetin yoğunlaştığı ortamda bu durumu kaldırabilen hükümetler zı-
nı zamanda kendi ülkelerindeki büyüme oranı ve istihdam seviyesini kor-
mak için ihracata destek vermek zorunda kaldılar.⁷ Bunun toplam etkisi, r-
ten kahveye, çelikten sigortacılığa her tür mal ve hizmette küresel arz fa-
lasının sistemli olarak yükselmesi oldu, öyle ki pek çok kez dünya fiyatla-
en etkin üreticinin bile üretim maliyetinin altına düştü. Yine de, bu aç-
gerçeklere rağmen hâkim görüşe mensup iktisatçılar ve Batılı siyasi lider-
ler, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana serbest ticaretin mezzetleri kon-
sunda vaaz vermeyi hiç azalmayan bir hevesle sürdürüyorlar.

SERBEST TİCARETİN FİİLEN REDDEDİLMESİ

Tarihte herhangi bir ülkenin yerli üreticilere bir koruma sağlan-
dan iç piyasasını ithal malların rekabetine ortalamasının üzerinde yaşa-
standartlarına sahip, gelişmiş ve sanayileşmiş bir ülke haline geldiğini gi-
teren herhangi bir örnek var olmadı. Aslında, 1860-1914 yılları arasında
İngiltere⁸ hariç, hiçbir ülkenin serbest ticaret benzeri bir deneyim yaşan-
dığı söylenebilir. Hatta o dönemin İngiltere'sinde bile devlet su, enerji, i-
tişim ve eğitim gibi temel kamu hizmetlerini sağlayarak özel şirketleri e-
laylı olarak destekliyordu. Ancak daha da önemlisi, Sanayi Devrimi'nin e-
cüsü olan İngiltere bu dönemde diğer sanayileşmiş ülkelere oranla mütliş
bir rekabetçi üstünlüğü olduğunu ve piyasalarını dışa açarak serbest tica-
tin liderliğini yapmanın kendi çıkarına olduğunu düşünmüştü. Öte yandan
bu durum, hâlâ büyük miktarda sermaye fazlasına sahip olan İngiltere'e-
ki deniz aşırı piyasalarını ve yatırım olanaklarını dışa açma eğilimiyle de-
tüşüyordu.⁹ Doğal olarak, İngiltere'nin yeni ortaya çıkan rakipleri (Alma-
ya ve ABD) piyasalarını açmayı reddettiler. Aslında bu tavır yüzyıllar d-
yunca canlı kalan bir ticaret politikasını yansıtıyordu. Merkantilizm de
anılan bu düşünceye göre, bir ülkenin dış ticareti uluslararası alandaki e-
nomik ve askerî gücüne bağlıdır, dolayısıyla kontrol edilemeyen piyasa
güçlerinin eline bırakılamaz.

Daha yakın bir tarihte "küreselleşme" taraftarları gelişmekte olan
ekonomilerin, özellikle de Doğu Asya "kaplanları'nın sanayileşme yollarla
gösterdikleri başarının temelinde serbest ticaretin olduğunu göstermek

için büyük gayret sarf ettiler. Bu ülkelerin (tamamen kendine özgü bir örnek olan Hong Kong haricinde) bu duruma ihracata yönelik üretim sanayilerini koruyarak geldikleri gerçeğinden bile yılmayan bu analistler, hiç utanmadan bunun tam tersini kanıtlayacak bir iktisadi mantık bulmaya çalıştılar. Bu mantığa göre Güney Kore'nin ticaret rejimi (ithalata karşı sıkı koruma ve ihracata güçlü destek) “uygulamada serbest ticaret’tir, zira bu politikalar birbirlerinin etkilerini sıfırlar.”¹⁰ Ne var ki, iktisada azıcık aşına olan birisi bile bu tip müdahalelerin korumacı olduğunu ve birbirinin etkilerini yok etmek yerine toplam bir etki yaratacaklarını bilir.

“EŞİT KOŞULLARA SAHİP OYUN ALANI” FANTEZİSİ

Serbest ticaret ilkesinin tam anlamıyla kabul görmemesinin ve serbest ticaretten sapmaların bu kadar yaygın olmasının temel nedenlerinden biri, rekabetin uygulamada eşit koşullarda olmadığı düşüncesinin yerleşmesidir. Bu düşüncenin oluşması sadece potansiyel ticari ortak olan ülkelerin birbirlerinin ihraç mallarına farklı muamele yapmaları ya da ticareti yapılan mal ve hizmetlere değişen seviyelerde destek (doğrudan veya dolaylı) ya da “damping” (malîyetinin altında bir fiyatla sunma) uygulamaları yüzünden değildir. Aynı zamanda gelişmiş ülkelerin yıllar boyunca korudukları yüksek kişi başına milli gelirleri sayesinde elde ettikleri müthiş rekabetçi üstünlüklerini kullandıkları sonucuna varmak da son derece kolay (ve mantıklı) olacaktır. Gelişmiş ülkeler, bu üstünlük sayesinde ulaştıkları geniş vergi kapasiteleri ve yüksek tasarruf seviyeleri ile yıllar boyunca gelişmekte olan ülkelere oranla

- çok üstün bir fiziksel (kamu hizmetleri, ulaşım ve iletişim) ve sosyal (sağlık, eğitim ve refah destekleri) altyapı;
- çok daha büyük sermaye piyasaları ve girişimciler için çok daha hızlı yatırım imkânları; ve
- teknolojiye ve işletmecilik alanındaki yeni bilgilere çok daha iyi erişim imkânları (özellikle de gelişmekte olan ülkelerdeki en yetenekli kişilere kendi ülkelerinde asla elde edemeyecekleri fırsatlar sunarak onları cezbetme yetenekleri sayesinde) oluşturdular.

Zengin ve yoksul ülkeler arasındaki ticaret ilişkilerindeki bu keskin eşitsizlik, elli yıldan uzun süredir uluslararası ticaret sisteminin temelini oluşturan ve artık Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) adıyla faaliyet gösteren Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nda (GATT) da bir ölçüye kadar kabul edildi. GATT'ın 18. maddesinde gelişmekte olan ülkelerin yeni oluşan sanayilerini koruma aracı olarak yüksek tarife oranları uygulamalarına izin verildi. Ancak bu durum ABD'yi (Avrupa Birliği'nin de üstü kapalı desteğiyle) gelişmekte olan ülkelere DTÖ'ye üye olmak ya da IMF ve Dünya Bankası'ndan kredi ya da yardım almak için piyasalarını dışa açma koşulunu öne sürerek baskı yapmaktan alıkoymadı.

Aslında DTÖ'nün oluşturulması sadece pek çok hükümetin ve uluslararası şirketin aradıklarını iddia ettikleri "eşit koşullara sahip oyun alanı'nın oluşmasının yapısal olarak imkânsız olduğunun altını çizmeye yaradı. Bu sayede, her ne kadar taraftarları "kurallara dayalı" bir sistem oluşturulduğunu iddia etseler de gerçekte, tıpkı geçmişte olduğu gibi, ABD, Japonya ve AB gibi büyük ve güçlü ülke ve blokların DTÖ'nün işlerine gelmeyen hükümlerini yok saydıkları ya da uygulamaları belirsiz bir zamana erteledikleri, daha küçük devletlerinse bu hükümleri kabule zorlandığı görüldü.

Bir yanda bu zengin, her türlü imkâna sahip ve güçlü devletlerin, öte yanda yoksul ve güçsüz devletlerin olduğu bu dengesizliğin çok uzun vadede bile ortadan kaldırılabilceği düşünülemez. Dolayısıyla zengin ve yoksul ülkeler arasındaki serbest ticaretin eşit koşullarda yürütülebileceği düşüncesi tamamen yanlıştır. Daha da önemlisi, bir gün oyun alanı mucizevi bir şekilde eşitlense bile, sorumluluk sahibi hükümetlerin daha da bozulan rekabetin yarattığı toplumsal hasar ve kaynak israfının olası sonuçlarını kabul etmesi beklenemez.

UYGULAMADA İKİYÜZLÜLÜK: TARIMDA SERBEST TİCARET ÖRNEĞİ

Hiçbir şey iyi finanse edilen serbest ticaret lobisinin söylemleri ile piyasa bozuklukları gerçeği arasındaki derin uçurumu tarımdaki durum kadar iyi ortaya koyamaz. Aslında tarım sektörü İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin büyük bölümünde sanayileşmiş pazar ekonomilerinin hükümetleri tarafından sadece tarıma dayalı ulusal sanayilerin korunmasını de-

ğil, aynı zamanda temel besin piyasalarında istikrarın sağlanması için önemli derecede devlet müdahalesini de gerektiren özel bir durum olarak görülmüştür. Tarımla ilgili bu durumu açıklayan ve tarım iktisatçılarının çoğunun son yıllarda unutmaya başladıkları gerçekler şunlardır:

- Tarımsal piyasalar, (i) çok sayıda ve her biri kendi ürün çeşidi ve miktarına bağlı olarak bağımsız kararlar alan üreticilerin olması ve (ii) iklim değişikliği ve salgın hastalık gibi risklerin belirsizliği yüzünden doğası gereği ürünlerin arz miktarları ve fiyatlarında aşırı dönemsel dalgalanmalara açıktır.
- Tarım her ülke için stratejik öneme sahiptir, zira temel besin maddelerinde belirli bir yeterlilik seviyesinin tutturulması gereklidir.

Bu nedenle, aynı anda hem keskin fiyat dalgalanmalarının üreticiler ve tüketiciler üzerindeki zararlarını azaltmak hem de dışa bağımlılığı engellemek için hükümetler çeşitli yollarla (stok fazlalarını satın almak da dahil) ürün piyasalarına müdahale etmeyi uygun bulmuşlardır. Hatta bu düşünce savaş sonrası dönemde öylesine rağbet görmüştür ki 1950 yılında, ABD'nin önyak olmasıyla, tarımın GATT kuralları dışında bırakılması kararlaştırılmıştır.

OECD ülkelerinde 1950'den bu yana uygulanan resmî tarımsal destek politikaları en bariz şekilde Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası'nda görüldüğü gibi, büyük miktarda artık-ürün yaratmış ve kronik aşırı üretimi özendirmiştir. Dolayısıyla, bu tür müdahaleler piyasa istikrarı konusunda belirli bir başarı elde etmiş olsa da, geline bu durumun vergi ve renlere olan maliyeti çok yüksek olmuş ve özellikle tarımda çalışanların toplam işgücü içindeki küçük ve gittikçe azalan payı düşünüldüğünde bu politikalar iyice rahatsız edici olmaya başlamıştır. Aynı zamanda üretim fazlalarının dünya piyasalarına ucuz fiyattan sürülmesi uluslararası gerilimlere neden olmuştur.

Bu yüzden, piyasalarda serbestleşmeyi savunan ideolojik dalganın 1980'lerin başlarından itibaren bütün dünyayı sardığı bir ortamda sanayi-

leşmiş pazar ekonomilerindeki hükümetlerin ezici çoğunluğunun tarımı öncelikli hedef olarak görmesi şaşırtıcı olmamıştır. Tarım, GATT'ın yerini alan DTÖ'nün kurallarına tabi tutulmuş ve imalat ya da başka herhangi sektörden farklı muamele görmeyeceği özellikle Amerikalı yetkililer tarafından açıklanmıştır. Bunun nedeni Amerikalıların 1950'deki durumun aksine tarım sektörlerinin –önemli siyasi güce sahip tarımsal kimya sanayisinin katkısıyla– vergi verenlerin yıllar süren desteğinin sonunda ciddi bir rekabetçi güce kavuştuğunun ve bu sayede küresel piyasalarda kayda değer bir pay elde edebileceklerinin farkına varmalarıydı.

1990'ların ortalarında, OECD ülkelerinde çiftçi gelirlerinin tarımsal ürün fiyatlarındaki artışa paralel olarak yükselmesinin tarım sübvansiyonlarının azaltılmasına olanak vermesi, bu ani politika değişikliğinin haklı olduğu izlenimini yarattı. Ne var ki, bu fiyat artışının neden olduğu dönemsel aşırı üretimin fiyatların yeniden düşmesine yol açması kaçınılmazdı. Ancak Amerikan hükümeti ve diğer hükümetler, fiyatlardaki bu düşüş tepki olarak henüz yeni kabul ettikleri serbest tarım piyasaları düşüncesine sadık kalmak yerine zor kalan çiftçilerini kurtarmak için yüksek orandaki destekleri yeniden uygulamaya koydular. Bundan dolayı, OECD ülkelerinde 1990'da yüzde 40 olan ve 1996'da yüzde 30'a düşen resmî desteklerin çiftçi gelirleri içindeki payı 1999'da yeniden yüzde 40'a fırlamış,¹¹ 2000 yılının sonunda ise ABD'de yüzde 50'ye ulaşmıştır.¹²

Neo-liberal ideolojinin bu etkili ancak az fark edilen çöküşünü görmezden gelen Clinton yönetimi, bu yıkıcı dogmayı dünyanın en yoksul ülkelerine ekonomik yardımın sürmesinin önkoşulu olarak dayatmaya devam etti. 2000 yılında IMF, dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olan ve IMF'nin kredi desteğine ihtiyaç duyan Haiti'ye piyasalarını ABD'den gelen devlet destekli pirince açması için hâlâ ısrar ediyordu. Bunun sonucu, rekabet edemeyen çok sayıdaki Haitili çiftçinin ABD'ye teknelerle yasadışı yollardan girebilmek için boğulma riskini göze alarak kendilerinin ve ailelerinin hayatlarını tehlikeye atmaları oldu.¹³ Üstelik, İngiltere'deki herhangi bir süpermarkete girdiğimizde de görebileceğimiz gibi, ihracatı devletten destek gören Amerikan pirinci diğer önemli ihracatçıların (normal koşullarda son derece rekabetçi olabilecek Tayland gibi gelişmekte olan ülke-

lerin üreticilerinin de) tamamen raflardan silinmelerine yol açtı. Ayrıca, bu tür piyasa bozucu uygulamalar sadece pirinçte değil, hemen hemen bütün tarımsal ürünlerde dünya fiyatlarının uzun vadede düşmesine neden oldu; öyle ki 2000 yılında ortalama fiyatlar sabit Amerikan doları cinsinden 1980'deki seviyenin ancak yarısıydı.¹⁴ Dünya Bankası'nın pek çok üründe ki aşırı üretime destek sağlaması da bu düşüşü iyice hızlandırdı –örneğin 1990'larda Vietnam'da kahve üretimindeki aşırı artış bütün dünyadaki fiyatlar üzerinde yıkıcı etkiler yarattı.¹⁵

DENETİMSİZLİK VE ANARŞİ

Bu gerçekler ışığında, zengin ülkelerin yoksul olanları “serbest” ticaretin kendileri için faydalı olacağına ikna etme girişimlerinin büyük bir yalan olduğunu ve bu durumu kabullenmenin yoksul ülkeler için, her ne kadar gelişmiş ülkelerin piyasalarına giriş hakkı kazansalar bile, durumu daha da kötüye götüreceğini söyleyebiliriz. Ayrıca 1970'lerden bu yana uluslararası sermaye hareketlerinin denetim dışı bırakılma eğilimi de Batılı büyük şirketlerin ve finansal kurumların sermayeyi sınırlar ötesine istedikleri gibi hareket ettirmelerine olanak tanıyarak aynı oranda zarara neden olmuştur. Bu süreçte bu şirketler ve kurumlar, Üçüncü Dünya ekonomilerinin ortalama büyüklüğü ile karşılaştırıldığında devasa finansal güçlerini kullanarak ulusal hükümetlerin koyduğu vergiler ve diğer yükümlülüklerden muaf olmuş, fonlarını bir ülkeden geri çekerken de hiçbir uyarı yapma zorunluluğu hissetmemişlerdir. Bu davranışın olumsuz sonuçları, döviz kurlarında keskin ve son derece yıkıcı etkileri olan düşüşlerin, geniş çaplı banka iflaslarının ve milyonlarca iş kayıplarının yaşandığı Meksika (1994-95) ve Doğu Asya (1997-98) krizlerinde net olarak görülmüştür.

Küresel kapitalist düzen dünya ticaretinde tam bir serbestliği savunmayı (her ne kadar aksi yönde davransa da) sürdürerek dikkati mevcut sistemin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomileri etkileyen olumsuzluklardan başka bir tarafa çekmek istiyor. Aslında bugünlerde kamuoyunun özellikle ilgilendiği (1999'da Seattle'daki DTÖ toplantısında protestocuların ifade ettiği şekilde) bu olumsuzluklar adil rekabetin teknik

konularının ötesinde, bunların altında yatan temel siyasi ve toplumsal konularla ilişkilidir. Bu konular üç ana başlıkta incelenebilir:

Emek Standartları ve İnsan Hakları

Yıllar boyunca işçilerin yaşam ve çalışma standartları için asgari standartların belirlenmesinin ve işçi haklarına saygı gösterilmesinin her ülke için arzu edilir politikalar olduğu uluslararası anlaşmalarda yer almıştır. Bu standartlar Uluslararası İşçi Örgütü'nün (ILO) resmi metinlerinde⁶ belirlenmiş ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname-si'nin örgütlenme özgürlüğü ile ilgili maddeleriyle güçlendirilmiştir. Bu duruma ve GATT/DTÖ'nün uzun süredir mal ve hizmetlerin dolaşımının serbest, ancak adil rekabete dayalı yürütülmesi gerektiğini duyurmasına karşın, benzer emek standartlarının ülkeler arasındaki ticaretin bir koşulu olması henüz evrensel kabul görmekten çok uzaktır. Aksine ucuz işgücü, gelişmekte olan ülkelerin kendilerine göre çok daha fazla imkânı olan sanayileşmiş dünyaya karşı kullandığı az sayıdaki rekabetçi üstünlüklerden biri olarak kabul edilir ve bu durumu değiştirmek için bir şey yapılmaması gerektiği düşünülür. Bu yüzden, özellikle pek çok Üçüncü Dünya hükümeti emek standartlarının OECD ülkeleriyle aynı seviyeye getirilmesi yönünde yapılan baskıların bir tür korumacılık olduğunu iddia eder. Dolayısıyla bu hükümetler, gelişmekte olan ülkelerde işçilerin sendika haklarının kısıtlanması ve çalışanlara en düşük seviyeden sağlık ve güvenlik kurallarının sağlanması gibi uygulamalara izin verilmesi konusunda ısrar ederler.

OECD hükümetlerinin Üçüncü Dünya ülkelerinde uluslararası kuralardan böylesine sapmalar olması karşısında sessiz kalmaları hiç de şaşırtıcı olmamıştır, çünkü bu hükümetler emek sömürsüne izin verilmemesinden yararlanan uluslararası şirketlerin çıkarlarına son derece bağlıdır. Hatta bazı OECD hükümetleri (örneğin ABD'deki Clinton yönetimi) kendi ülkelerindeki sendikaların adil ticaret ilkesinden sapma olarak gördükleri uygulamalar karşısındaki şikâyetlerine sözlü onay vermelerine karşın genellikle emek standartlarını düşürme eğiliminde olmuşlardır. Özellikle İngiltere'de 1980'lerdeki Thatcher hükümeti, ülkenin uzun yıllardır uyduğu ILO sözleşmelerinin grev hakkı ve örgütlenme özgürlüğü ile ilgili madde-

lerini hiçe sayarak sendikaların “ikincil eylem’lerini yasadışı ilan etti; üstelik 1997’den bu yana iktidarda olan İşçi Partisi hükümeti de bu durumu düzeltmeyi reddetti.

Çevre Koruma

1970’lerden itibaren pek çok türde iktisadi faaliyetin doğal çevre üzerindeki zararlı etkilerinin yarattığı endişeler artınca, özellikle gelişmekte olan ülkelerin imalat sanayileri üzerinde üretimlerinin çevreyi kirletici etkilerini engellemek ve neden oldukları çevresel zararları düzeltmelerini sağlamak yönünde ciddi baskılar oluştu. Anlaşılır şekilde, şirketler bu duruma maliyetlerindeki olası artışları en aza indirmek amaçlı adımlar atarak tepki verdiler. Malların ve yatırım sermayesinin serbest dolaşımının önündeki engellerin hızla kalktığı bir dünyada şirketler doğal olarak daha düşük maliyetli bir seçenek olarak faaliyetlerini kontrollerin daha gevşek olduğu ülkelere kaydırmaya başladılar.

Tıpkı emek standartları örneğinde olduğu gibi, serbest ve adil bir uluslararası ticaret oluşturma girişimlerinin etkileri beklendiği gibi oldu. Gevşek bir çevre koruma rejimine sahip olan, işçi haklarına az saygı gösteren ülkeler, bu durumun uluslararası şirketleri cezbetmek için bir avantaj olduğunu gördüler. Aynı şekilde, bu tür ihlalleri özellikle gelişmekte olan ülkelere karşı ticaret ayrımcılığı için bir araç olarak kullanma girişimleri uluslararası standartlar tam olarak yaygınlaşmış olmadığı için korumacı politikalar olarak görüldü. Gelişmiş ülkelerde bu tür bir ayrımcılığın yapılmasını savunan çıkar gruplarının, herhangi bir Üçüncü Dünya ülkesinin yarattığının kat kat üzerinde kirliliğe neden olduğu ortaya çıktıkça bu görüş iyice güç kazandı.

Vergilendirme

İşgücü ve çevre düzenlemelerinin aksine, vergilendirmede bütün ülkelerin uyacağı standartlar belirlemek için bugüne kadar ciddi bir çalışma yapılmadı. Aslında uzun süredir özellikle doğrudan (yani kişisel gelir ya da şirket kârları üzerinde) vergilerde farklılaşan oranların olmasının uluslararası rekabetçilik için uygun ve meşru bir mekanizma olduğu üstü

kapalı bir şekilde kabul görüyordu. Aynı şekilde, yabancı yatırımı cezbetmek için uygulanan seçici vergi ertelemeleri ya da diğer muafiyetler, IMF ve OECD gibi kuruluşlardan onay görmemesine ve piyasa güçleri üzerindeki bozucu etkilerinin bilinmesine rağmen vergi rekabetine gösterilen bu hoşgörü 1960'lardan itibaren pek çok (genellikle küçük) ülkede uluslararası vergi cennetlerinin (ya da "off-shore" finans merkezlerinin) hızla ortaya çıkmasına neden oldu.¹⁷ 1970'lerden beri etkili olan küreselleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan finansal denetimsizliğin çılgın ortamında bu tür merkezlerin sayısı katlandı ve 1997'de 128'e ulaştı. En sonunda, önde gelen sanayileşmiş ülkelerdeki yetkililer bu durumun "normal" vergi rejimlerine sahip ülkelerdeki ekonomik istikrar için bir tehdit oluşturduğunun farkına vardılar. Bu tehdidin nedeni, sadece bu merkezler yoluyla yasadışı vergi kaçırıldığı için ciddi miktarda vergi geliri kaybının oluşması değil, aynı zamanda bu off-shore hizmetlerden faydalananlara sağlanan sıkı gizliliğin dolandırıcılık ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi suçları izleyenlerin izlerini örtmelerini kolaylaştırmasıdır.

1990'ların sonlarına gelindiğinde durum öylesine tehlikeli şekilde kontrolden çıkmaya başladı ki küreselleşmenin bir numaralı mimarı ve destekleyicisi olan OECD bile "adil olmayan şekilde diğer ülkelerin vergi tabanlarını aşındıran ve sermaye ve hizmetlerin yerleşimleri üzerinde bozucu etki yaratan faaliyetlerin neden olduğu olumsuzlukları hedef alarak vergi sistemlerinin bütünlüğünü sağlamak"¹⁸ için girişimlerde bulunmaya başladı. Ne var ki aynı zamanda küresel düzen, "makul" derecedeki bir vergi rekabetinin sağlıklı olduğu düşüncesini korudu.¹⁹ Bu çelişki göz önüne alındığında bu vergi cennetlerine ev sahipliği yapan ve OECD tarafından vergi rejimlerinin şeffaf ve büyük sanayileşmiş ülkelerin isteklerine uygun şekilde yeniden düzenlenmesi baskısına maruz kalan ülkelerin bu ikiyüzlü taleplere direnmesi hiç de şaşırtıcı olmamıştır. Söz konusu ülkelerin çoğunun, özellikle de Karayipler ve Pasifik'teki küçük ada ülkelerinin, yabancı sermayeyi çekmek ya da ekonomik tabanlarını geliştirmek için başka alternatifleri olmadığı göz önüne alınırsa bu tepki daha da iyi anlaşılabilir. Her durumda, büyük şirketlerin etkisi altındaki ulusal hükümetlerin çoğunun uluslararası vergi uyumunu tartışmaktan bile kaçındığı düşünüldü-

ğünde, bütün bu yapılanların vergi cennetlerinin daha fazla yayılmasını ve bu yüzden oluşan vergi kaybını kontrol altında tutma niyetinin ifade edilmesinden öte bir şey olmadığı bellidir. OECD'nin "adil" vergi rekabeti tanımının dışında hareket eden ülkelere yaptırım uygulamak için ne yasal bir gücünün ne de maddi kaynağının olması, bu ifadenin boşluğunu daha da iyi gösterir.

Bu nedenlerle, 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan küresel liberalleşmenin etkisi, işgücü, çevre koruma ve vergilendirme gibi hayati konularda standartların düşürülmesi yönünde bir rekabetin ya da bir "dibe çekme yarışı'nın yoğunlaşması oldu. OECD'nin geç de olsa zararlı vergi rekabetini kontrol altına alma girişimleri, uluslararası yönetici sınıfların bu gerçeğin farkına vardığının göstergesidir. Ne var ki, aynı girişimler sonunda, ulusal ya da uluslararası yetkililerin uluslararası ticarete sınırsız haklara sahip ve kendi çıkarı için ulusal hükümetleri kullanmaktan kaçınmayan özel şirketlere olan bağılılıkları sürdükçe işe yarar bir sonuç alamayacakları görülmüştür.

Her şeye rağmen, liberalleşmenin sözde getirilerini garanti altına alma çabaları ile ekonomik, sosyal ve çevresel güvenliğin temel gereksinimlerinin sağlanması arasındaki uyumsuzlukların her geçen gün daha da belirgin olması, insanları küreselleşme kavramını bir kez daha düşünmeye itiyor. Her ne kadar mevcut anarşik düzenin sürmesini sağlayan güçlerin değişen koşullara olan uyumu küçümsenmemeliyse de, yukarıda bahsedilen çöküşün çelişkilerinin ve belirtilerinin GATT/DTÖ rejimini;

- ulus-devletler arasındaki rekabetten çok, işbirliğine önem verecek; ve
- Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin ve pek çok uluslararası anlaşmanın temelini oluşturan "egemen bağımsızlık" ilkesinin devamı yere ülkeler arasındaki bütünleşmeyi öne çıkaracak bir rejime dönüştürmesi beklenemez.

DTÖ, teorik olarak, anlaşmaya taraf olan ülkelerin ticarete sadece birbirlerine eşit muamele ettikleri için ulus-devletler arasındaki ekonomik bütünleşme anlaşmalarına soğuk bakar. Her ne kadar GATT, 14. maddesi

ile AB ve NAFTA gibi gümrük birliklerinin ve serbest ticaret bölgelerinin oluşmasına izin verse de, genel eğilim olarak bu tür anlaşmalara karşıdır. Bu yüzden Üçüncü Dünya'da bölgesel bütünleşmelerin gelişmesine engel olmuş ve böylece çok sayıdaki küçük ve yoksul ülkenin sınırlı iç piyasaları ve zayıf para birimlerinden kaynaklanan engellerin üstesinden gelmek için atabilecekleri adımların önünü kapamıştır.

Üçüncü Dünya'nın gözünden bakıldığında bu tür kısıtlamalar, yoksul ülkelerin GATT kurallarına göre iç piyasada daha yüksek koruma uygulama alanlarının iyice daralmasıyla birleştiğinde, uluslararası ticaretin ulus-devletler arasında dünya piyasalarından pay kapmak için verilen merkantilist bir mücadele olduğu, üstelik bu mücadelede bütün iplerin zengin ülkelerin elinde olduğu fikrini doğuruyor. Bunun da ötesinde, küresel piyasaların hem dünya çapındaki üretim kapasitesinin büyümesiyle sınırlı hem de (kapitalist sistemde) son derece istikrarsız olduğunun, bu yüzden de toplumsal güvensizlik ve uluslararası çatışmalar için bir kaynak haline geldiğinin daha net görülmesi bu fikri daha da güçlendiriyor.

Küresel serbest ticaretin zararlı olarak görülmeye başlayan bir başka sonucu da dünyanın farklı bölgeleri arasında atık yaratacak ve çevreye zarar verecek şekildeki mal alışverişlerini artırıcı bir etkisi olmasıdır ve daha da üzücü olan bu duruma devlet desteklerinin ve piyasa bozucu diğer politikalarının yol açmasıdır. Bu nedenle, örneğin kumaşı giysi haline getirmek için Batı Avrupa'dan eski Sovyet blokuna binlerce kilometre yol kat ederek taşımak ve oradan satış için tekrar Batı Avrupa'ya nakletmek, (i) Avrupa Birliği ülkelerinde nakliyata sağlanan sübvansiyonlar, ve (ii) Doğu Avrupa ülkelerindeki yetersiz emek standartları sayesinde sadece ticari olarak mantıklıdır. Gerçekte, özellikle de ortaya çıkan ve söz konusu malların maliyetine ve fiyatına yansımayan kirlilik ve yollarda oluşan izdiham gibi etmenler göz önüne alındığında bu durumu ekonomik etkinlikle ilişkilendirmek iyice zorlaşır.

Bu bölümde ortaya konan kanıtlardan, yıllardır uygulanan sözde liberal GATT/DTÖ ilkelerinin sadece küresel serbest ticaretin tanımıyla uzaktan yakından ilgisi olmayan sonuçlar ortaya koymakla kalmadığı, üstüne üstlük gitgide büyüyen eşitsizliğin ve güçlülerin piyasa dengelerini

bozarak zayıfların üzerine çıkabildiği bir rekabet anarşisinin olduğu bir dünya yarattığı sonucuna varabiliriz. Ayrıca, mevcut “sistem’in dünya nüfusunun küçük bir azınlığı dışında insanlara refah ve güvenlik sağlama konusunda başarısız olduğu düşünülürse, piyasa dengelerindeki bazı bozukluklar kaçınılmaz olsa da, GATT/DTÖ modelinin hayal dahi edemeyeceği kadar istikrar ve eşitlik getirecek bir sistem uygulamanın mümkün olduğu sonucuna da varılabilir.

Dolayısıyla, (i) “serbest ve adil” uluslararası rekabetin sistemin doğası gereği imkânsız olduğu ve (ii) bu tür bir rekabeti oluşturma girişimlerinin toplumun çıkarlarıyla ters düştüğü bir dünyada alternatif bir modele ihtiyaç vardır. Bu model şu temel ilkeler üzerine kurulmalıdır:

1. *Daha fazla işbirliği, daha az rekabet*

Uluslararası ticarette rekabetten çok işbirliğine önem verilmelidir. Bunun için iki taraflı ya da çok taraflı ticari anlaşmalar hem satıcıların hem de kullanıcıların güvenliğini (fiyat istikrarını da kapsayarak) garanti edecek bir şekilde ve açıklıkla yürütülmelidir. Bu tür anlaşmalar birkaç yılda bir yeniden değerlendirilmeli ve önceden belirlenmiş kalite, emek ve çevre standartlarına uymak zorunda olmalıdır.

2. *Zayıf ekonomilerin korunması*

Dünyanın en yoksul ve en güçsüz ülke ve bölgelerine ekonomilerini zengin sanayileşmiş uluslarla aralarındaki derin uçurumu azaltabilecekleri şekilde koruma imkânı tanınmalıdır. Bu yolda, dezavantajlı ülkelerin makul bir derecede ulusal ya da bölgesel kendine yeterliliğe yönelik politikalar izlemelerine izin verilmeli, hatta bu durum teşvik edilmelidir.

3. *İktisadi bütünleşme*

“Ayrımcı olmayan serbest ticaret” eğilimi yerini ulus-devletler arasında daha fazla iktisadi bütünleşmeye bırakmalıdır.

Son yıllarda daha ayrımcı ticaret ilişkilerinin oluşmasına yönelik dünya çapında bir ilginin işaretleri görülüyor. Ülkeler üzerinde

GATT/DTÖ'nün ayrımcı olmayan küresel serbest ticaret ilkelerine uyma baskısına rağmen (belki de bu yüzden) 1990'larda iki taraflı ya da bölgesel işbirliğine yönelik gittikçe güçlenen bir eğilim ortaya çıktı. Bunun sonucunda, iki taraflı ya da bölgesel ticaret anlaşmalarının sayısı 1995 ile 2001 arasında dörde katlanarak yaklaşık 400'ü buldu.²⁰

Kuşkusuz, ülkeler arasında daha fazla iktisadi bütünleşme fikri, ülkelerin iktisadi faaliyetlerin ve rekabetçiliğin seviyesini etkileyen konulardaki standartlarının uyum içinde olmasını da barındırır. Aynı şekilde işbirliğini rekabetin önünde tutmak da gelişmekte olan ülkelerin, kaynakların maliyetleri azaltacak şekilde varlıklı ülkelere kısıtlı imkânlarla sahip ülke ve bölgelere aktarılmasından (halen Avrupa Birliği'nin ve pek çok zengin ulus-devletin kendi içlerinde yaptıkları gibi) yararlanmaları anlamına gelir. Mevcut küresel düzenin uzun yıllar boyunca yerleşmiş emperyalizm geleneğinden ve kâr sisteminin yapısal bozukluklarından kaynaklanan eksiklikleri, Beşinci bölümde tanımlanacaktır.

4.1. Dünya ticareti için yeni yapılar: Rekabet yerine işbirliği

- *Sabit dönemli, yeniden pazarlık edilebilen (iki taraflı ya da çok taraflı) anlaşmalara dayalı ve denetlenen ticaret akımları öne çıkarılmalı;*
- *Yoksul ve dezavantajlı ülke ya da bölgelerin gelişmiş ülkeler ile aralarındaki yaşam standardı uçurumunu kapatmaları için iç piyasalarını korumalarına izin verilmeli;*
- *Uluslararası ticarette "ayrımcı olmayan" politikalar yerini ulus-devletler arasında iktisadi ve siyasi bütünleşmelere bırakmalı;*
- *Geniş alanlara ürün sunan ve büyük birimleri gerektiren "ölçek ekonomileri" (örneğin petrol rafinerileri) dışında, ticaret akımları mekânsal olarak (aşırı taşıma maliyeti ve olası çevresel zararları da azaltacak şekilde) kısıtlanmalı.*

AZ GELİŞMİŞLİK KRİZİ: YENİ BİR MODEL ARAYIŞI

Daha önceki bölümlerde de açıklandığı gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yarım yüzyılda, dünyanın birçok az gelişmiş ülkesi siyasal bağımsızlık kazanırken, bu ülkeler sanayileşmiş piyasa ekonomileri ile aralarındaki yaşam standartları uçurumunun kapanması yolunda dikkat çekici bir başarısızlığa uğradılar. Gerçekten de var olan istatistiksel bulgular bu uçurumun 1960'lar ve 1970'lerde az çok sabitken, 1980'ler ve 1990'larda önemli ölçüde genişlediğini açıkça göstermektedir. Böylece 1960 ve 1980 arasında sanayileşmiş piyasa ekonomilerinde ortalama gelir (kişi başına düşen GSMH) "düşük ve orta gelir" ekonomilerin ortalama seviyesinin 16 ila 18 katı arasında değişirken, 1990'ların sonunda bu oran 22-23 katına yükseldi'.

Ayrıca, yoksul ülkelerdeki nüfusun büyük çoğunluğunun hayat standartlarında 1980'lerden bu yana mutlak bir düşüş yaşanmaktadır. İstatistiksel olarak kişi başına düşen ortalama gelir hafif bir artış kaydetse de, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda var olan muazzam gelir farklılıkları, giderek büyüyen bütçe açıklarının ve borç yükünün zaten yetersiz olan sosyal hizmetler (özellikle sağlık ve eğitimde) üzerindeki etkisiyle birleştiğinde, yüz milyonları daha da yoğun bir yoksulluğa itmektedir.

Zengin ve yoksul ülkeler arasında, az gelişmiş ülkelerdeki hızlı nüfus artışı ve düşük ekonomik büyüme ile birlikte ortaya çıkan ve gitgide büyüyen gelir eşitsizliği, gerçekte, 20. yüzyılın başlangıcından itibaren ayrırt edilebilen eğilimlerin bir devamı ya da yeniden ortaya çıkışı niteliğindedir'. Bu durumu daha rahatsız edici kılan, dünya toplumunun tarihte ilk kez bu uçurumu kapatmak üzere bilinçli önlemler almasına rağmen var olmasıdır. 1950'lerden bu yana sanayileşmiş piyasa ekonomileri hem kendi başarılarına hem de Dünya Bankası ve çeşitli Birleşmiş Milletler temsilcileri gibi çok taraflı kuruluşlar aracılığıyla, yoksul ya da az gelişmiş (Üçüncü Dünya

da denilen) ülkelerin yaşam standartlarını sanayileşmiş ulusların seviyesine yükseltmek amacıyla “kalkınma yardımlarına” önemli miktarda kaynak ayırdılar. Kalkınma yardımlarının en önemli başarısının, kıtlığın ve doğum sonrası ölüm oranının düşüşü olması ilginçtir. Zira bu durum hayat beklentisinin artmasına ve bir çok ülkede (en azından 1980’lere dek) nüfus artış oranının hızlanmasına yol açmıştır. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde, (tıpkı 19. yüzyıl Avrupa’sında olduğu gibi) emek talebinde buna paralel bir artış yaşanmadığı için, bu durum, nüfus artışı yaşamayan gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin yaşam standartları arasındaki uçurumun daha da derinleşmesine yol açtı.

Gelir uçurumundaki artışın –1950’ler ve 1960’lardaki duraklamasının ardından– yeniden ortaya çıkmasını önlemeyi amaçlayan kalkınma çabalarının nihai başarısızlığı, mevcut dünya ekonomik düzeninin bu eşitsizliği giderme kapasitesi konusunda şüpheler doğurmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin 1950’lerden beri yaşadığı ve bütün dünya ekonomisinde uzun dönemde geniş çaplı bir gerilemeyi yansıtan kötü gidişin ana aşamaları 5.1 numaralı çerçeve yazıda özetlenmiştir.

Yeni yüzyıla girdiğimiz bu dönemde, bu kronik çöküşün yol açtığı ve Batılı küresel hâkim düzenin bugüne kadar göz ardı ettiği sorunlarla yüzleşmek artık kaçınılmaz hale geldi. Zira Üçüncü Dünya ülkelerinde ağır ağır ilerleyen ekonomik felcin görmezden gelindiği ya da geleceği parlak görülen “gelişen piyasalar” sayesinde yok olacağı ümidinin taşındığı yılların ardında, pek çok yoksul ülkede sivil düzenlerin yıkılması en sonunda gelişmiş ülkeleri de tehdit etmeye başlamıştır. 1980’lerden beri Avrupa Birliği’ne girmeye çalışan mülteci ve sığınmacıların (pek çoğu aynı şekilde sancılı eski Sovyet bloku ülkelerinden olmak üzere) sayısının on kat artması, ayrıca ABD’ye Meksika sınırından girme yolları arayan yasadışı göçmenlerin sayısının da benzer oranda katlanması, bu tehlikenin en bariz işaretidir. Bu arada, bu insanların geride keşmekeş içinde bırakıp kaçtıkları ülkelerinde, özellikle de Afrika ve Latin Amerika’da, ekonomik yoksunluk içindeki gruplar, hem hayatta kalmak hem de dünyanın dikkatini çekmek için giderek daha tehlikeli (ve korkunç zalimlik içeren) protesto ve yağma eylemlerine başvurmaktalar.³

5.1 Kaybolan Kalkınma Rüyası 1950-2000

•Yerden kalkış umutlarının kırılışı: Bağımsızlık sonrası dönemin ilk yıllarında kendi kendine sürdürülebilir büyüme sağlanmasının mümkün görüldüğü iyimser hava, savaş sonrasındaki hızlı büyümenin sona ermesiyle 1970'lerin ilk yıllarında yok oldu.

•Borç tutsaklığına düşme, 1974-82: Bütün dünyada durgunluğun (enflasyonla birlikte) ortaya çıkması pek çok az gelişmiş ülkeyi (AG Ü), özellikle de ithalatına bağımlı oldukları petrolün fiyatının Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) tarafından aniden dört kat artırılmasıyla, ciddi dış ticaret açıklarıyla karşı karşıya bıraktı. Buna rağmen kısa bir süre için Batılı bankacılar bütün ihracatçı ülkelerin OPEC'i taklit edecekleri ve dünya fiyatlarındaki artış sebebiyle zenginleşecekleri varsayımıyla (gerçekten de 1970'lerin ortalarında mal fiyatlarında kısa süreli spekülatif bir artış oldu) AG Ü'lere büyük miktarlarda borç verdiler. Bunun sonucunda ortaya çıkan, uygulamada başarılı olamayacağı apaçık belli olan, hatta var olmayan projelere denetimsiz bir halde kredi verme çılgınlığı Meksika'nın 1982'de borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmesiyle sona erdi. Bu zamana değin, diğer birçok AG Ü de geri ödeme güçlerinin çok üzerinde borçlanmışlardı.

•“Yapısal uyum”, liberalizasyon, stagflasyon ve çöküş: Yapısal açıkları her geçen gün kötüleşen yoksul ülkeler, giderek artan gecikmiş borçlarını kontrol etmek çabasıyla, kamu harcamalarını kısımaya yönelik sert tedbirler almak zorunda bırakıldılar. Aynı zamanda, IMF ve Dünya Bankası'nın başını çektiği kredi veren kuruluşlar daha fazla parasal desteğe şart olarak, malların ve sermayenin serbest dolaşımına uygulanan kısıtlamaların kaldırılmasında ısrar ettiler. Bunun sonucu da, pek çok AG Ü'nün, sanayilerini güçlü rakipleri karşısında daha az koruması veya desteklemesi, ardından da yavaşlayan büyüme, daha büyük miktarlarda borçlanma, azalan kamu hizmetleri, sermaye kaçışı ve paranın değersizleşmesi kısır döngüsüne sürüklenmesi oldu. Bu fe-

laketten bir süre için kaçınabilenler ise esas olarak, ihracata yönelik üretim yapan sanayilerini korumalarına ve desteklemelerine olanak tanınan, hatta teşvik edilen birkaç Doğu Asya ülkesiydi. Ancak 1990 sonlarında yaşanan ve “gelişen piyasalar mucizesi”nin sona erdiği küresel finansal kriz sırasında, “Asya kaplanları” denilen ekonomiler de Üçüncü Dünya’nın geri kalanıyla aynı kötü kaderi paylaştılar.

GELENEKSEL KALKINMA MODELLERİNİN İFLASI

Üçüncü Dünya’nın düşük gelişme düzeyinin nedenleri ve çözüm önerileri yıllar boyunca çok sayıda araştırma ve tartışmalara konu oldu. Gerçekten de Dünya Bankası’nın 2000 yılında da belirttiği gibi, “Kalkınma düşüncesi, geçen elli yıl içinde dolambaçlı bir yol izledi. Değişik zamanlarda, piyasanın başarı ya da başarısızlığı, hükümetlerin aktif müdahaleci ya da pasif kolaylaştırıcı olması, serbest ticaret, tasarruf ve yatırım, eğitim, finansal istikrar, bilginin yaygınlaşması, makroekonomik istikrar gibi değişik kavramlar üzerinde duruldu.”⁴ Yine aynı raporda Dünya Bankası, denenmiş olan geleneksel yöntemlerden hiçbirisinin Üçüncü Dünya’yı uzun süredir devam eden açmazdan kurtaracak geçerli bir yol sunmadığını kabul etmek zorunda kaldı.

Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana izlenen hâkim kalkınma modellerinin başarısız olduğu gerçeği artık bu görüşlerin savunucuları tarafından bile kabul görmeye başladı. Yardım transferlerine dayalı hâkim görüşün önde gelen taraftarları, *laissez-faire*’ci sağın da öngördüğü gibi, uyguladıkları modelin sadece sürdürülebilir büyümeyi sağlamakta başarısız olmakla kalmayıp, aynı zamanda israf, rüşvetçilik ve geri ödenemeyecek kadar fazla borç yüküne yol açtığını da kabul etmek durumunda kaldılar.⁵ Bununla beraber, *laissez-faire*’ciler de devlet müdahalesini kaldırma ve serbestleştirme üzerine kurulu revizyonist yaklaşımlarının tam anlamıyla iflasına şahit oldular. Gerçekten de, yeniden hayata geçirildiği ileri sürülen serbest piyasa politikaları, her yerde düzmeceydi; büyük işletmelere kölelik yapan hükümetler, asgari istikrar düzeyini sağlamak üzere şirketlere gide-

rek artan ölçüde yardım etmekten ve piyasa düzenini bozan yöntemlere başvurmaktan kurtulamıyorlardı. Ayrıca, şunu da belirtmek gerekir ki, serbest piyasa okulu, kendi propagandasına içtenlikle inansaydı, kalkınma yardımını tamamıyla ortadan kaldırmaya çalışırdı. Böylesine kökten bir girişim hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Üstelik, geçtiğimiz yıllarda, kalkınma yardımlarında reform yapılması konusunda ciddi sayılabilecek öneriler ileri süren birkaç resmî kurumdan bir tanesi, Amerikan Kongresi'ne 2000 yılında yaptığı sunumda, daha fazla fonun özel sektör aracılığıyla aktarılması veya bu fonların özel sektör tarafından yönetilmesini rahatlıkla önermişti.⁶

Günümüzde hâkim olan düşünce akımının ana dallarından her ikisinin de gelişmekte olan dünyanın temel problemlerini dile getirmedeki yetersiz kalması kadar, küresel yönetici sınıfların daha gerçekçi bir strateji geliştirmedeki başarısızlığı da uluslararası istikrarın içinde bulunduğu tehlikenin daha dikkat çekici hale gelmesine neden olmaktadır. Yine de yönetici hâkim sınıfların ne Washington'un dayattığı neo-liberal ekonomi ideolojisinden köklü bir sapmayla sonuçlanacak ne de sanayileşmiş ülkelerle gelişmekte olanlar arasındaki siyasi ilişkilerin geleneksel seyrinden çıkmasını sağlayacak alternatif yaklaşımları dikkate almamaktadır.

Küresel düzenin mevcut ekonomik yapıdaki zayıflıkları dile getirmeyi ciddi şekilde reddetmesinin sebepleri şu ana kadar ortaya konuldu. Ayrıca, siyasi düzeyde gelişmiş ülkelerle, çoğunluğunu 1945 ile 1970 arasında süregelen sömürgesizleştirme döneminde özgürlüğünü kazanmış ülkelerin oluşturduğu (özellikle Latin Amerika ve Afrika ülkeleri) gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkilerin, siyasi "bağımsızlık" öncesi dönemden beri ne kadar az değiştiğine de değinildi. Birçok durumda tek fark, artık hâkimiyetin, geçmişin Avrupalı sömürgeci güçlerinin ve diğer OECD ülkelerinin genel rızasıyla, ABD tarafından kullanılıyor olmasıdır. Ancak, bu neo-empyralist dünya düzeninin giderek sürdürülemez olması ve ABD ile müttefiklerinin bu başarısızlıkla yüzleşmekte isteksiz davranmaları, daha da geniş çaplı bir küresel ekonomik krize çözüm bulunması yoluna engeller çıkarmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan beri var olan ve hâlâ uluslararası ilişkilerin temelini oluşturan varsayım, siyasi olarak dünyanın kendi sınırları içinde egemen olan uluslardan meydana geldiği veya gelmesi gerektiği düşüncesidir. Bu nedenle, Birleşmiş Milletler üyelerinin çoğunun var olmasını sağlayan sömürgesizleştirme süreci, sömürgeci ülkenin resmî olarak hâkimiyetini sona erdirmesiyle eski sömürgelerin neredeyse hepsinin⁷ artık ulus statüsünü kazanacağı varsayımına dayanmıştır. Benzer bir yaklaşımla, bağımsız olduktan sonra bu ulus-devletlerin temel ihtiyaçlarını karşılamak da dahil olmak üzere kendi kaderlerini tayin etme sorumluluğunu taşıyabilecekleri düşünülmüştür. Ne var ki, bu durumun geçerli olmadığı, oldukça küçük veya kendi kendine yeterli olabileceği kaynaklara, en azından öngörülebilir bir gelecekte, sahip olmayan ülkelerin çoğunluğu oluşturduğu çok sayıda istisna bulunmaktadır. Pek çoğu, Karayiplerde ya da Pasifik ve Hint Okyanuslarında bulunan bu küçük ada ekonomileri, eski sömürgeci gücün yönetime sonu belirsiz bir süreç boyunca yardım ödemeleri yaptığı özel bir ekonomik ilişkiyi sürdürme temelinde kurulmuşlardır.

1960'lardan beri gelişen olaylar yetersiz bir ekonomik temel üzerine kurulmuş olmanın doğurduğu engelin sadece küçük devletlere özgü olmadığını gözler önüne serdi. 1998'e gelindiğinde, 21 milyonluk nüfusuyla oldukça tipik bir Aşağı Sahra Afrika ülkesi olan Uganda, 300.000 kişilik Coventry gibi bir İngiliz kenti ile yaklaşık olarak eşit büyüklükte toplam gayri safi milli hasılaya sahip olabiliyordu.⁸ Böyle karşılaştırmalı verilerde biraz yanılma payı olduğunu hesaba katsak bile, birçok yoksul ülke için sömürgesizleştirmeden bu yana yaklaşık 30 yıldır göreceli ekonomik büyüklük göstergeleri çok az değişmiştir. Bu durum, çoğu Üçüncü Dünya devletinin "egemen bağımsızlığını" kullanmaya çalışırken karşılaştıkları güçlükleri önemli ölçüde yansıtmaktadır. Nüfusların büyüklüğüne oranla çok küçük olan ekonomilerin, modern bir devlet yapısını sürdürebilmek için gerekli olan yol, eğitim, sağlık, savunma, güvenlik ve yozlaşmaya uğramamış kamu hizmeti verebilecek asgari düzeydeki kurum ve altyapının finansmanı için yeterli vergi gelirini toplamak için güçlerinin son derece kısıtlı olduğunu görmek

zor değildir. Üstelik, vergi tabanının gelişmiş ülkelere kıyasla yetersizliği, düşük düzeydeki ortalama gelirler ve ekonomik faaliyetin büyük bir kısmının kayıt dışında yer alması (yani vergi mükelleflerinin toplam nüfusun içinde küçük olmaları) yüzünden daha da vahim bir hal almaktadır.

Peş çok eski sömürgecinin makul ölçüde bir ekonomik yeterliliği elde etmesi veya sürdürmesi için gerekli güçten yoksun olduğu, bağımsızlık kazanıldığı sırada öngörülememiş olabilir. Yine de, sömürge sistemi bittikten sonra dahi bu bölgelerdeki bağımlılık ilişkisinin devam etmesi, yeni bağımsız olacak bu ülkelerin bağımsızlıklarını korumaları konusunda sömürgecilik kaldırılmadan önce neden daha fazla önlem alınmadığı sorularını aklı getirir. Gerçekten de, bu devletler için uzun dönemdeki ekonomik sonuçları düşünülmeden hızlı bir sömürgeleştirme sürecine gidilmesinin ardında birçok etken görülür;

1. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgecilik karşıtı uluslararası siyasi baskılar oldukça güçlüydü ve bu görüş Birleşmiş Milletler'de sesini gitgide yükseltiyordu, ayrıca Soğuk Savaş sırasındaki propagandalar da önemli bir etmendi.
2. Ayrıca, sömürge bölgelerinde, özellikle de kilit konumlardaki güç odaklarını devralmak üzere harekete hazır halde bekleyen Batı'da eğitim görmüş yerel zenginler arasında bağımsızlık talepleri büyüydü.
3. Hükûranlık ilişkilerinin sürdürülmesi, sömürgeci ülke için de sıkıntılara yol açıyordu; özellikle kontrolü sağlamanın maliyeti hem insan hayatı yönünden hem de parasal olarak artmaya başlamıştı.
4. Bu toprakların çoğu sömürgeci güçler tarafından değerlerini yitirmiş ekonomik varlıklar olarak algılanıyordu. Sömürgelerden gelen servet (i) köleliğin kaldırılmasından bu yana emeği sömürme güçlerinin azalması ve (ii) geleneksel ihraç mallarının (şeker kamışı gibi) değer yitirmesiyle sürekli olarak düştü.⁹ Belki de daha ileri tarihlerde (1970'lerde) sömürgeleştirilmeye aday olan ülkelerin yerel liderlerinin bağımsızlık konusunda isteksiz davranmalarının nedeni, ortaya çıkacak ekonomik kırılganlığın farkına varmış olmalarıydı.

dı. Nitekim, bağımsızlığa ancak, ayrılan sömürgeci ülkeden ciddi miktarlarda yardım yapıldığı takdirde ikna oluyorlardı.¹⁰

Eğer sömürsüzleştirmeyi koşullandıran böylesi davranışlar ise, zengin ülkelerin, yoksul ülkelerin hayat standartlarını yükseltmek için verdikleri vaatlerin içtenliğinden ve anlamlılığından şüphe etmeliyiz. Gelişmiş ülke (eskiden sömürgeci olsun ya da olmasın) hükümetlerinin politikasının çok daha bencil nedenlere dayandığını varsaymak daha akla yatkın değil midir? Bu nedenler şunlardır:

- Yönetilen bölgelerin, merkez ülkeye ticari fayda sağlama olasılığının geçmişe oranla azaldığı, fakat ülke sakinlerinin koşullarını (örneğin eğitim) iyileştirme konusundaki baskıların giderek kaçınılmaz hale gelmesiyle, hem siyasi hem de maddi olarak giderek ağırlaşan maliyetlerinden kurtulma isteği.
- Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin hükümetleri üzerinde, özellikle gelişmiş ülkenin çıkarlarını etkileyebilecek ticari veya stratejik kararlar üzerinde olabildiğince çok nüfuz elde etme çabası.

Gerçekten de eski sömürgeci güçlerin bu davranışı, egemen Batılı ülkelerin Üçüncü Dünya devletlerinin, ekonomilerinin küçüklüğü dolayısıyla ortaya çıkan zayıflıklarına kayıtsız kaldıkları, hatta bazı durumlarda da bunu fiilen destekledikleri şüphesini doğrulamaktadır. Bu nedenle, 1950'li yıllarda iktidarda olan Fransız hükümetleri, Batı ve Ekvator Afrika'sındaki iki dev sömürgesini açıkça güçten düşürme niyetiyle bağımsızlık öncesinde çok sayıda küçük devletlere bölünmesine öneyak oldu." Benzer şekilde, 1970-1974 döneminin muhafazakâr İngiliz yönetimi, 1971'de Uganda hükümetinin askerler tarafından düşürülmesini fiilen destekleyerek, Kenya ve Tanzanya'nın da içinde olduğu Doğu Afrika Topluluğu'nun parçalanmasına ve böylece o bölgede bölünme ve zayıflamanın devam etmesine neden oldu.

Kısaca, görünürde (söylem dışında), küresel düzenin sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki refah farkının kapatılmasını bir kez

bile yüksek öncelikli sorun olarak düşündükleri iddiasını destekleyecek kanıt yoktur. Yine de bu durum, en azından 1970'lere kadar refah farkının azaltılmasının mümkün ve arzu edilir bir hedef olduğuna inananların sayısının az olduğu anlamına gelmez. Batı Avrupa ekonomisinin Marshall Yardımı sayesinde 1948'den sonra başarılı bir şekilde hayata döndüğü düşünülürse, parasal yardım akışının gelişmekte olan ülkelerde kendi kendine ve sürdürülebilir kalkınmaya imkân vereceğini beklemek akla yakın görünüyordu. Bununla birlikte, geçmişe bakarak değerlendirme yaptığımızda, dünyanın büyük ekonomik güçlerinin, az gelişmiş ülkelerin ekonomik yeterliliklerinin gelişmesi için hiçbir zaman kayda değer fedakârlıklarda bulunmaya hazır olmadıkları açıkça görülüyordu.

Gana Cumhurbaşkanı Kwame Nkrumah ve Batı'yı eleştiren diğer kişilerin bağımsızlık sonrası dönemde, sanayileşmiş ülkelerin Üçüncü Dünya'ya yönelik politikalarının aslında yeni sömürgecilik olduğu sonucuna varmaları, gerçeklerle tamamen tutarlılık göstermektedir. Bu yorum üzerine, sömürgeci güçlerin ve gelişmiş dünyanın diğer ülkelerinin bakış açısından değerlendirildiğinde sömürgesizleştirme, önceki hükümlerinin daha az maliyetli bir biçimini sürdürmek üzere yaptıkları bir manevradan başka bir şey değildi. Sanayileşmiş ülkeler, tıpkı İngiliz imparatorluğunun bağımsızlık öncesindeki Hindistan prenslik devletlerini dolaylı olarak yönettiği gibi, yapılan hata ve suiistimallerin sorumluluğundan uzakta, gelişmekte olan ülkelerin sözde bağımsız hükümetleri üzerinde nüfuzlarını istedikleri gibi kullandılar.

Sömürgeci güçlerin, daha önceden siyasi ve ekonomik açıdan sağlam olan yeni bağımsız olan devletlerin geri kalmalarına kayıtsız kaldıklarının bir başka göstergesi de, yeni ulusal oluşumların etnik veya sosyal olarak homojen olmalarını sağlamak için çok az çaba göstermiş olmalarıdır. Özellikle, stratejik gücü ellerine geçirmek için can atan yerli üst sınıflar başta olmak üzere pek çok kesimin sömürgeci güçlere yönettikleri ülkelerden bir an önce ayrılmaları için baskı yaptıkları göz önüne alındığında, bu durumun kaçınılmaz olduğu belliydi. Birçok Üçüncü Dünya ülkesinde yapısal ekonomik kırılganlığı artıran, anlaşmazlık ve istikrarsızlık doğuran bütün olayların ardında hep bu gerçek vardı.

Böylece, gerek kayıtsızlıktan gerekse kasıtlı olarak olsun, sömürgecilik sonrası dönemde dünya, modern bir devleti yönetmek için gerekli kaynakları harekete geçirme yeteneğinden yapısı gereği yoksun olan Üçüncü Dünya hükümetlerinin eline aslında var olmayan bir güç veren siyasi yapıyı miras aldı. Bu durum, küresel düzenin sömürgeci dönemdeki ekonomik bağımlılığı devam ettirmek için gösterdiği kararlılık sonucunda ortaya çıkmış olmasa bile, zengin uluslar bu sorunu, bırakın çözmeye çalışmak için bir şeyler yapmayı, tanımakta bile isteksiz olduklarını açıkça belli ediyorlardı. Uzun Soğuk Savaş yılları boyunca, ABD ve müttefikleri kendi siyasi ve ticari çıkarlarını korumak için Üçüncü Dünya ülkelerinin yapısında var olan zayıflığı istismar etmekten son derece mutluydular. Gerçekten de, geçtiğimiz elli yıl içerisinde Üçüncü Dünya'nın hemen hemen her yerinde Batı'nın iktidar devirme, iktidarları kendi amaçları doğrultusunda kullanma, rüşvetçilik ve insan haklarının baskı altına alınması gibi olaylara destek olduğu net bir şekilde belgelenmiştir.¹²

Aslında bu politika kısa dönemde ABD'nin ve Batı'nın çıkarlarına düşman olarak kabul edilen güçleri kontrol altında tutmaya hizmet etmiş olsa da, uzun dönemde bunun maliyeti çok yüksek oldu. Üçüncü Dünya'da temsil gücü olan bir hükümetin oluşumuna ya da bu ülkelerde yaşayanların maddi koşullarında kalıcı bir iyileşmeye engel olarak Batı, yaygın bir memnuniyetsizlik ve istikrarsızlığın patlak vermesine neden oldu. Bunun da ötesinde, ABD ve müttefikleri, Endonezya'da Suharto, Zaire/Kongo'da Mobutu, Nikaragua'da Somoza gibi en yozlaşmış ve en acımasız diktatörlere verdiği sürekli destekle Üçüncü Dünya'da hem kendi ahlaki otoritesini hem de olayları etkileme gücünü giderek zayıflattı.

Böylece, şu anki konumlarını ABD ya da diğer Batılı patronlara borçlu olan diktatörler, yabancı güçlerin yardakçılığı rolünü sürdürmenin karşılığı olarak, IMF ve diğer kuruluşlardan gelen yardım akışından daha da büyük yüzdelerde pay alma hakkı da dahil olmak üzere, çok daha fazla müsamaha ve iltimas talep edeceklerdi. Yine de, Batı'nın bu karşılığı vermekte istekli davranması bile Üçüncü Dünya liderlerinin faaliyetlerinin

kontrol edilebilmesini garanti edemedi; özellikle de şartlar giderek daha istikrarsızlaşıp, kredi veren ülkelerin “yapısal uyum” talepleri giderek gerçekçilikten uzaklaştıkça. Bunun da ötesinde gelişmiş dünya, Üçüncü Dünya diktatörlerinin ve onların sadık destekleyicilerinin suçlarına, devrilmelerinden hem önce hem de sonra ortaklık ettikçe, Batı’nın liderliğinin zaten olumsuz olan şöhreti daha da kötüleşiyordu. Örneğin İngiltere ve İsviçre, Nijeryalı lider General Abacha’nın (1998’de öldü) hırsızlıkla elde ettiği gelirleri bankalarına yatırmasına sorgusuz sualsiz izin vermeye hazırды; bu arada ABD ve birçok Avrupa ülkesi de, büyük miktarda para sahibi olan neredeyse her yabancı uyrukluya oturma izni veriyordu.

Fakat Batı’daki güç sahibi sınıfların, ihanet ve gafletle dolu utandırıcı tarihlerinde yaptıkları en vahim hata, ne kadar küçük ve yoksul olursa olsun, sözde egemen devletlerin, orta derecede bir hayat standardında parasal olarak kendi kendilerine yeterli olacakları bir tür dengeye ulaşabilecekleri varsayımında ısrar etmektir. Bu varsayımın çarpıklığını artıran, uygulamaya koyanların aynı zamanda ilgili ülkelerin parasal olarak kendilerine yeterliliklerini artıracak ve böylece dış yardıma olan bağımlılıklarını azaltacak her türlü tedbirden kaçınmalarında ısrar eden kredi veren ülkelerin olmasıydı.

Bu şekilde kredi veren ülkeler, Ruanda gibi çok zayıf ve dezavantajlı konumda olduğu iyi bilinen bir ülkeye bile, iç piyasada rekabet olasılığı bulunan yerel tarım ve imalat sanayi işletmelerinden bütün korumacılık tedbirlerini kaldırmasını ve bunun yerine çay ve kahve gibi ihracata yönelik üretimi desteklemesini şart koşmuştur. Aslında, sömürge ekonomisinin kalıntıları olan ihracata yönelik üretim, göreceli fiyatların uzun yıllar boyunca düşmesinden zarar görmüş ve denize kıyısı olmadığı ve ihracat piyasalarına uzak olduğu için bu düşük fiyatlı malların üretimindeki rekabetçi gücü daha da azalmış olan bir ülkede ekonomik olarak mantıksız bir hale gelmiştir. Bu nedenle, bu ürünlerin üretimi ancak zaten kronik olarak kötü beslenmeden etkilenmiş olan nüfusun yalnızca daha da yoksullaşması gibi bir maliyetle gerçekleşebilir. Dolayısıyla bu strateji ekonominin bütünü için sadece gelir artışını ve işletmelerle bireylerin vergi ödeme gücünü sekteye uğratarak, ulus olarak iflası ve bağımlılığı pekiştirmeye yarar.

Böylece, ikinci bölümde de belirtildiği gibi, Üçüncü Dünya'nın 21. yüzyıl başındaki durumu, yaşanan çifte krizin, emperyalist siyasi kontrolün ve kapitalist ekonomik sistemin en belirgin biçimde vücut bulmuş halidir. Bunun da ötesinde, uluslararası ilişkilerin sömürgeleştirme döneminin sonrasında ulusal egemenlik ve bağımsızlık varsayımına dayanan yapısındaki noksanlıklar artık göz ardı edilmesi mümkün olmayan bir noktaya ulaşmıştır.

Mevcut dünya düzeninin bu temel zayıflığına yanıt vermenin yolu, birçok devletin, askerî veya ekonomik güvenliklerinden tek başlarına sorumlu ve siyaseten bağımsız varlıklar olarak kabul edilemeyeceklerinin anlaşılmasına bağlıdır. Bunun yerine, gezegenin zengin ve yoksul bölgeleri arasında bir çeşit bağlayıcı yapı oluşturan, karşılıklı bağımlılık ilkesini oturtmaya ihtiyaç vardır. Böyle bir düzenleme, 1980 yılında Brandt Uluslararası Gelişme Komisyonu'nun (başkanlığını eski Batı Almanya Devlet Başkanı Willy Brandt yaptığı için bu adı aldı) zengin ülkelere yoksul ülkelere sürekli mali destek akışı sağlanması teklifiyle oluşturulmaya çalışıldı.¹³ Aslında aynı ilke, gelişmiş ülkeler içindeki geri kalmış bölgelerin zararını karşılamak için yaygın bir biçimde uygulanır. Bu hem Sicilya ve İskoçya'nın batısı gibi uzak bölgelerin geliştirilmesi için Yakınlaşma Fonları'nın oluşturulduğu Avrupa Birliği'nde, hem de kentsel canlanmayı desteklemek için önemli miktarda federal fonun harekete geçirildiği ve ülkenin daha çok mahrumiyet bölgelerinde yer alan işletmelerin sübvansye edildiği ABD'de hayata geçirilmiştir. Belki de aynı mantıkla, ABD Kongresi'nde uluslararası finans kuruluşlarının rolü üzerine danışmanlık yapan komisyon, bundan böyle Dünya Bankası'nın en yoksul ülkelere, borç yerine tümü bağış biçiminde olmak üzere, temel sosyal hizmetlere fiilen sübvansiyon sağlamaya yoğunlaşmasını önermiştir.¹⁴

Şu anda bile, kredi ve yardım veren ülkeler yaklaşan toplumsal çöküş tehdidini uzaklaştırmak için, Üçüncü Dünya'nın en yoksul ülkelerinde böyle bir yöntem uygulamaya mecbur bırakıldı. 1990'ların ortalarından beri giderek daha açık hale gelen bu eğilim, iflas eden Üçüncü Dünya ül-

kelerinde, özellikle de kronik yoksulluk içindeki Ruanda, Sierra Leone ve Zambiya gibi Afrika ülkelerinde sağlık ve eğitim hizmetlerinin finansmanında yardım veren ülkelerin doğrudan işe karışmalarıyla görülmüştür. Yine de, Brandt Komisyonu'nun teklifinin belki de en kayda değer uygulaması, ABD'nin 1970'lerin sonundan itibaren Mısır'a yiyecek yardımı sağlamak için uzun dönemde sorumluluk üstlenmesi oldu. Çok az duyurulan bu uygulama, ABD'nin dış yardım ve neo-emperyalist dış politikası arasındaki ilişkinin belki de en çarpıcı örneğidir. Zira bu yardımın 1979'da Carter yönetimi tarafından Mısır'ın büyüyen yapısal yiyecek açığı ve zayıf dış ödemeler pozisyonu siyasi istikrar için ciddi olarak tehdit oluşturmaya başladığı sırada, İsrail'le Camp David anlaşmalarını imzalamaya ikna etmek üzere siyasi bir anlaşmanın parçası olarak sunulduğuna hiç şüphe yok. Bu anlaşmanın bugüne dek sürmesi de, ABD'nin Ortadoğu'daki dış politika çıkarlarının devam etmesiyle bağlantılıdır. Ancak hızla artan nüfusuyla birlikte, 1979'dan beri sağlanan bu yardıma olan bağımlılığı artan geleceğin daha demokratik Mısır'ında, bunun yol açtığı siyasi sorumluluğun niteliği üzerine soruların yükselmesi kaçınılmazdır.

Küresel düzenin neo-liberalizm ideolojisinden bu tür sapmalarının bugüne dek fazla duyulmamış olması şaşılacak bir durum değildir. Zira sanayileşmiş ülke yöneticilerinin de farkında oldukları gibi, yabancı ülkelerin sosyal yardım bütçelerini sübvans etme girişimleri şunlara yol açabilir:

- İçerde devlet yardımlarına kesintiler uygulandığı bir sırada, kendi ödedikleri vergilerin neden yabancı ülkelerde sosyal hizmetleri desteklemek üzere harcandığını bilmek isteyen kamuoyunda oluşan tepkiler.
- Geleneksel yapısal uyum programlarının sert kamu maliyesi disiplinine maruz bırakılan birçok yoksul ülkeden benzer yardım talepleri.

Bu resmî şizofreni, Üçüncü Dünya'da sağlık ve eğitim programlarına verilen desteğin parası olmayan insanlar için bile ücrete tabi olmasında ısrar etme girişimlerinde (belli ki Amerikan Kongresi'nden esinlenile-

rek) kendini göstermektedir. Öte yandan, bu tür bir dogmatizm yardım kuruluşlarının asgari sağlık ve eğitim hizmetinin bedava sağlanmasının İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer aldığı gerçeğini kabul etmeleri sayesinde uygulamada yumuşatılmaktadır.

Kredi ve yardım veren devletlerin, gelişmekte olan ülkelerin yönetiminde ne ölçüde etkili oldukları konusunda sessiz kalmaları, ulus-devletlerin egemen bağımsızlığı ilkesini sulandırmaya varan faaliyetlere dikkat çekmekten kaçınma arzusundan kaynaklanabilir. Zira bu durum, demokratik sorumluluk ilkesini hiçe sayan yeni emperyalist müdahalecilik suçlamalarına yol açabilir.

Aslında, tartışmasız olarak, bu girişimler rekabetçi küresel piyasa ve ulus-devletlerin egemen bağımsızlığı ilkeleriyle öne sürülen görüşler ne olursa olsun, piyasa kusurlarını telafi etmek ve böylece sivil istikrarın korunabileceği asgari şartları sağlamak üzere zengin bölgelerden yoksul bölgelere kaynak aktarılması zorunluluğunun kabul edilmesiyle aynı anlama gelir. Bunun da ötesinde, böylesi bozuklukların küresel düzen içindeki varlığı bir kez açıkça kabul edildiğinde bu görüşleri mantıksal sonucuna vardırırmaktan kaçınmak zor olabilir.

DEĞİŞİMİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Son iki bölümde de ortaya konulduğu gibi;

1. Uluslararası ticaretin seyrinin rekabetten ziyade işbirliğine dayalı olarak belirlenmesi,
2. Ulus-devletler arasındaki sorumluluk ve gücün zaten çözülmekte olan geleneksel sınırlarının en yoksul ve en savunmasız toplumların çok taraflı müdahalelerle desteklenmesi yoluyla aşılması

ilkeleri kabul edildiği takdirde artık kökten bir şekilde farklı bir dünya düzeni tasarlanması gerekmektedir. Ne var ki, bu sonucun olası etkilerinin hem Üçüncü Dünya'da hem de gelişmiş ülkelerdeki yönetici üst sınıfların çıkarları için ciddi bir tehdit oluşturduğu açıkça bellidir. Bu nedenle, uydurma serbest piyasa söyleminin çevresindeki sis bulutu dağılsa bile, bas-

kın çıkar gruplarının küresel ölçüde daha kapsamlı kolektivist müdahale gerektiği düşüncesine direneceğine kesin gözüyle bakılmalıdır.

Genelde yardım sağlayan hükümetlerin ve özellikle de ABD'nin bu gerçekle yüzleşmekte açıkça isteksiz olmaları şu gerçekleri kabul etme korkusuyla açıklanabilir:

- Rekabetçi piyasa modelinin dünya toplumunun büyük bölümüne yeterli yaşam standartları sunacak güçten yoksun olması;
- Dünyanın bölgeler içi ve bölgeler arası kaynak dağılımına çokuluslu şirketler ve onların dışında kalan özel şirket sektörüne (yardım veren ülkelerde siyasi süreci yönlendiren baş çıkar grupları) uygun düşmese de kolektivist bir şekilde müdahale edilmesi ihtiyacı;
- Mali açıdan zaten zor durumda olan yardım veren ülkelerin, özel sektörün zararına da olsa bütçelerine giderek daha fazla yüklenme gerekliliği.

Dolayısıyla, sanayileşmiş dünyanın büyük iş çevrelerinin çıkarlarının hâkim olduğu yönetici sınıfları bu türden herhangi bir tavize karşı muhalefetin esas kaynağını oluşturacaktır. Ancak, Üçüncü Dünya'nın yerel üst sınıfları içerisinde de statükoyu değiştirmeye karşı güçlü bir direniş bulunduğunu da hatırlamak gerekir. Aslında, gelişmekte olan ülkelerin değişmez bir özelliği, büyük ölçüde feodal özellikler taşıdıkları ve sömürgeci güçlerin (çoğunlukla kısa süreli) yönetimleri süresince bunu önemli ölçüde değiştirmek için ne isteklerinin ne de kaynaklarının olduğu bir sosyal yapıyı miras almış olmalarıdır. Üstelik herhangi bir değişikliğe neden olduklarında bu, az çok feodal toprak sahibi üst sınıf içinden komprador burjuvazinin ortaya çıkışını desteklemek şeklinde olmuştur –örneğin Filipinler'de olduğu gibi⁶. Sonuç olarak, gelişmiş ülkelerde kamuoyuna sunulanların aksine, birçok AGÜ lideri başlangıçtan beri sosyal olarak imtiyazlı konumlarında oldukları için, her ne kadar söylemleri başka da olsa, kalkınma fikrine pek de sıcak bakmamışlardır. Zira gelişmekte olan ülkelerde kalkınma süreci özellikle nüfusun çoğunluğunun yaşadığı kırsal kesimdeki yoksul insanların yaşam standartlarını yükseltme ve böylece bu insanlara güç

kazandırmada başarılı olduğu ölçüde, geleneksel düzeni zayıflatır. Bu nedenle, pek azı demokratik temsil yetkisine sahip olan Üçüncü Dünya hükümetlerinin, iyice yoksullaşmış kırsal toplumların ekonomik ilerleme kaydedebilecekleri bağımsız köylü kooperatiflerinin kurulması gibi girişimlere engel olduklarına sıkça rastlanmaktadır.¹⁷

Bu tür eğilimler, “gelişen” bir piyasada yatırım yapmak için uygun yer arayan çokuluslu şirketler tarafından olumsuz karşılanmaz. Hatta hem hükümet hem de özel sektör düzeyindeki Amerikalı ve Avrupalı çıkar sahipleri, demokrasiyi ya da yoksulların güçlendirilmesini andıran her şeye yapıları gereği önyargılı yaklaşmışlar ve Üçüncü Dünya’da uzun süredir beslemeye çalıştıkları otoriter rejimlerin gelişme biçimine tam olarak uyum göstermişlerdir. Benzer şekilde, gelişmekte olan ülke liderlerinin gelişmiş ülkelerdeki sendikalardan gelen reform taleplerini (emeğe yapılan muamelelerde asgari standartların uygulanması gibi) korumacı oldukları iddiasıyla reddetmeleri de büyük küresel işletmelerin çıkarlarına oldukça uygun düşmektedir. Bu tür bir işbirliği, reformları yapmakla yükümlü olan uluslararası kuruluşları da ataletle iter.

Üçüncü Dünya ülkelerinin büyük çoğunluğunda böyle baskıcı hükümetlerin işbaşında olması, felaketin bu ülkelerde yayılmasını önlemek için ihtiyaç duyulan yeniden paylaşımcı müdahaleye yönelik her türlü girişime ciddi bir engel oluşturmaktadır.

İLERİYE YÖNELİK TEK YOL

Buraya kadar, Üçüncü Dünya’da adım adım ilerleyen, Doğu Asya’da sözde başarı hikâyeleri yazmış ülkelerin çoğunu bile etkisi altına alan ekonomik ve sosyal yıkımın, dünya toplumunun tümü için daha önce hiç olmadığı kadar dayanılmaz baskılar yarattığını gözlemledik. Benzer şekilde, bu baskıların, ABD’yi ve sanayileşmiş dünyadaki Amerikan müttefiklerini, en şiddetli belirtilere günü geçştirecek tedavilerle yanıt vermek amacıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası düzenin temel varsayımlarından giderek nasıl uzaklaşmaya zorladığını da gördük. Bunu yaparken, (i) çoğu yoksul ulus-devletin rekabetçi, fakat dengesiz küresel piyasada kendilerini koruma gücünden yoksun olduklarını; ve (ii) tam bir sosyal felake-

tin önüne geçmenin tek yolunun zengin ülkelerin iflas eden bağımsız ülkelere müdahale etmesi olduğunu fiilen kabul etmişlerdir.

Güçlü çıkar gruplarının, küresel kolektivizm ve dayanışma görüşü adına verilen böyle imtiyazlara karşı önyargılı olduğunu hatırlatmıştık. Yardım veren ülkelerin, uluslararası müdahalenin artırılması için açıkça gündem oluşturmakta isteksiz davranmalarının belki de tek güçlü sebebi siyasi uygulamalardır. Bu da, sözde bağımsız egemen devletlerin yönetiminde demokratik sorumluluğu işletecek herhangi bir mekanizma olmadan, dış müdahalenin meşruiyeti konusunda bir soru işareti yaratacaktır. (Buna benzer bir ikilem Birleşmiş Milletler'in Kosova'nın yasal olarak parçası olduğu egemen devletin kontrolünden çıkmasına neden olan savaş sonrasında da yönetimde rol oynamasında görülmüştür; bkz. Yedinci Bölüm.)

Ancak, gelişmiş ülkeler iflas eden Üçüncü Dünya ülkelerinin yönetimine doğrudan karışmakla giderek daha derine çekildiklerinden bu ikilemle yüzleşmeyi reddetmelerinin artık tutulacak yeri kalmamıştır. Bu durum, yardım veren ülkelerin 1990'ların sonuna doğru ulusal bütçesinin yüzde 30'undan fazlasını karşıladıkları Zambiya olayında belirgin olarak ortaya çıktı. Bu cömertlik karşısında bile, 1998-99 yıllarında devletin maden işletmeleri görevlilerinin, üst düzey hırsızlık şüphesi uyardıracak şekilde, piyasa değerinin 60 milyon dolar altında kobalt (ülkenin kilit ihraç mallarından biri) satışı yapmış olmalarının mümkün olduğu bildirildi. Üstelik bu, Zambiya'nın, dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olarak uluslararası yardım kuruluşlarının desteğiyle çarpıcı bir kampanya sonrasında Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'na olan dış borcunun 4 milyar dolarlık kısmının affedildiği bir sırada (2001'in başlarında) açıklandı.¹⁸

Temel yapısal ve kurumsal zayıflıklar düzeltilmeden Zambiya gibi yoksul ülkelerde bu tür göz ardı edilemeyecek suiistimallerin ortadan kaldırılamayacağı açıkça anlaşılmalıdır. Bir başka kaçınılmaz sorun da, sürdürülebilir bir kalkınma modeli oluşturmak istendiğinde, siyasi gücün hiç sorumluluk almadan yanlış kullanılmasına dayanan yoksul ve zengin uluslar arasında ilişkilerin, sonraki aşamalarda giderek artan biçimde yeniden düzenlenmesi gerektiridir.

Böylesine yenilenmiş bir uluslararası organizasyon modeli, demokratik sorumluluk ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayandırılmalıdır ve hükümlerlik veya yarı hükümlerlik ilişkilerinin sürdürülmesi veya yeniden hayata geçirilmesine hiçbir şekilde izin verilmemelidir. Bu model, ilke olarak, ulus-devletler arasında iki ana bölümden oluşan bütünleşme faaliyetlerine dayandırılmalıdır.

1. *Bölgesel ekonomik blokların oluşturulması:* Yoksul ülkeler (i) birçok işlenmiş tüketim mallarının bölgesel üretimini yapabilmelerini; ve (ii) altyapı hizmetlerinin sağlanmasında ölçek ekonomilerinden yararlanmalarını sağlayacak ekonomik birimleri ve potansiyel piyasaları oluşturacak kadar büyük çaplı gruplar oluşturmaya özendirilecektir. Aynı zamanda, bu ülkelerin temel gıda maddelerinde kendi kendilerine yeterli olmalarına öncelik tanıyarak, tarımsal üretim biçimlerini düzenlemeleri teşvik edileceklerdir. DTÖ kurallarında yapılan değişikliklerle bu grupların bölgesel ekonomik özerkliklerini güçlendirmek için, yerel üretimin varlığını sürdürmesine engel olabilecek durumlarda üçüncü ülkelerden gelen ithalata karşı ayrımcı tedbirler uygulamalarına izin verilecektir. Benzer şekilde, temel şart olarak, parasal istikrarın sağlanması için sermaye hareketlerine kısıtlamaların getirildiği bölgesel para birlikleri oluşturmalarına olanak sağlanacaktır. Bunun amacı sanayileşmiş dünya karşısında Üçüncü Dünya halklarının daha fazla kendi kendine yeterlilik ve özerklik elde etmelerine yardımcı olmaktır.
2. *Sanayileşmiş (yardım veren) ülkelerle daha düzenli ilişkiler:* Üçüncü Dünya devletleri yakın bölgesel işbirliğine paralel olarak bireysel veya toplu biçimde kendileri giderek daha sıkı örülmüş bloklar (Avrupa Birliği gibi) oluşturan gelişmiş ülkelerle ekonomik ve siyasi bütünleşme doğrultusunda yol almaya özendirileceklerdir. Kuzey ve Güney arasındaki bu tür bağlantılar sayesinde dünyanın zengin bölgelerinden yoksul bölgelerine uzun dönemde yardım akışlarını meşru bir hale getirecek (gerçek demokratik sorumluluğa dayalı) mekanizmalar yaratmak mümkün olacaktır.

Üçüncü Dünya'daki parçalanmayı ve marjinalleşmeyi sona erdirilebilecek şartların oluşturulmasının bütün sonuçları önümüzdeki bölümlerde daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

5.2 Üçüncü Dünyanın İlerleyeceği Yol

- Demokratik kurumların güçlendirilmesinde ve halkın söz sahibi kılınmasında ısrarcı davranılması.
 - Dışarıdan gelen rekabetçi güçlere karşı gereken korumacı tedbirleri (parasal özerklik de dahil olmak üzere) alma hakkına sahip oldukları, ekonomik olarak kendi kendine yeterliliği sağlayabilecek büyüklük ve güçteki bölgesel blokların oluşturulması.
 - Gelişmiş ülkelerin, uzun süreli yardım akışı yoluyla her iki tarafın da demokratik sorumluluk üstlenmesine bağlı olarak, gelişmekte olan ülkelerdeki uygulamalarda daha çok söz sahibi olmaları.
-

“SERBEST” PİYASA YERİNE

Önceki bölümlerde, küresel ekonomik ve siyasi düzenin 1970’lerin başından bu yana nasıl ve neden kronik istikrarsızlığa ve yaygın bir sefalete dönüştüğünü incelemiştik. Aynı zamanda, yönetimdeki güçlerin büyüyen kaos ortamında asgari seviyede istikrar sağlamak amacıyla laissez-faire söylemiyle çelişerek ekonomiye devlet müdahalesini yeniden tesis etmek veya genişletmek zorunda kaldıklarına da değinmiştik. Ayrıca, küresel düzenin kolektivist dünya düzeninin gerekli olduğunun anlaşılmasını tehlikeli bulan çıkar grupları tarafından kontrol edildiğini belirtmiştik. Bu yüzden de, bütün Batılı yönetimler serbestleştirilen küresel piyasanın teorik yararlarını öven söylemleriyle, serbest piyasa güçlerine müdahale etmek zorunlulukları arasında göze batan bir çelişkiye düşmüşlerdir.

Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, bu çalışmanın merkezî varsayımı küresel finansal piyasalara kaçınılmaz ve bütünsel bir çöküşün hâkim olacağı, hatta (2001’in başından bu yana) bunun etkisini göstermeye başlamış olduğudur. Bir diğer varsayım da, ekonomik sistemin, yönetici üst sınıfın korumak zorunda olduğu güç ve servet hesaba katıldığında, ancak bu bütünsel çöküşün gerçekleşmesiyle köklü olarak yeniden yapılanmasının kaçınılmaz olacağıdır. Ortaya çıkan bu siyasi gerçeklerin ışığında, bundan sonraki bölümler hem ekonomik hem siyasi olarak sürdürülebilir bir küresel düzene en makul şekilde bir geçişin nasıl olması gerektiğinin arayışını içinde olacaktır.

Bu modelden anlaşılacağı üzere, alternatif düzen kapsam olarak mevcut dünya düzeninden çok daha küresel olmak zorundadır ve ulusal “kaleler” veya içe dönük bölgesel bloklardan oluşan çözüm önerileri reddedilmelidir. Bu yargının gerekliliğinden şüphesi olanlara şunlar söylenmelidir:

- Geçen 50 yılda nüfusu üç misline çıkmış ve gelecek 50 yılda muhtemelen iki kat daha artacak olan dünyada, zengin ülkelerin ekono-

mik olarak marjinalleşmiş ve ilgi isteyen topluluklardan kendilerini soyutlamaları giderek daha imkânsız olacaktır.

- Çevresel problemler (küresel ısınma ve balık kaynaklarının yok olması gibi) sadece uluslararası önlemlerle halledilebilir.

KOLEKTİVİZMİN KAÇINILMAZLIĞI

1980'den bu yana Batılı siyasetçiler üzerinde belirleyici etkiye sahip olan neo-liberal deney şu sonuçlara yol açmıştır:

- Yaygın liberalizasyon ve piyasaların devlet müdahalesinden arındırılması gayretlerine rağmen ekonomide devletin rolünü azaltmaya yönelik çabalar tamamen boşa çıkmıştır,
- *Laissez-faire*'i hayata döndürme çabaları dünya ekonomisini 1970'lerden beri içine düştüğü kronik durgunluktan çıkarmakta ve ya ekonominin dayanılmaz bir kaosa sürüklenmesini engellemekte başarısız olmuştur.

Bu olağanüstü başarısızlığın birincil nedeni, tıpkı geçmişteki büyük kapitalist çöküşlerdeki gibi, kâr etmeye dayalı sistemlerin daima piyasaların büyümesine bağlı olması, oysa büyümenin sadece kısa bir dönem sürmesidir. Artık, teknolojik gelişme sayesinde kapitalizmin başına tarih boyunca bela olan yatırım için gerekli olan fonların kıtlığı tamamen geçmişe ait bir sorun olarak kaldığı için, sermayeyi olması gereken yere koyacak bir ekonomik organizasyon modeli geliştirmek zamanıdır. Aynı zamanda, mevcut sistemin savunucuları bile fiilen kolektif müdahalenin istikrar için gerekli olduğunu kabul ettiklerine göre, bunun dürüstçe ifade edilmesi ikiyüzlü kandırmacaların yerini almalıdır.

Kâr etmeye yönelik sistemin yapısal zayıflıklarını gidermek için kolektivist müdahalenin gerekli olduğu kabul edildiğinde göre, kamu ve özel sektör çıkarları arasında uygun bir denge kurulmasını sağlayan ilke ve mekanizmaları bünyesinde toplayan alternatif bir modele doğru yönelmek gerekecektir. Ancak, mevcut sistemin zararlı sonuçlarından kaçmaya çalışırken var olan veya daha önceki kolektivist ekonomik sistemlerin tuzakların-

dan uzak durmak önemlidir. Bu genel ilkeler ışığında daha işlevsel bir ekonomik modelin gerekli özellikleri, ilerleyen sayfalarda tanımlanacaktır.

BÜYÜMENİN ÖNEMİNİN AZALTILMASI

Yukarıda belirtildiği ve yakın geçmişte gözlemlendiği gibi, kârlılığa dayalı sistemin hayatta kalmasını sağlamak için gereken sürdürülebilir yüksek oranlardaki ekonomik büyüme seviyelerine erişmek neredeyse imkânsızdır. İkinci bölümde gösterildiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana küresel ekonomik büyüme oranları, tarihi ortalamaları olan yüzde 2-2,5 seviyelerini uzun dönemde kayda değer biçimde geçememiştir (nitekim bu 1980'den beri sanayileşmiş piyasa ekonomilerinin ulaştığı ortalama oranla aynı seviyededir). Aynı zamanda, 1970'lerden bu yana yaşanan teknolojik değişim ve bununla beraber şirketlerin müşteri memnuniyeti gibi manevi değerlerinin önem kazanması sayesinde sabit sermayeye olan talep geçmişe oranla daha yavaş büyüyecektir. Bu nedenle, şirketlerin kâr akışlarının yeni yatırıma dönüşebilmesi için bir yol bulunması sorunu, hiç olmadığı kadar kronik hale gelecektir. Bu da, son 50 yılda resmî propagandanın iddia ettiğinin aksine kapitalist büyüme ve gerileme döngüsünün geçmişte kaldığını değil, aksine çok daha sık aralıklarla tekrarlanacağını gösterir.

Buradan çıkarılacak sonuç, özellikle her tür kapitalist ekonomik düzende üretimdeki büyümeyi en üst seviyeye çıkarmaya yönelik ekonomi politikaları izlemenin boşuna olacağıdır. Bunun da ötesinde bu politikalar;

- ekonomide ortaya çıkan döngüsel dalgalanmalar sosyal hizmet ödemeleri talebinde tırmanmalara yol açtığı ve dolayısıyla kamu maliyesinde istikrarsızlık yarattığı; ve
- küresel ısınma benzeri zararlı olayların oranını artırarak çevre üzerindeki baskıyı şiddetlendirme eğiliminde olduğu sürece, tamamen ters tepebilir:

Bu yüzden, en azından daha gelişmiş ülkelerde, ekonomik büyümeyi olabilecek en yüksek seviyeye getirme fikrine daha az önem verilmesi ve onun yerine istikrarın öne çıkarılması gerektiği konusunda ısrar et-

mek için her türlü neden vardır. Böylece, yaşam standartlarını artıracakları var-sayımına dayanan, genel ekonomik büyümeyi en yüksek seviyeye çıkarma çabasının önümüzde dev bir küresel problem olan hem mutlak hem de gö-reli yoksulluğu ortadan kaldıracaklarını ileri sürmek daha fazla mümkün ol-mayacaktır. Bu şartlar altında, sorunu çözmek için tek yolun ülke içinde ve ülkeler arasında gelir ve serveti yeniden dağıtmak olduğu kabul edilmelidir.

KÂRIN AZAMİLEŞTİRİLMESİNE SINIR

Tüketiciler için kısa dönemli kazançlar sağlamasına rağmen, ger-çek rekabetin ulaşılamaz, israfa yol açan ya da kabul edilemeyecek derece-de yıkıcı olduğu anlaşılmıştır. Bu ekonominin her sektörü için geçerli ol-duğu müddetçe, piyasa “kusurlarını” gidermek için ya fiyat kontrolü ya da sübvansiyon şeklinde kamu müdahalesi gerekli olacaktır. Dolayısıyla, ko-lektif olarak gözetilen bu piyasalarda şirketlerin, devlet tarafından belirlen-miş kalite ve performans standartlarına uyması ve faaliyetlerinin ve mali kayıtlarının kamu incelemesinden geçirilmesi gerekliliği ön şart olmalıdır. Şirketlerin yalnızca bu tür sıkı koşullar altında kârlarını azamileştirmeyi amaçlamalarına izin verilmelidir.

Benzer kısıtlamalar, ilke olarak, devlet tarafından verilmiş olan di-ğer özel ayrıcalıklardan yararlanan girişimler için de, kontrol edilemeyen piyasa güçlerine karşı ek korumacı tedbirlerden yararlanıp yararlanmadık-larına bakılmaksızın, uygulanmalıdır. Özellikle, başkalarına verdikleri za-rar ve kayıplardan dolayı bireysel iflas tehlikesinden kaçınmak isteyen his-sedar ve mal sahiplerinin, sınırlı sorumlu olmalarını sağlayan limited şir-ket statüsü, bu durumun açıkça kamu yararına olduğu ispat edilmedikçe verilmemelidir. Bunun nedeni, ilk kez 1850’lerde tanınan bu genel ayrıca-lığın –işletmenin yönetimiyle doğrudan ilgisi olmayan çok sayıda yatırımcıdan yüksek miktarlarda fon oluşturma ihtiyacının– artık geçmişteki ka-dar öncelik taşıyamamasıdır. Bu, modern ekonomide değişen teknolojiye (bkz. İkinci Bölüm) bağlı olarak sabit sermaye talebinin düşmesinin sonu-cudur. Bunun da ötesinde, sınırlı sorumluluğun sahtekârlığı örtbas etmek için suiistimal edilmesi, bundan yararlanmak isteyenleri dikkatle izlemek için geçerli olan bir başka nedendir.

İlke olarak, kârı azamileştirme hedeflerine kısıtlamalar getirerek hissedarların çıkarlarına standart şirket hukukuna uygun nitelik kazandırmak, doğal olarak yatırımcıların böyle işletmelere para koyma hevesini azaltacaktır. Zira artık buna tabi olan şirketlerde hisselerin beklenen getirileri kayba uğrama riskini karşılamakta yetersiz kalacaktır (yatırımcı söylemiyle; risk:getiri oranı çok yüksek olacaktır). Bu da, şirketlere yapılan özel yatırımların daha çok borç şeklinde olacağını (bir başka deyişle sabit getiri sağlayarak), kamu sektörünün de tanım gereği kontrol hisselerini elde etmek için riskin çoğunu veya hepsini üstleneceği anlamına gelir. Kısaca kâr azamileştirmesi kapsamına üst sınır koyarak toplum, girişimlerin çoğunluğunun kamu mülkiyetinde olması lehine ağırlığını etkin olarak koymuş olacaktır.

İngiltere’de 1980’den bu yana kamu hizmetlerinin neredeyse tamamının özelleştirilmesinin sonuçlarından biri de kilit sanayilerin özel mülkiyet elinde olmasına karşı bu tür girişimlerin kaçınılmaz olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Zira bu tip doğal tekeller üzerinde kamu denetiminin olması, fiyatlar üzerine kısıtlama getirilmesini, böylece bu işletmelerin hisse getirilerinin piyasa beklentilerinin altında kalmasına yol açtı. Bu da, 1990’ların hararetli yatırım ortamında, özelleştirilmiş kamu hizmetlerinin hisselerini portföy performanslarında hızlı düzelmeler bekleyen kurumsal yatırımcılar ve ani vurgun yapmak isteyen spekülâtörler için çekici olmaktan çıkardı. Bu yüzden, 2000 yılında su sağlama sektöründen başlayarak yönetim kurullarında ellerindeki varlıkları kâr amacı gütmeyen kuruluşlara satma yönündeki hareketlenmeler artmıştır.² Su şebekelerinin özelleştirildikten yalnızca 10 yıl sonra yeniden kamulaştırılması İngiltere’deki hâkim düzen adına, üstelik o dönemde sosyal demokrat olduğu iddia edilen bir hükümetin özelleştirmeden sorumlu olan ve serbest piyasayı dogmatik bir biçimde savunan muhafazakâr yönetimin yerini almasına rağmen, siyasi olarak kabul edilemez bir durum olduğu için kamu mülkiyetine doğrudan geri dönmek yerine bu model tercih edildi.

Bu tip gelişmeler, İngiltere gibi bir ülkede vergi mükelleflerine hatırı sayılır bir yük bindirdikten sonra, özel hisse sahiplerinin çıkarlarıyla önemli hizmetlerin sağlanmasındaki kamu çıkarları çatışmasının nasıl ka-

mu yararına sonuçlandığının anlaşılmasında önemli rol oynamıştır. İngiltere’de su şebekeleri macerası sonlandığında bu hizmetler fiili olarak kamu sektörünün kontrolünde olsa da, kapitalizmin en temel varsayımının sorgulanması etkisini yaratmıştır. Bu da, her yerde şirketler hukukunda yer alan, şirketlerin öncelikle hissedarlarının çıkarları için yönetildiği ve bu çıkarların diğer her şeyin önünde yer aldığı ilkesidir. Bu varsayım, İngiltere’deki özelleştirme örneğinde de olduğu gibi, ortadan kaldırıldığında özel yatırımcıların düşük gelir beklentisiyle risk alma isteği şüphesiz kaybolur.

Böylece, özel şirketlerin devlet müdahalesinden bağımsız olarak kendi önceliklerini gözetmeye bırakıldıkları bir statükoyu savunanlar için (bir zamanlar muzaffer *laissez-faire* kapitalizminin sembolü olarak görülen) özelleştirmelerin tehlikeli olduğu nihayet kanıtlanmıştır. Zira bu durum kamu çıkarının gerektirdiği durumlarda özel sektöre ait şirketlerin devlet denetimine tabi tutulmaları uygulamasını başlatmıştır. Bunun önemi, büyük işletmelerin topluma zararlı olduğu düşünülen faaliyetleri yüzünden giderek daha fazla eleştiri aldıkları (1999-2000 yılları arasında büyük İngiliz bankalarının kırsal bölgelerdeki şubelerini toplu olarak kapatmaları örneğinde olduğu gibi) bir dönemde hiç azımsanmamalıdır. İngiltere’deki, medyada ve siyasi çevrelerde bankalar, süpermarket zincirleri ve hatta motorlu taşıtlar sanayisi için kamu denetleyici organı kurulması önerilmektedir.

Şirketlerin hareket özgürlüklerine daha fazla kamu kısıtlaması getirme yönündeki eğilimler arttıkça, bunların kârlılık düzeyi açıkça olumsuz yönde etkilenir. Bu nedenle, özellikle kâr fazlasının piyasada yeniden dolaşıma girmesinin finansal istikrarsızlığı körüklediği olasılık dahilinde görülürse, şirket kârlarını düşük tutmanın genel olarak kamu yararına olduğunun giderek kabul gören bir fikir olarak algılanması oldukça akla yakındır.

Birçok yönden, kârın azamileştirilmesi politikasını izlemenin önüne geçilmesi, veya tamamen ortadan kaldırılması yönünde girişimler kolayca kamu yararına olarak algılanabilir. Ayrıca bu durumun, son günlerde kapitalist düzende giderek daha da kabul edilemez hale gelen, piyasadaki ahlaki olmayan bozuklukları azaltması gibi önemli bir etkisi de olacaktır. Böylece, hem şirketlerin finansal performanslarını hileli biçimde abartma-

larının hem de bankaların ve yatırım kuruluşlarının ahlaki tehlike doğuracak faaliyetlerin cazibesine kapılmalarının önüne geçecektir. Aynı zamanda, ne koşulda olursa olsun rekabet baskısının ortadan kalktığı bir ortamda emek ücretlerinin ve emeğe gösterilen muamelenin asgari standartlara kavuşturulmasına getirilen itirazları ortadan kaldıracaktır.

KÂR GÜDÜSÜNE ALTERNATİFLER

Girişimcilik ve etkin kurumsal performansla ulaşmada kârın en yüksek seviyeye getirilmesinin önemi azalacaksa, yönetim ve işçilerin hangi alternatif mekanizmalarla harekete geçirileceği önceden düşünülmelidir. Kamuya ait girişimlerin geçmiş tecrübeleri ışığında, bu işletmelerin etkin maliyetlerle çalışmaya ve tüketici taleplerine karşılık vermeye yeterince motive olamadıkları için zarar etmediklerini iddia etmek yanlış olacaktır.

Sorunun yanıtı, devlet korumasından yararlanan özel girişimler kamuya karşı ne kadar sorumluydu kolektif mülkiyette olan işletmeler de en az o kadar sorumlu olmaları gerekir varsayımına dayanmalıdır. Bunun anlamı, temel politika olarak bu şirketlerin kolektif mülkiyet sahiplerinin (ulusal, bölgesel veya yerel) demokratik olarak ifade ettikleri taleplerine karşılık vermelerinin beklendiğidir. Bunu yaparken geleneksel olarak kârlarını en yükseğe taşımayı amaçlayan şirketlerin dar kapsamlı muhasebe hedeflerinden çok daha geniş bir dizi hedefi dikkate alacaklardır. Girişimlerin var oluş sebeplerine çok yönlü bakıldığında bu hedeflerin bir kısmı şunlardır:

- Halkın kabul edeceği seviyede ürün kalitesi ve çeşitliliğini sağlamak;
- Önceden belirlenmiş finansal hedefleri tutturmak (sermayenin asgari getirisini sağlamak bunlar arasında sayılabilir, ancak esas olarak orta ve uzun dönemde işletmenin kendini finanse edecek duruma gelmesi gerektiği anlaşılır);
- Hizmet ettikleri alanlarda belirli bir istihdam seviyesi tutturmak, buna yerel kullanıcı ve satıcı şirketlerle istikrarlı ticari ilişkiler kurma sorumluluğu da dahildir;

- Girişimlerin temel iş alanlarıyla doğrudan ilişkili olmasa bile kamunun hassasiyet gösterdiği çevresel veya diğer sosyal hedeflere yanıt vermek.

Belli kanuni kriterleri yerine getirdiklerinde geçerli olmak şartıyla, geçici olarak iflas halinde veya yapısı gereği zarar eden girişimlere, haksız rekabet veya piyasa karmaşasına karşı koruma tedbirleri de kapsayacak sübvansiyonlar verme olasılığı da mevcuttur. Bütün bunların ötesinde, kapitalizmin Keynesçi/korporatist modelinin en rahatsız edici kusurlarından biri olan, kamu sermayesinin ekonominin bütününde canlılık yaratacağı varsayımıyla bütün girişimlere ayırım gözetilmeksizin dağıtılabileceği öngörüsü kesinlikle terk edilmelidir.

Kamuya karşı sorumluluk taşıyan karar verme sürecinin, kamunun hassasiyet gösterdiği konulara mümkün olduğunca yanıt vermesi ve bunu yaparken uygulamada gecikilmemesi için mülkiyet ve yönetim sorumluluklarının olabildiğince yerel seviyede kalması gerekir. Bu tip yerel kolektif ekonomik organizasyonların oluş biçimi büyük ölçüde çeşitlilik gösterecektir. Bununla birlikte bu çeşit bir yapının örneklerinin halihazırda var olduğu da vurgulanmalıdır. Örneğin, Almanya'daki Stadtwerke'de, belediyelerin sahip olduğu şirketler topluluğu kendi finansmanlarını karşılayarak (hatta vatandaşlarına işletim gelirinden kâr payı ödeyerek) yerel halka elektrik, su ve diğer hizmetleri getirmektedir.

PLANLAMA UNSURLARI

Temel özellikleri yukarıda açıklanmış olan bu çeşit bir modelin uygulanması için Batılı sanayileşmiş ülkelerdeki şirket hukukunun mevcut yapısında çok önemli değişiklikler yapılması gereklidir. Yine de, rekabet yerine işbirliği üzerine kurulu bir ekonominin başarılı bir şekilde işlemesi, sadece yasama yoluyla halledilebilecek bir mesele değildir. Zira şirketler kârın azamileştirilmesi dinamiğine sahip olmasalar bile, planlama yapılmayan piyasalarda kendileriyle aynı mal ve hizmeti veren işletmelerin önüne geçerek gelirlerini artırmaya çalışacaklardır. Bunu aşırı fiyat kırma gibi haksız rekabet uygulamalarına başvurmadan yapsalar bile, bu durum ka-

bul edilemez bir biçimde karmaşa yaratıp genel ekonomik verimliliğin yararlarına ters düşebilir. Böylece, normal koşullar altında tüketicilerin taleplerini karşılamakta başarısız olan işletmelerin piyasanın geleneksel kurallarına göre kapatılmalarına izin verildiğinde, bunun sonucu büyük ölçekli iş kayıpları veya kamu mülkiyetinde olan varlıkların zarar etmesi olacaktır. Bu yüzden söz konusu işletmelerin kurtulmasına fırsat verilmelidir. En azından, geçici bile olsa, bu işletmeleri sübvans etmek için alınacak her türlü tedbirin, tamamıyla şeffaf, kamu gözetiminde ve demokratik onaylamaya tabi olacağına dair bir önkoşul olmalıdır.

Benzer şekilde, ticaretin haksız fiyatlama veya diğer çarpıklıklardan etkilenmemesi için piyasaların denetlenmesi ya da ticari akışlara bir planlama unsuru katmak gerekebilir. Üretimin yerelleşmesini teşvik etmenin (çevresel veya diğer nedenlerle) kamu yararına olduğu kabul edildiği ölçüde (örneğin Avrupa Birliği'nde canlı hayvan endüstrisine yönelik olarak tartışıldığı gibi)' bunun gerekliliği daha da önem kazanacaktır.

Özellikle tarımsal ürün piyasalarının, fiyatların üreticiler için yeterli seviyelerde ve piyasayı tehdit eden aşırı stoklamayı teşvik etmeyecek şekilde dengede olduğu kontrol mekanizmalarına tabi olmaları gereklidir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu piyasalara müdahale edilmesi gerekliliği, yalnızca 1990'lardaki liberalleşme çılgınlığı süresince kısa süreli olarak azalmakla birlikte sanayileşmiş dünyada (özellikle de ABD'de) İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemin neredeyse tamamında kabul gördü. Şimdi bu sonuncu deneme de başarısızlığa uğradığına ve bir çeşit müdahalenin kaçınılmaz olduğu anlaşıldığına göre (bkz. Dördüncü Bölüm), en azından gelişmiş ülkelerde, besin maddelerinin üretimi ve fiyatlandırılmasında dalgalanmaları en aza indirecek yeni kontrol mekanizmaları aranması kesin görünüyor.

Gelecekte oluşacak işbirliğine dayalı ekonomik düzen modelinde piyasa istikrarıyla bütünleşen yaklaşımlar gerekli görülecektir, ancak bunlar eski müdahaleci sistemlere kıyasla yüksek maliyetli üretim fazlasını özendirmeye çok daha az yatkın olmalıdırlar. Aynı zamanda, şu anda piyasa dengeleyici mekanizmaların maliyetini karşılayamayan ya da yolsuzluk ve israfın ağırlığı altında çökmelerine engel olamayan yoksul ülkelerin, bu

mekanizmaları daha etkin gözetim ve sorumlulukla çalıştırmaları için desteklenmeleri gerekir. Üçüncü Dünya için daha da önemlisi, zengin ülkelerin tropik ülkelerden ithal etmek zorunda oldukları kahve, kauçuk ve muz gibi ürünlerin fiyatlarının üretim maliyetlerini yansıtmaması için dünya mal piyasalarının şu anda içinde bulunduğu bozuk ve anarşik yapının tamamen değiştirilmesidir. Birincil mal üreticilerinin emeğinin karşılığının, şu anda Üçüncü Dünya'daki kırsal nüfusun çoğunluğunu geçmişte sömürge çiftliklerinde çalıştırılan kölelerden daha iyi sayılamayacak hayatlar yaşamaya mahkûm eden açlık sınırındaki ücretler yerine, insan onuruyla bağdaşan bir seviyede belirlenmesi her şeyden önemlidir.

Böyle bir yaklaşım, şüphesiz, tüccarların ve kullanıcı sanayilerin çıkarlarına uygun olarak, etkin biçimde kontrol edilen dünya mal piyasalarının mevcut istikrarsız yapısıyla kesinlikle uyumlu olmayacaktır. Gelecekte bu kuruluşların kendi spekülâtif kazançları için piyasaları üreticilerin veya nihai tüketicilerin zararına kullanmalarına daha fazla müsamaha gösterilmeyecektir. Benzer şekilde, Dünya Bankası gibi kalkınmayı destekleyen kuruluşların, yoksul ülkeleri bu malların ihracatına bağımlı kalmaya zorlayarak küresel üretim fazlasını teşvik etmelerine ve üretici fiyatlarının sürekli değer kaybetmesine neden olmalarına izin verilmeyecektir. Bunun yerine, üretim ve ticaret, kotalardan ve seçici müdahalelerden oluşan, bir taraftan vergi mükelleflerinin zararını en aza indirirken, bir taraftan da hem üreticiler hem de tüketiciler için istikrarlı ve adil fiyatlar getiren bir sistemle yönetilmelidir. Birincil mal üreticileriyle tüketici ülkedeki ithalatçılar ya da bu malları işleyenler arasında uzun dönemli satış kontratlarını da içeren bu tür mekanizmalar, serbestleştirilen piyasaların kusurları ortaya çıktığı zaman yerel tarım sektörlerine uygulanması gereken piyasa müdahalesini yansıtacaktır.

FINANSAL PIYASALARIN KÜÇÜLTÜLMESİ

Ayrıcalıklı ve koruma altındaki şirketlerin yönetiminde kamu yararının özel hissedarların çıkarlarına ağır basması yönündeki ısrarın bir diğer olası etkisi daha vardır. Bu da, finansal piyasaların ekonomideki gücü ve öneminin 19. yüzyılın ortalarından bu yana olduğuna kıyasla büyük öl-

çüde azalacak olmasıdır. Yukarıda belirtildiği gibi, kolektif eğilim gereği, kamusal çıkarların bu şirketlerin yönetimini hisse sahiplerinin getirilerini azaltacak biçimde etkilemeleri hisse fiyatlarını kaçınılmaz olarak aşağıya çekecek ve özel yatırımcıların bunları elde tutma arzularını azaltacaktır. Zamanla gitgide daha fazla sayıda büyük işletme kolektif mülkiyete geçince bu, giderek daha az sayıda hissenin menkul kıymet piyasasında el değiştireceği anlamına gelir. Belki de aktif bir piyasa olasılığı olan tek hisse çeşidi, sınırlı sorumluluk olmamasının ciddi bir eksiklik olarak görülmediği spekülasyon girişim alanları olacaktır (örneğin petrol veya maden taraması).

Bir başka sonuç, bono veya diğer sabit faiz veren tahvillerin görece olarak önem kazanacağı, bununla birlikte geçmişe oranla daha az sayıda kârlı yatırım fırsatı sunması olasılığıdır. Bunun temel nedeni, yapısal olarak daha istikrarlı olması gereken bir ekonomide konjonktürel dalgalanmaların önem kaybetmesinin kullanılabilir fonların arz ve talep dengesindeki çalkantıları ve şirketlerin güvenilirlik değerlendirmelerini, dolayısıyla da bono fiyatlarının hareketliliğini azaltmasıdır. Piyasalarda güvenin, çoğunluğu kamu mülkiyetinde olan girişimlere sağlanan devlet garantisiyle güçlendirilmesi gereklidir. Bu durumda fiyatlardaki tek hareketlilik unsuru, devletin ödeme gücünün algılanmasıyla ilişkili olacaktır.

Aynı zamanda, banka ve finansal kuruluşlarının kaynakların dağılımındaki rolü, özellikle yakın geçmişte olduğundan daha az belirleyici olacaktır. Zira bankaların veya kamudan mevduat toplama izinleri olan kurumların devlet tarafından gerçek ödeme garantisiyle desteklenmeleri halinde, ne rekabetçi kârın azamileştirilmesi hedefinin peşinde koşmalarına ne de sağduyudan yoksun spekülasyon fırsatlarıyla ahlaki tehlikeye yenik düşmelerine izin verilecektir. Aksine, aşırı risk alma konusunda daha az fırsat ve teşvik olması nedeniyle, borç verme ve yatırım stratejilerini kamu tarafından belirlenmiş önceliklere uygun olarak belirlemele-ri gerekecektir.

Benzer şekilde, yatırım şirketleri ve emeklilik fonları gibi yatırımcı kuruluşların önemleri bugüne oranla oldukça azalacaktır. Bunun nedeni, yukarıda tanımlandığı gibi, çok daha kısıtlanmış bir şirket yönetim rejimi altında halkın doğrudan ya da kurumlar aracılığıyla hisse senedi yatırımı-

na olan ilgisinin azalacak olmasıdır. Üstelik yatırım hevesindeki azalma emeklilik tasarruflarında sağlanan vergi teşviklerinin ortadan kaldırılmasıyla daha da belirgin hale gelecektir. Gerçekten de, hisselerden kaçış sürecinin uzayıp gitmesiyle, bireysel özel emeklilik fonlarının, devlet tarafından yönetilen vakti geldiğinde ödeme sistemiyle karşılaştırıldığında son derece hatalı olduğunun anlaşılması uzun sürmeyecektir. Böylece, emeklilik fonlarının neredeyse tamamen ortadan kaybolacağı kesindir.

YENİ BİR İKTİSAT

Mevcut anarşik düzene bir alternatif oluşturabilecek küresel ekonomik toplumun şu ana kadar tanımlanan temel özellikleri göz önüne alındığında, bu düzenin işlemesi için *post-kapitalist* ve *post-emperyalist* bir ideoloji ihtiyaç olduğu ortaya çıkar. Ancak bu ideolojiyi tanımlayan ilkeler, özgürlüğü ya da devlet gücünün sınırlarını neyin belirlediğine dair sadece sınıfa dayalı ya da hizipçi dar kapsamlı formüllerin katı dogmasına saplanıp kalmamalıdır. Ayrıca insan davranışlarının ya da ekonominin değişmediği varsayılan (“uzun dalgalar” gibi) çalışma kurallarının durağan ve sınırlı bir algılanmasına dayandırılmalıdır. Aksine, bu ideolojinin yol gösterici ilkeleleri, sosyal ve fiziksel olarak evrilmeye devam edecek küresel bir ortamda genel isteklerin demokratik bir biçimde dışa vurulmasıyla belirlenen önceliklere dayandırılmalıdır. 21. yüzyılın perspektifinden bakıldığında, böyle bir post-kapitalist ideoloji, kökleri 18. yüzyılın burjuva liberalizmine ve özel mülkiyetin kutsallığına dayanan hâkim ideolojiye karşı ilkelerle donatılmalıdır. Bu temel davranış kuralları şunları içermelidir:

1. Bilinçli siyasi tercih

Anarşik ve daha çok kendi isteklerini elde etmeye çalışan ve hiçbir şeyden sorumlu tutulamayan çıkar gruplarının manipülasyonu altındaki bir piyasada, tüketicinin hâkim olduğu yanılgısının yerini almalıdır. Tabii ki bu, piyasa güçlerinin ortadan kaldırılacağı veya göz ardı edileceği değil, kamu tercihlerinin görülebilen piyasa sinyallerini (örneğin belirli bir ürüne az talep olduğunun işaretleri gibi) doğrulaması gerektiği anlamına gelir.

2. Yeni bir ekonomik hesaplama

Kapitalist sistemde geleneksel olarak uygulanan ve yalnızca ticari piyasa tarafından değer biçilen maliyet ve gelirlerin hesaplandığı kaba ve basitleştirilmiş modelin yerine konmak üzere geliştirilmelidir. Bu, aşağıda örnekleri verilen piyasa çarpıklıklarını en uygun şekilde düzeltme yetkinliğine sahip olmalıdır:

- ‘dışsalıkları’ (sanayi veya taşımacılık sektörünün çevre ya da kamu sağlığı üzerinde yarattığı kirlilik etkisi gibi) hesaba katmada başarısızlık;
- ‘bakıcıların’ rolüne uygun ekonomik değer biçmede (çocuk yetiştiren veya engelli yakınlarına bakanları kapsayan) ve böylece bunu devletin sosyal hizmetleri aracılığıyla uygun şekilde tazmin etmede başarısızlık.

3. Kişisel gelir ve refah seviyesine yönelik daha eşitlikçi bir bakış açısı

Aşağıdaki koşullar sağlandığı ölçüde bunun elde edilmesi daha kolaydır:

- Geleneksel kapitalist ideolojideki durumlarıyla kıyaslandığında kârın azamileştirilmesi, rekabetçilik ve risk almanın önemi büyük ölçüde azaltılmalıdır. Böylece üst düzey yöneticilere, bir yılda, yanlarında çalışan personelin hayatları boyunca kazanmayı bekledikleri miktarda ödeme yapmanın mazereti de ortadan kalkacaktır;
- Sosyal hizmetler sistemi aracılığıyla fon transferi, hem bakıcılar gibi ekonomik olarak gerekli grupların uygun bir şekilde ödüllendirilmesi, hem de sosyal olarak dezavantajlı durumda bulunanların insan onuruna uygun bir gelir seviyesine ulaştırılması için gereklidir;
- Dünyanın daha zengin bölgelerinden yapısal olarak dezavantajlı olan yerlere düzenli kaynak transferlerinin yapılması gerekliliği kabul edilmelidir;
- Azalan gelir farklılıkları sayesinde dolaylı vergileri, yoksullara karşı ayrımcılığa neden olacağı şikâyetlerine yol açmadan, sosyal olarak olumlu kabul edilen davranış biçimlerini (örneğin şehir merkezine giden motorlu taşıt sahiplerine ücret uygulamak gibi) cesaretlendirmek için kullanmanın kolaylaşacağı anlaşılmaktadır.

Yukarıda ana hatlarıyla açıklanan tedbirler, güçlü şirketleri korumacılık ve sübvansiyonlar için dayandıkları topluma karşı daha sorumlu davranmaya zorlayacağı için, kendilerini tehdit altında hisseden ayrıcalıklı çıkar sahiplerinden son derece sert bir dirençle karşılaşacaktır. Yine de, 21. yüzyılın ilk on yılında açığa çıkacak gibi görülen ekonomik ve finansal krizin hemen ardından çıkar gruplarının da taviz vermek zorunda kalacakları beklenebilir. Bu da, büyük işletmelerin özellikle aşağıdakileri kabul etmeleri gerektiği anlamına gelir:

- Finansal kurumlara ve piyasalara, 1980 öncesinde var olan ancak o tarihten beri ortadan kaldırılmış olan denetimin yeniden uygulamaya geçirilmesi;
- Kriz zamanında yaşanan zorluklardan devlet tarafından kurtarılmanın bedeli olarak büyük sanayinin ve finansal kuruluşların mülkiyetinde yaygın kamu sektörü katılımı.

Bununla beraber, organize sermayenin önceki krizlerde benzer taktiksel geri çekilmeler yaptığı hatırlanmalıdır. Bu yüzden ABD’de 1929 Wall Street krizine yol açan finansal piyasa suiistimallerinin ve istikrarsızlığın önüne geçmek için 1930’larda Menkul Kıymetler Borsası Kanunu ve diğer kanunlar uygulamaya konuldu. Aynı yıllarda, birçok kıta Avrupa’sı ülkesi de batan bankaları devletleştirdiler. Ne var ki, elli yıl sonra bu kısıtlamaların pek çoğunun kaldırılması, ABD’de ve diğer ülkelerde aynı bankacılık ve finansal suiistimallerin yeniden ortaya çıkmasına izin verdi. Yine benzer şekilde 1980’den bu yana Avrupa’daki kamu bankalarının çoğu özel sektöre devredildi.

Özel sektörün zayıflık anlarında devlet kontrolüne şartlar yeniden izin verdiğinde geri çekildikleri alanları geri almak üzere teslim olması, hem tanıdık hem de kolayca açıklanabilir bir süreçtir. Bu, daha önce de belirtildiği gibi, sermayenin hem politik gündemi hem de hükümetlerin hareketlerini etkilemekte kullandıkları inanılmaz gücünün fonksiyonudur.

Bankacı lobisinin 1999 yılında Glass-Steagal Kanunu'nu yürürlükten kaldırarak ABD'deki bankacılık denetiminden geriye kalanları da büyük ölçüde yok ederek, Amerikan Kongresi ve Clinton yönetimi üzerine uyguladıkları baskılar hiçbir yerde daha bariz olmamıştır.⁴

Eğer, gelecekte, siyasi ve ekonomik kurumların organize sermaye tarafından böyle zarar veren biçimde sindirilmesi önlenecekse, kamuoyu büyük şirketlerin nüfuzunu kalıcı olarak azaltmak üzere harekete geçirilmelidir. Bunu gerçekleştirme fırsatının tarihte ortaya çıkma olasılığı ancak; (i) büyük işletmelerin kamuoyu gözünde başarısız veya kusurlu davranışları yüzünden itibar kaybetmeleri; ve (ii) şirket gücünün finansal hassasiyetler yüzünden kamu desteğine gereksinim duyduğu dönemlerde gelir. Eğer gitgide daha fazla kendini gösteren dünya ekonomik krizi böyle bir fırsat kapısı aralarsa, bundan yararlanıp;

1. hiçbir azınlık grubunun çıkarının kamusal çıkarlara üstün olamayacağı, şimdiye dek herhangi bir yerde var olandan daha katılımcı bir demokrasiye geçmek;
2. demokratik kurumların bir kez daha bu şekilde ortadan kaldırılması için güçlü savunmalar kurmak gerekir.

Böylesine gelişmiş bir demokrasiye uygun kurumsal yapı dogmatik olarak tek bir plana göre belirlenemez ve tarihsel deneyimler ile farklı kültürel gelenekleri yansıtacak şekilde, değişik düzenlemelere göre evrilmesi beklenmelidir. Fakat hangi farklı model kullanılırsa kullanılsın, bunun İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde belirlenen asgari standartlara uygun olması gereklidir. Bunun yanı sıra sermayenin gücünün sistemin kontrolünü eline alması ve gündemi belirlemesi olasılığına karşı kalıcı demokratik anayasaların üç tip kısıtlamaya sahip olması gerektiği anlaşılmalıdır.

Siyasi Partilerin Maddi Olarak Desteklenmesi Üzerine Kısıtlamalar

Eğer demokratik süreç halkın gerçek iradesini yansıtacaksa, bunun asgari şartı (tek başına yeterli olmamakla birlikte) çıkar gruplarının gündemi belirleyerek veya oyları etkileyerek ortaya çıkan sonuçta haksız yere ağır-

lık kazanmalarına izin verilmemesidir. Bu kısıtlamalar bütün gruplara –örneğin işçi sendikalarına ve dini gruplara– uygulansa da, siyasi partilerin maddi olarak dayandıkları temel mekanizma şirketler olduğu için esas hedef şirketlerin nüfuzlarının sınırlandırılması olacaktır. Bu amaçla, kanuni olarak kurulmuş olan siyasi partilerin belirli bir oranda ve yalnızca bireysel üyelerinden mali destek sağlamalarına izin verilecek, devletten sağlanan fonlar da üyelerden elde edilen miktar nispetinde toplama eklenecektir.

Adam Kayırmacılığa Kısıtlama

Seçilmiş ya da atanmış kamu görevlileri aşağıda belirtilenleri kabul etmekten men edilmelidir:

- Görevde oldukları sürece rüşveti özendirmeyecek seviyede belirlenmesi gereken resmî maaşları dışında her çeşit kazancı (danışmanlık ücretleri de dahil) kabul etmek;
- Karşılığında kendilerine yeterli miktarda emeklilik maaşı garanti eden resmî görev süreleri bittikten yıllar sonra bile özel kuruluşlar veya her çeşit çıkar grupları ile para karşılığında çalışmak.

Kitle İletişim Araçlarının Mülkiyeti

Mülkiyetin belirli ellerde toplanmasını sınırlandıran kuralların yanı sıra, azınlığa görüşlerini aktarma fırsatı garanti edilmelidir. Dikkate alınması gereken önlemler, kamu fonlarından yayın organları kadar gazetelere de ödenek ayrılması ve reklamların etkilerini sınırlandırmaya yönelik girişimleri kapsamına almalıdır.

Belki de hiçbir kural, yeterince kararlı bazı grupların ya da bireylerin fazlasıyla etkili olmasına engel olamayabilir. Yine de, yukarıda belirtilenler gibi davranış kuralları, ABD ve İngiltere’de 20. yüzyılın sonlarında siyasi kurumları etkisi altına alan, hatta İngiliz İşçi Partisi’nin siyasi stratejisinin temeli olarak özel sektörün desteklenmesi gereğini savunmasına yol açan iş dünyası yanlısı görüşü sürdürmeyi veya yeniden hayata geçirmeyi daha güç hale getirmelidir.

Yukarıda tarif edilen, istikrarsız kapitalist modelin yerini alması gereken işbirliğine dayalı ve kâr kaygısı gütmeyen ekonomik model, temel olarak, tek bir ulusal ekonominin ihtiyaçlarını karşılamaya uygun şekilde hazırlanmıştır. Açıkça anlaşılacağı gibi bu, halihazırda gelişmiş olan ekonomilerde (örneğin OECD ülkelerine) daha kolayca uygulanabilir. Bunun yanı sıra, eğer bu ilkeler ulusal sınırlar içerisinde geçerliyse, o zaman ilke olarak küresel ekonomiye ilişkin olarak da uygulanabilmesi gerekir. Ne var ki, pratikte bu ilkelerin uluslararası alandaki uygulamalarının nasıl olması gerektiği düşünülürken göz önünde bulundurulması gereken önemli bazı ek koşullar vardır.

Üçüncü Dünya'nın Öncelikleri

Halihazırda gelişmiş olan ülkelerin ekonomilerini istikrarı (düşük veya sıfır büyümeyle) çıkış noktası olarak yönetmek, hem olası hem de arzu edilir bir durumken bu, yoksul ülkeler için geçerli olmayacaktır. Hatta, daha önce de belirtildiği gibi, bu ülkelerin daha zengin ülkelere gelen finansal akışlara önemli ölçüde bağımlı olmaları muhtemel olup, zaman içinde bu bağımlılığın derecesinin artırılması yerine azaltılması gerekecektir. Bu yüzden, yoksul ülkelerin toplam üretim ve kişi başına düşen gelirlerini, çok az veya sıfır büyüme elde etmeleri beklenen sanayileşmiş ülkelere daha hızlı arttırabilmeleri için esas itibarıyla ekonomilerini genişletmeye teşvik edilmeleri gerekecektir. Bunu mümkün kılmak için, Üçüncü Dünya devletlerinin ekonomik sınırlarını göz önünde bulundurarak, tercihen bölgesel ekonomik bütünleşmeyi artırma yönünde, mümkün olduğunca kendi kendilerine yeterli olmaya yönelik kalkınma stratejileri izlemeleri zorunlu olacaktır. Ancak bu şekilde, yani gelişmiş dünyada birçok insanın uzun süredir erişebildiği mal ve hizmetlere olan talebin karşılanmasıyla, bu ülkelerin vatandaşları onları diğerlerinden ayıran yaşam standartları arasındaki uçurumu kapatabilirler.

Böyle bir yaklaşım, şüphesiz GATT/ DTÖ bünyesinde vücut bulan ve ayrımcı olmayan serbest ticaret fikrinin katı bir şekilde takip edilmesini çıkış noktası olarak alan küreselleşme ve "Washington Uzlaşması" dogma-

sına bütünüyle karşıttır. Yine de, Dördüncü Bölümde belirtildiği gibi, birçok DTÖ üyesinin bu sözde ideale olan inançlarının sarsılması, bu ülkelerin aralarında birdenbire ortaya çıkan ikili ve bölgesel anlaşmaların sayısındaki artışla kendini gösterir. Aynı zamanda Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkeleri arasında bilinen makroekonomik politika yaklaşımlarına dayalı parasal bütünleşme ile bölgesel ticari işbirliğinin güçlendirilmesi gereği giderek daha fazla kabul görmektedir.⁵ Her ne kadar ABD'deki (ve daha az ölçüde Avrupa'daki) yeni emperyalist eğilim, Üçüncü Dünya'nın güç kazanması yönündeki bu girişimleri engellemeye çalışsa da, piyasalarının büyük çoğunluğu Üçüncü Dünya'nın dışında yer alan, gelişmiş ülkelerdeki rekabet halindeki üreticilerin konumları için neredeyse hiç tehdit oluşturmazlar.

Ayrımcılığın Gerekliliği

Kendi ekonomilerini yukarıda açıklanan biçimde düzenleyen ve özel sektöre kısıtlamalar getiren ülkeler, küresel anlamda serbest ticarete dayalı ekonomik düzeni korumaya çalışanlarla rahatsız edici bir ilişki içinde olacaklardır. Oyunun uluslararası kurallarına göre, kamu denetimi altındaki bir kapitalizm modeli yönünde girişimde bulunan ülkeler DTÖ kurallarına göre takip altına alınacak ve cezalandırmaya uğrayacaklardır. Böyle bir yöntem izleyen her gelişmiş ülke de OECD'den ihraç edilmeyi göze alabilmelidir. Böyle yaptırımlar konulsun ya da konulmasın, yine de, daha fazla kamu denetimi içeren bir modeli benimseyen bir veya bir grup devletin benzer standartlara uymayan ülkelerle kısıtları olmayan ilişkiler içinde bulunması açıkça mümkün değildir. Şirketlerin veya yatırımcıların ellerindeki varlıkları daha elverişli bir yasal yetki alanına götürmeleri, denetimi yapan ülkenin üretim kapasitesinin küçülmesine ve belki de parasının değer kaybetmesine yol açacağı için sermayenin sınır ötesinde serbest dolaşımı dayanılmaz sonuçlara yol açacaktır. Benzer şekilde, istihdam, çevre koruma ve şirket davranışının rekabet gücünü etkileyen diğer alanlarında ortak asgari standartların oluşturulması girişimi, bunları kabul etmekte isteksiz davranan ülkelerle açık ticari ilişkiler kurulmasını engelleyecektir. (Bu bağlamda, yeni oluşturulan Bush yönetiminin 2001 yılında küresel ısınma ile ilgili Kyoto Protokolü'nden desteğini çekme kararından sonra

Avrupa Birliği ülkelerinin ABD'ye ticaret kısıtlamaları uygulamayı önermeleri dikkat çekicidir.)

Hem ekonomik olarak kendi kendilerine yeterliliklerini artırma arayışında olan Üçüncü Dünya ülkelerinin, hem de iç istikrarı güvence altına almaya çalışan gelişmiş ülkelerin, uluslararası ticarete ayrımcılığın gerekli olduğunda ısrar etmeleri yukarıda sözü edilen küreselleşme ilkesinin reddedilmesiyle aynı anlama gelmektedir. Yine de, uluslar arasında gerçek açıklık ve işbirliği (i) farklı devletlerin asgari ortak davranış standartlarını onaylamasını; ve (ii) dezavantajlı konumda bulunan ulusların ve toplumların demokratik düzende sorumluluk alma zorunluluğu da dahil uygun şartlar altında donanımı daha iyi olanlardan destek almaya hak tanınmasını gerektirir. Kısaca, uluslararası bağlamda işbirliğini rekabetin yerine koymak en zayıfın yok olmasının beklendiği Darwinci hayatta kalma mücadelesinden farklı olarak, dayanışmanın vurgulanması anlamına gelir.

Küresel ekonomide şu anda geçerli olan sözde *laissez-faire* modelinden işbirliğine dayalı olan modele geçişte, piyasalarda resmî denetim ve müdahalenin zorunlu olduğunun daha açık bir biçimde onaylanmasının önceden varsayıldığı açıkça bellidir. Ancak, aynı derecede gerekli ve daha da dramatik değişim, dünyada siyasi kontrolün hâkimiyetçi modelden uzaklaşarak gerçek uluslarüstü kurumlara dayanan modele geçilmesi zorunluluğunun kabul görmesidir.

ULUSLARÜSTÜCÜLÜĞE GEÇİŞ

Kapitalist kâr sistemine dayalı küresel ekonomik düzenin çöküşü, dünya ekonomisini köklü olarak yeni yapılandırmalara doğru yönlendirirken, yeni emperyalist siyasi düzende buna paralel olarak yaşanan kriz de uluslararası ilişkilerin organizasyonunda göreceli olarak hızlı bir evrimi gerekli kılmaktadır. Bu ikiz krizler arasında önemli bir karşılıklı ilişki olduğu ve bu ilişkinin küresel olarak hâkim çıkar grupları üzerinde yarattığı etkilerin, her iki krizin de çözümünü bütün dünya hükümetlerinin amaç ve önceliklerinde yapısal bir değişim olmadığı sürece olanaksız kıldığı açıkça bellidir.

Böyle bir değişimin, çoğunluğun ihtiyaçlarına öncelik vererek, şu anda servetin ve gücün büyük kısmını elinde bulunduran üst sınıfın çıkarlarının öneminin azaltılmasını gerektireceği açıkça bellidir. Ekonominin giderek tırmanan kaos ortamına bir düzen getirmek üzere (yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde) yapılanması ve yönetilmesi için gereken ve bir dereceye kadar zaten uygulanmakta olan alternatif yaklaşımların ne olacağına dair bazı ipuçları verilmişti. Son iki bölümde mevcut düzenden, büyük işletmelerin hegemonyasından ve kârlılık sisteminin zalimliğinden uzak, işbirliğine dayalı kolektivizme yakın bir düzene nasıl geçiş yapılacağına ilişkin makul bir görüş oluşturma girişiminde bulunulmuştur.

İÇİ BOŞALMIŞ EGEMENLİK KAVRAMI

Daha önce de belirtildiği gibi, özellikle 1980'lerden bu yana yoksul ülkelerin ekonomik durumunda ortaya çıkan kötüleşme, uluslararası siyasi ilişkilerde kaçınılmaz olarak yarattığı kötü sonuçlarla birlikte, bunların birçoğunu temel gereksinimlerini karşılayamayacak duruma düşürdü. Üçüncü Dünya'nın birçok bölgesinde, 1989'da Soğuk Savaş'ın bitmesinden bu yana daha da yoğunlaşan sivil düzenin çöküşü, büyük ölçüde bu ekonomik başarısızlığın sonucu olmakla birlikte, aynı zamanda da önceleri sessiz sedasız bekleyen etnik ve dinî bölünmelerin patlak vermesiyle açıklanmakta-

dır. Sonuç olarak birçok ülkede, özellikle de Afrika'da ortaya çıkıp uluslararası boyuta taşınan bu "alt düzey" çatışma salgını, 1945 sonrasında hâkim olan uluslararası siyasi düzenin geçerliliğinin sorgulanmasına yol açtı. Bu, özellikle aşağıdaki noktalarda giderek kuşku uyandırmaktadır:

- Dünyanın (çoğunluğu ancak İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren var olan) sözde egemen ulus-devletlerinin pek çoğunun anlamlı bir ekonomik bağımsızlık elde etmeleri ne dereceye kadar beklenebilir?
- Sınırları büyük ölçüde Avrupa sömürgeciliğinin ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişigüzel sömürgeleştirilmenin mirası olan devletler siyaseten istikrarlı olarak kabul edilebilir mi?

Dünyanın ileri gelen liderleri arasında nadir olarak kamuoyunda tartışılan bu sorunlarla yüzleşme ihtiyacının, 1945'ten bu yana uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinde temel referans noktası olarak kabul edilen Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin temel ilkesi üzerinde bir soru işareti bırakması kaçınılmazdır. Bu ilke, Birleşmiş Milletler (BM) üyesi her ülkenin egemenliğinin kendisine ait olduğunu (Madde 2) ve ne yabancı bir güç ne de BM'nin kendisi tarafından, söz konusu devlet davet etmedikçe, kanuni olarak topraklarına müdahale edilemeyeceği kuralıdır. Ülkeleri birbirlerine karşı saldırgan davranışlarda bulunmaktan caydırmak için tasarlanan bu ilkenin gerekçesi yüzeysel olsa da hâlâ geçerlidir. Ne var ki bu ilke birçok devlette sivil düzenin çöküşü sırasında ortaya çıkan sorunlarla başa çıkmanın ya da ulusal sınırları uzun dönemde istikrarı sağlayabilmek için yeniden belirlemenin önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır.

Gerçekten de, zaman içinde bu kısıtlamanın, Güvenlik Konseyi veya sivil otoritenin büyük ölçüde çökmüş olduğu devletlere etkin biçimde müdahale edebilmek için yeterli kaynaklara sahip ülkeler açısından, kayıtsız kalmaları veya sorumluluk almayı reddetmeleri için bir bahane olarak öne sürüldüğü görülmüştür. Bu şartlar altında, sözde egemenliğe duyulan saygı nedeniyle müdahale etmeyi reddetmek, Batılı sanayileşmiş ülkelerin ve özellikle ABD'nin, Üçüncü Dünya hükümetlerini (özellikle Soğuk Savaş

sırasında) sistematik olarak etkisiz bırakma mücadelesi verdikleri ve kalkınma yardımlarına ekledikleri şartlar ve diğer resmî şantaj yöntemleriyle zorladıkları sürece ikiyüzlülük olarak görünmektedir. Kısaca, askeri müdahalenin bir ülkenin egemenliğinin tehlikeye atıldığı tek yol olmadığı açıktır.

İNSAN HAKLARI KONUSUNDA KARARSIZLIK

BM sisteminin uygulamada geliştirdiği bir başka kuraldışılık, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde sözü edilen demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkelerini savunmada tutarlı bir yönteminin olmamasıdır. 1948'de BM Genel Kurulu tarafından oy birliğiyle kabul edilen bu belge¹, sonraları üye devletlerin tek tek onaylarına bağlı bir dizi uluslararası insan hakları anlaşmalarının temelini oluşturdu. Yine de, bu anlaşmalardan en önemlisi olan Uluslararası Vatandaşlık ve Siyasi Haklar Anlaşması'nın ilkelerinin² 1966'da Genel Kurul'da³ resmen kabul edilmesinden bu yana, bu anlaşmaya taraf olan BM üye devletlerinin çoğunluğu üzerinde resmî olarak bağlayıcı olmasına rağmen, pek çok ülkede sürekli ihlal edilmektedir.

BM'nin kendi ilkelerine uygun biçimde davranılmasını sağlamak üzere harekete geçmekte başarısız olması, hukukun üstünlüğü anlayışına açıkça aykırıdır. Bu da kilit konumdaki üye ülkelerin, özellikle de Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinin çıkarlarının ve davranış biçimlerinin yansmasıdır. Gerçekten de BM'nin, uzun tarihi boyunca kendi öğretmeye çalıştığı standartlardan kendisinin sapması, ABD liderliğindeki Batılı müttefikler ve Sovyet bloku arasındaki Soğuk Savaş çekişmesinin kaçınılmaz ve genel kabul gören bir sonucudur. Daha önce de ileri sürüldüğü gibi, bu mücadele her iki tarafın da iddia ettiği şekilde rakip ideolojiler arasında bir yarışmadan çok, iki kısmi emperyalist gücün geleneksel rekabeti niteliğindedir. Böylece, önemli olan çeşitli halkların kalplerini ve akıllarını kazanmaktan ziyade, büyük bir gücün uluslararası hegemonyasının demokrasi ilkeleriyle uyuşmadığı düşüncesiyle, öbür türlü her iki tarafa da bağlanmamış devletlerin maddi desteğini sağlamaktır.

Dolayısıyla, Soğuk Savaş'ın BM'ye mirası, dünya çapındaki bu kurumun temel dayanak noktası olması gereken insan hakları ilkelerinin sis-

tematik olarak hiçe sayılması geleneğidir. Böyle bir geleneğin, bu mücadele bittiğinde hızla sona erdirilmesi beklenmemektedir. Burada daha da gerçek olan, geride kalan tek süper güç olarak ABD'nin kısmi emperyalist dış politikasını yalnızca gerekçesi ortadan kalktığı için aceleyle terk etmeyecek olmasıdır. Öte yandan, keyfi olarak kullandığı bu gücü devam ettirmesinin uygulamada ve siyasi yönden zorlukları oldukça büyüktür.

TEK TARAFLILIKIN ÖTESİNDE

Açıkçası, birçok nedenden dolayı (bunların bazıları şimdiye dek açıklanmıştır) Soğuk Savaş'ın bitiminde ABD'nin karşı çıkılamaz gibi gösterilen küresel hâkimiyeti, ezici askerî hâkimiyetinden çok daha kırılgandır. ABD'yi önemli tavizler vermeye zorlaması kaçınılmaz olan bu etkenler şunlardır:

- Üçüncü Dünya ülkelerinin pek çoğunda ve eski Sovyet bloku ülkelerinde derinleşen ekonomik huzursuzluk ve onunla birlikte gelen sivil düzensizlik;
- Amerikan askerî gücünün, dünyanın çeşitli yerlerinde ortaya çıkan ve kaybedecek bir şeyleri olmadığına inanarak Amerikan hâkimiyetine karşı silahlanan muhalif güçlerin, yaygın yıkıcı ve direnişçi faaliyetleriyle başa çıkamaması;
- Dış ülkelere müdahalenin siyasi olarak olumsuz görüldüğü veya Amerikan çıkarlarıyla ilgisi olmadığı düşünüldüğü ve özellikle de ABD'nin önemli insani kayıplar verdiği durumlar karşısında ortaya çıkan ve yer yer şiddetlenen iç muhalefet;
- ABD'nin müttefiklerinin, çıkarlarına ters düşen veya sonuç olarak başarı şansının çok az olduğu görülebilen politikalara maddi (veya manevi) destek sağlamakta artan isteksizlikleri;
- ABD bütçesini ve doları, dolayısıyla da yabancılara müdahale gücünü zayıflatan, finansal ve ekonomik kriz beklentisi.

ABD'nin nasıl ve hangi zaman diliminde taviz vermeye ve tek taraflılık yanlısı duruşunu değiştirmeye ikna edilebileceğini önceden görmek

şüphesiz zordur. Yine de, ABD'nin liderliğindeki uluslararası toplumun, yerkürenin değişik bölgelerinde karşısına çıkan sayısız krizlerin bir kısmıyla başa çıkmakta kullandığı yöntem incelenerek bazı ipuçları elde edilebilir.

Askerî Müdahale

Soğuk Savaş sona erdiğinden beri dünya düzenini etkileyen huzursuzluğun en açık belirtilerinden birisi de hemen hemen her kıtada alt düzey anlaşmazlıkların giderek artan şekilde patlak vermesidir. Bu durum uluslararası toplumun, BM üyesi olan, ancak hükümetleri idari düzen sağlamakta yetersiz –eğer fiilen çalışmayı tümünden durdurmamışlarsa– veya insan hakları ihlallerine girişmiş devletlerin iç işlerine doğrudan müdahaleye çağırılmasına yol açmıştır. Uluslararası toplumun bu devletlere müdahale etmekte gösterdiği aşırı isteksizlik, 1990'ların başından itibaren tekrar tekrar kanıtlanmıştır –özellikle de Bosna ve Ruanda olaylarında harekete geçmekte geç kalmaları soykırıma varan büyük insanlık suçlarının işlenmesiyle sonuçlanmıştır. Kısmen 1990'ların başında yaşanan bu tecrübeler sonucunda, (sırasıyla Yugoslavya ve Endonezya'nın sorumlu olduğu) Kosova ve Doğu Timor krizleri⁴ dünyanın dikkatini çektiği sırada, harekete geçmek için daha büyük bir isteklilik oluştu.

Bu iki olay arasından, uluslararası toplumun Kosova'daki faaliyetleri hem var olan dünya düzeninin kurumsal zayıflığı hem de özellikle ABD'nin bu durumu değiştirmek için büyük bir isteksizlik içinde olmasının nedenleri hakkında önemli ipuçları sağlar. Zira NATO'nun Kosovalı Arnavutları savunmak için gerçekleştirdiği askerî müdahale her ne kadar ahlaki olarak mazur gösterilebilse de, BM Sözleşmesi'ne göre oldukça açık bir biçimde yasadışıdır. Üstelik, BM'nin müdahalesi Güvenlik Konseyi tarafından (Rusya ve Çin tarafından veto edilmeden) onaylanmış olsa bile kanuni olarak seçilmiş ve tanınmış Yugoslavya hükümeti tarafından kabul edilmediği için yine yasadışı olacaktır.

Her ne kadar meşru değilse de, NATO güçlerinin Haziran 1999'dan itibaren Kosova'yı işgalini izleyen dönemde, bölgede uzun vadede siyasi bir anlaşma sağlanana kadar BM adına bir sivil yönetim oluşturuldu (UNMIK). BM Sözleşmesi'nden böylesi büyük ve örneği görülmemiş

bir sapma zaten yeterince olağandışı iken, bunların tümünü geride bırakan, BM'nin ya da önde gelen üyelerinin genel ilkeleri uyarınca, Kosova'daki BM varlığını mazur gösterme girişiminde bulunmamaları veya bu sonuca uygun olarak BM Sözleşmesi'nde değişikliğe ihtiyaç duyulduğunu kabul etmemeleriydi. Uluslararası topluluğun bu kural dışılıkla ilgilenmeyi reddetmesinin nedenleri ne olursa olsun, bu konuda sessiz kalmanın ABD'nin bilinen çıkarlarına uygun olduğuna dair en küçük bir şüphe yoktur. Zira bu soruna çözüm aramak için yapılan her girişim, "egemen" bir devletin topraklarında arzu edilmeyen bir müdahaleyi haklı göstermek için genel olarak uygulanabilir kriterler belirlemeyi ve bunun doğal bir sonucu olarak da ulusal egemenliğin sınırlarını tanımlamayı gerektirecektir.

Dolayısıyla, bu sınırlar belirli bir sisteme göre düzenlendiğinde, Güvenlik Konseyi'nden belli kriterlerin yerine getirildiğine dair karar çıktıktan sonra ABD'nin veya başka bir gücün, herhangi bir devlete müdahale etmek için gelen taleplere karşı koymasının zor olacağını görmek hiç de zor değildir. Ancak daha da önemlisi, bu durum ABD'nin 1983'te Grenada ve 1989'da Panama'da gerçekleştirdiği tek taraflı müdahalelerini haklı göstermesini zorlaştıracaktır. Bu arada, böyle açık bir kanuni kısıtlamanın yokluğunda, Washington (1999'dan beri) Latin Amerika'nın çeşitli bölgelerinde "uyuşturucu savaşı" adı altında önemli askeri hareketler başlattı. Bunlardan en çok öne çıkarılan Kolombiya Planı'dır, ancak ABD'nin yerel askeri güçlerle birlikte Guatemala ve diğer Orta Amerika ülkelerinde de daha alt düzeyde askeri faaliyetleri başlatmıştır.⁵ Bütün bu olaylarda ABD güçlerinin rolünün, narkotik akışını engellemek olduğu kadar özellikle topraklarının büyük bölümü sol eğilimli asiler tarafından kontrol edilen Kolombiya'da, isyancılara karşı girilen siyasi bir harekât olduğuna dair yaygın bir kanı hâkimdir.⁶ Ancak Amerikan otoritelerinin bu ülkelere müdahale etmelerinin ardındaki gerçek neden ne olursa olsun, bu durumlarda uluslararası toplumun müdahalesini meşru kılabilecek kuralların konmasından rahatsızlık duymalarının nedeninin ABD'nin tek taraflı müdahale gücünü yitirme endişesi olduğu açıktır.

Kanuni Müdahale

Kosova'ya ilişkin olarak bu tür bir yasal çerçevenin var olmamasının UNMIK'in sorunun kalıcı bir çözümü olarak meşru bir yapıya kavuşturulmaması üzerinde giderek büyüyen bir tehdit oluşturduğunun üzerinde pek durulmasa da, Bosna ve Ruanda'daki korkunç trajedilerin ardından ulusal egemenliğin dokunulmazlığına karşı bir muhalefet ortaya çıktı. Bu, kalıcı bir Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni (UCM) kurmak için, 160 civarında (toplamanın yüzde 80'inden fazlası) BM üye devletinin oy vererek 1998'de başlattıkları girişimdir. Bu mahkeme için tasarlanan, soykırım, savaş suçları ve insanlığa karşı işlenen suçlar dahil, küresel öneme sahip en ciddi suçlardan sorumlu bireyleri yargılamaktı. Belirtilen amacı her ne kadar ulusal yargı sisteminin bu suçları işlediğinden şüphe edilenleri resmen itham etmekte isteksiz veya güçsüz kaldığı durumlarda harekete geçmek olsa da, verdiği mesaj açıkça uluslararası toplumun ihlaller karşısında insan haklarına saygıyı zorla kabul ettirme hakkını saklı tuttuğudur. Gelişmiş Batılı devletler arasında sadece ABD'nin bu anlaşmayı imzalamayı reddetmiş olması,⁷ UCM'yi uluslararası hukukun üstünlüğü fikrini geliştirmek için gerçek bir atılım ve bu yüzden de kendi tercih ettiği yöntem olan tek taraflılığın geçerliliğine meydan okuma olarak kabul ettiğinin işaretidir.

UCM'ye ABD muhalefeti sürsün ya da sürmesin, bu mahkemenin yargı hakkına uymaya istekli olduklarını ifade eden sadece 60 üye devletin onayıyla, 2004 yılına kadar hayata geçmesi olası gözükmemektedir. Öte yandan, birçok BM üyesinin, Uluslararası Vatandaşlık ve Siyasi Haklar Anlaşması'na ve imzaladıkları diğer uluslararası davranış kurallarına uyma konusunda yükümlülüklerini yerine getirmekte başarısız oldukları düşünülecek olursa, UCM'nin etkin olup olmayacağına açıkça şüpheyile bakılmalıdır.

Ekonomik Müdahale

Modern dünyadaki, özellikle de Üçüncü Dünya'daki sözde egemen devletlerin bir çoğunun bağımsızlıklarından en açık ve sistemli olarak taviz verdikleri alanın ekonomi olduğuna değinmiştik. Benzer şekilde, egemenliklerinin azalmasının, yalnızca sömürgeciliğin ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki hatalı sömürgeleştirme sürecinin sonucu olarak ortaya çık-

madığı açıkça görülmektedir. Bu durum aynı zamanda, 1945'ten bu yana uluslararası toplumun ve özellikle de sanayileşmiş Batılı ülkelerin teşvikiyle egemen devletlerin birbirlerinin ekonomilerine giderek daha fazla karışmalarının bir sonucudur. ABD'ye, dünyanın en üstün ekonomik gücü olarak, yabancı hükümetlerin iç politikalarına oldukça geniş kapsamlı müdahale etme fırsatını sunan, 20. yüzyılın son yirmi yılında iz bırakan küreselleşme çağında doruğa çıkan bu süreçtir.

ABD bu gücü dünyanın değişik bölgelerinde Amerikan şirketlerinin çıkarlarını geliştirmenin yanı sıra ekonomi ve dış politikalarına boyun eğmeyen bazı devletlere baskı uygulamak için de kullanmıştır. Küba, Libya, İran ve Irak gibi ABD hegemonyasına açıkça meydan okuma cesareti gösteren asi devletler ya tek başına ABD'nin ya da onay alabildiği yerlerde ABD ile birlikte müttefiklerinin ekonomik yaptırımlarına maruz kaldılar. Ancak, bunun da ötesinde Amerikan güçleri –özellikle büyük ölçüde kendisinin kontrol ettiği IMF, Dünya Bankası ve diğer çok taraflı yardım kuruluşları aracılığıyla– Washington'un ulusal ve ticari çıkarlarıyla yakından bağlantılı olan neo-liberal ideolojisine uygun davranmayı kabul ettirme amacıyla kullanılmaktadır. Bu ise ABD tarafından dayatılan politikalara uymaya zorlamak için ekonomik yaptırıma denk gelen bir çeşit baskıyla, kalkınma yardımını veya finansal desteği keserek yapılmaktadır.

BM Sözleşmesi, herhangi bir üye devlete karşı saldırı durumunda askerî olmayan uygun bir karşılık olarak (Güvenlik Konseyi'nin resmî emriyle) ekonomik yaptırım yetkisi sağlasa da, bir veya daha fazla devletin bir başka devlete karşı Güvenlik Konseyi'nin onayını almaksızın ekonomik yaptırım uygulamasının saldırganlığın ta kendisi olarak kabul edilmesi olasılığından hiçbir yerde söz edilmemektedir. Böylece, bu kural dışılık, GATT/DTÖ gibi diğer uluslararası anlaşmalar böyle yaptırımların ne zaman uygulanıp ne zaman uygulanmayacağına dair kurallar koymasına rağmen, herhangi bir kanuni kısıtlama almaksızın ABD'nin veya herhangi bir üye ülkenin diğer ülkelerin egemenliğini ihlal etmelerine izin vererek, kurallarda ciddi bir boşluk oluşturur. Burada, ABD veya dünyanın diğer sanayileşmiş ülkelerinin kendi paylarına küresel ekonominin polisleri gibi işe koyularak, OECD'nin vergi cennetlerine kısıtlamalar getirme çabası gibi

(bkz. Dördüncü Bölüm) hukuki dayanağı olmayan kuralları zorla uygulamaya koyması bu konuyu ne kadar göz ardı ettiklerinin bir göstergesidir.⁸

Bununla birlikte, bu tip müdahalelerin ABD ve dünyanın tümü için çözülmesi beklenenden çok daha fazla sorun yarattığına dair işaretler giderek artmaktadır. Bu sadece ekonomik baskıların çoğunluğu zaten yoksul olan ülkelerde yaşanan zorlukları artırmasından değil, aynı zamanda da yönetimdeki oligarşik düzenin bunlardan hiç etkilenmemesinden doğan memnuniyetsizlik ve kargaşadandır. Sonuç olarak, sözde demokratik seçimler ve bir dereceye kadar kendini ifade etme özgürlüğü olarak kendini gösterse bile, siyasi süreçlerin meşruiyetini önemsemek daha da zararlı sonuçlara yol açmaktadır. Böylece yoksul ülkelerde demokrasiye duyulan saygının artması ve iyi yönetim uygulanması gerektiğine dair Batılı propaganda Üçüncü Dünya'da ve diğer yerlerde yalnızca kötü duygular uyandırmaktadır.

21. yüzyılın başlarında Amerikan hükümeti için dünya çapında duyulan düşmanlığın ve ABD'nin nüfuzuna karşı gösterilen direncin giderek artması yakın gelecekte bir tehdit oluşturmaz. Benzer şekilde, Amerikan çıkarlarına verilen zarar, askerî personeline düzenlenen saldırılar veya elçiliklerin bombalanması gibi tek tük olaylarla sınırlı kaldığı müddetçe, yerel kamuoyu da bunlara ilgisiz kalabilir. Öte yandan, birinci bölümde de belirtildiği gibi, Soğuk Savaş sonrasında ve Vietnam sonrası dönemde, Washington'un yabancı ülkelerde seçimle işbaşına gelmiş hükümetlerin düşürülmesini veya Amerikan kara kuvvetlerinin ciddi insani kayıplar verme riski olan bölgelerde kullanılmasını cesaretlendirmek bir yana, onaylaması bile güçtür.

Dünyada giderek tırmanan bu düzen bozukluğu karşısında ABD'nin bu kayıtsızlıktan nasıl, ne zaman ya da hangi koşullar altında sarılacağını söylemek açıkça imkânsızdır. Bununla birlikte, Amerikan liderliğinin etkin bir uluslararası otoritenin doğmasına direnmekteki kararlılığı ve dünya polisi olmaya aday, etkili ve kabul görececek nitelikteki bir gücün olmayışı göz önüne alındığında, küresel kriz derinleşip ortaya çıkan kargaşa giderek daha fazla ülkeyi tehdit etmeye başladığı zaman ABD'nin kendi "Amerikan kalesi'ne çekilmeyi düşünebileceği fikrine kapılmak imkânsız-

dır. Öte yandan, 1990'dan bu yana Ortadoğu'da izlenen Amerikan politikalarının başarısızlığına ve ABD'nin muhalefetine rağmen UCM'nin kurulması için girilen faaliyetlere bakıldığında, ABD'nin süper güç rolünden giderek soyutlanması oldukça mümkün görünmektedir. Böyle bir durumda ABD, tıpkı geçmişin emperyalist güçleri gibi, kendini beşeri ve mali kaynaklarının giderek artan bir bölümünü bu rolü sürdürmek için harcamaya mecbur hissedebilir.

Diğer bir seçenek ise ABD'nin, Üçüncü Dünya'nın göreceli olarak küçük ve zayıf devletlerinin iç işlerine müdahale etme gücüne hâlâ sahip olmasına rağmen, Amerikan şirketlerinin günlük ve dar çerçeveli sorunlarını korumak uğruna dünyanın geri kalanıyla mücadeleye girmesinin geniş kapsamlı ve uzun dönemli çıkarlarına uygun olmadığı sonucuna varmasıdır. Bu durumun örneği, ABD'nin küresel ısınma sorunu karşısında verdiği tepkiden, yani Bush yönetiminin 2001 yılında iklim değişiklikleri ile ilgili uluslararası Kyoto protokolünü, ABD endüstrisini ve istihdamı etkileyeceği gerekçesiyle reddetmesinden sonra ciddi tepkilerle karşılaşmasında görülebilir. Zira Amerikan hükümeti hem bu karar üzerine gelen tepkilerin böyle sert olmasına hazırlıklı değildi hem de bu sorunu dünya için acil bir tehdit olarak görmediği için elinde bir çözüm önerisi yoktu.

Eğer beklenildiği gibi, Amerikan kamuoyu günümüzün "Beyaz Adamın Yükü"ne karşılık gelen bu konuyu az da olsa ele alma eğiliminde olursa belki de, ilk kez Başkan Wilson'un seksen yıl kadar önce hayal ettiği gibi, ABD'nin tek taraflılığını kolektif güvenliğe çok taraflı bir yaklaşıma terk etmesi mümkün olabilir. Bu arada dünyanın geri kalanı, kendilerini ABD olmadan bu yönde ilerlemek için girişimde bulunmaya hiç şüphesiz mecbur hissedeceklerdir. Böylesi gelişmelerin neler getireceği konusunda kaçınılmaz olarak var olan belirsizliği hesaba kattığımızda bile, bu ilerlemelerin şekli hakkında fikir üretmek hâlâ mümkündür.

BM SİSTEMİNİN YENİDEN DÜZENLENMESİ

Birleşmiş Milletler'in tasarımı ve işleyişindeki görünür bozukluklar kabaca iki ana başlık altında özetlenebilir:

1. Çoğu sözde egemen üye devlet anlamlı bir bağımsızlıktan yoksundur;
2. Demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı konularında asgari ortak standartlara uyulmasını zorlayacak mekanizmalar geliştirilememiştir.

Bu eksikliklerin sürekliliğinin Soğuk Savaş'ın başlangıcına ve 1950'ler ile 1960'lardaki hatalı sömürgesizleştirme sürecine dek gittiği düşünülecek olursa, bu zayıflıklara şu anda geçerli olan BM yapıları altında herhangi bir çözüm düşünülmesi zor görünmektedir. Bu tarihsel miras var olduğu sürece (i) BM'de egemenliğin gerçek anlamda paylaşılması veya (ii) üyeliğin devamı için belirli asgari standartlara uyulmasının şart koşulması yönündeki girişimleri gerçekleştirmek için anlamlı bir değişime muhalefet eden çıkar grupları çok güçlü görünebilir.

Gelişmenin önündeki bu engeller BM sekreteryasının siyasi meşruiyetinin sorgulanabilir olması nedeniyle açıkça daha da kötüye gitmektedir. Her ne kadar, yukarıda sözü edilen aksaklıklar üst düzey yöneticiler tarafından iyi bilinse de, bu kişiler demokratik meşruiyetten uzak devletlerin de içinde olduğu üyeleri gücendirecek her türlü eleştiriye dile getirmekten ciddi biçimde rahatsızlık duymaktadırlar. Örneğin, BM İnsan Hakları Yüksek Komisyonu başkanı Mary Robinson'un 2001 Mart'ında istifa etmesinin ardında, Cezayir'deki insan hakları ihlalleri konusunda yaptığı açık eleştiriler sonrasında Cezayir'in komisyonu protesto etmesi ve bu yüzden komisyona ayrılan fonlardaki artışın durdurulması olduğu bildirilmiştir. Benzer şekilde, ABD'nin kendi çıkarları ve gündemi lehine baskı yapmak için BM'de fon ödemelerini elinde tutarak bunu sürekli bir silah olarak kullandığı ve böylece bütün dünyaya tek taraflı yaptırımlar uyguladığı bilinmektedir. Bu baskıların sonucunda BM, "küresel şirketlerin" gücüne direnmekte zorlanan yoksul toplumlar ve ülkeler üzerinde potansiyel olarak olumsuz etkileri olduğunu ifade ederken bile, kendini ekonomik küreselleşme fikrini desteklemeye zorunlu hissetmiştir.¹⁰

Böyle çelişkili durumlar BM'nin işleyişine köklü bir değişim gerektiğine dair baskıların artık karşı konulamaz hale gelmek üzere oldu-

ğunu işaret edebilir. Eğer böyleyse, bu aynı zamanda birçok BM üyesi ülkenin kendi sınırları dahilinde egemenlik haklarını kullanma gücünden fiilen yoksun oldukları gerçeğini açıkça kabul ettikleri anlamına gelir. Üstelik, 1980'lerden bu yana son derece moda olan neo-liberal söylemin aksine, BM, etkin devlet otoritesinin sivil barış ve ekonomik güvenliği sağlamak için gerekli şart olduğunda ısrar eder." Bu yüzden BM, birçok Üçüncü Dünya ülkesinde var olan bu güç boşluğunu doldurma girişimlerine öncelik verilmesi gerektiğini de anlamalıdır. Yine de BM'nin bu görevi üstlenme yeteneği, rolünün pasif olmasını ve herhangi bir ülkenin iç işlerine ancak Güvenlik Konseyi'nin yetki vermesi durumunda müdahale edebilmesini sağlayan BM Sözleşmesi tarafından bu zamana kadar sınırlandırılmıştır. Ayrıca, yakın zamana kadar belirli bir ülkeye herhangi bir müdahalenin ancak "barışı koruma" veya "barışı inşa etme" adına ve sivil yönetimlerin her zaman kanunlara uygun olarak oluşturulan ulusal hükümetlerin elinde olması gerektiği varsayımı ile yapıldığı görülmüştür.

Bununla birlikte, 1999'daki Kosova ve Doğu Timor krizleri, Güvenlik Konseyi'ni her iki bölgede "geçici" BM yönetimlerine yetki vermeye zorlayarak, bu varsayımın geçerliliğinin sorgulanmasına neden oldu. Yine de, bu hükümetler yalnızca yerel yönetimin geri getirilebilmesi veya kurulabilmesi için gerekli koşullar oluşturuluncaya kadar görev yaptı. Böylece, bütün devlet gücünün egemen ulus-devletlerinin hakkı olduğu ilkesinden sapma olmadı. Buna rağmen, BM yönetimlerinin uzun süre yerinde kalması kadar, benzer müdahalelere başka yerlerde de gerek olduğunun ortaya çıkması yine de mümkündür. Bunun en iyi örnekleri 1990'dan beri sivil idarenin bulunmadığı Somali ve Sierra Leone'dir. Bu koşullar altında, aşağıdaki iki soruya cevap aranılması kaçınılmazdır:

1. BM tarafından atanan yönetimin demokratik sorumluluk üstlenmesi nasıl sağlanacaktır?
2. Egemen bağımsızlığın asla düzmecedan başka bir şey olamayacağı bölgelerde (örneğin Doğu Timor'da) standart "ulus olma" modeline uzun dönemli bir alternatif bulmak gerekli olacak mıdır?

Birbiriyle yakından ilişkili bu soruların olası yanıtları, BM gibi bir dünya kurumunun gelecekteki rolü ve BM Sözleşmesi'yle ortaya konan şimdiki anayasasının sürdürülebilirliği açısından çok önemli etkileri olacaktır. Sözleşmenin gözden geçirilip düzeltilmesine yol açabilecek koşullar üzerinde faraziyelerde bulunmak boşuna olabilir, ancak böyle bir süreç insan haklarına bağlılığı zorunlu tutmak ve yönetim standartlarına uymak gibi bir dizi konuyu aydınlığa kavuşturmak zorundadır. Belki de beklentilere daha uygun olanı, yukarıda da belirtildiği gibi, statükoda kapsamlı bir değişiminin güçlü bir dirençle karşılaşacağı ve bunun sadece ABD'den gelmeyecek olmasıdır.

BM'yi, bugünün dünyasının talep ettiği karmaşık rolü yerine getirmek için yeterli otoriteye sahip, daha kenetleyici ve sorumluluk sahibi bir uluslararası örgüte dönüştürmek için duyulan muhtemel rahatsızlık karşısında, tamamıyla yeni bir kurum yaratmayı hayal etmek uygulamada daha kolay olabilir. BM'nin kendisi de 1945'te, saygınlığını yitirmiş olan Milletler Cemiyeti'nin yerini almak üzere kurulmuştur. Böyle bir yöntem uygulamanın yararı, kanuni bağlayıcılık çerçevesinde (İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi ilkelerinden oluşturulan) asgari davranış standartlarını korumaya dair sorumluluk üstlenmeye dayanan, kendiliğinden seçici bir üyelikle yeniden başlangıç yapmayı mümkün kılacak olmasıdır. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yaratılması, özellikle de üye devletler tarafından kendilerinin imzaladıkları kurallara uyulmasını zorunlu hale getirmekte etkin bir yöntem önerdiği sürece, böyle bir kurumun inşası için model teşkil edebilir.

BÖLGESEL BLOKİARA KARŞI KÜRESEL BİRLİK

Yukarıda öne sürüldüğü gibi, yeni kurulacak veya yeniden düzenlenecek bir dünya kurumunun önemli bir özelliği de, hükümetlerin görevlerini yerine getirmekte yetersiz kaldığı bölgelerde, durumdan etkilenen nüfusa karşı demokratik sorumluluklarını yerine getirerek yönetimde mesuliyet alma hakkına sahip olacağıdır. Yine de bu kurumun, bugüne dek egemenliği olan çok sayıda devlet için bir tür yarı federal düzeyde tek bir siyasi varlığın şemsiye otorite olacağı bir çeşit dünya hükümetine başlangıç olarak görülebileceği ya da görülmesi gerektiği çok şüphelidir. Bunun baş-

lıca nedeni, sayıca çok ve olabildiğince farklı ülkeleri temsil eden bu tür bir yapının muhtemelen kenetleyici bir bütün olarak işlev görmeye yeterli olmayacağı ve böylece birleşmeden ziyade ayrılık nedeni olacağıdır.

Bunun yerine yeni BM'nin rolü, küçük ve zayıf devletlerin önemli ölçüde kendi kendine yeterli ekonomik varlıklar oluşturması için yeterli büyüklükte bölgesel gruplar halinde bir araya getirilmesi sürecini desteklemek ve kolaylaştırmak olacaktır. Başarılı olmak için, dünyanın ekonomik ve siyasi haritasının yeniden yapılandırılmasında mevcut dünya ekonomik düzeninde çok önem taşıyan küreselleşme ve ayrımcı olmayan serbest ticaret doktrinlerini büyük ölçüde reddetmesi gerekecektir. Bunun yerine, ihtiyaç fazlası malların (sübvans edilmiş veya edilmemiş) dışarıdan ani girişi veya gelişen piyasalardan birçoğunun 1990'larda yok olmasına neden olan spekülasyon sermaye girişi çıkışlarının zararlı etkilerinden korunaklı, ekonomik istikrar ve güvenlik bölgeleri geliştirmeye yönelmelidir.

Bölgesel gruplaşmaların, ekonomik birlikteliği ve istikrarı elde etmek için serbest ticaret bölgesi ya da gümrük birliğinin ortaya koyduğundan çok daha derin bağlar üzerine kurulu olması gerekecektir. Dolayısıyla, kolektif bağımsızlığı sağlamak için, fiyat istikrarıyla yerel girişimlerin yaşamını sürdürebileceği faiz oranını bir araya getirecek kadar dayanıklı bir ortak para birimine geçmeleri zorunlu olacaktır. Bu da, istikrarsızlık yaratan sermaye girişi çıkışlarını sınırlamanın yanı sıra söz konusu hükümetlerin politikalarında geniş kapsamlı bir eşgüdüm oluşturulması anlamına gelir. Aksi takdirde sosyal hizmet veya çalışma standartları gibi konular, bölgesel gruplar içerisinde rekabet gücünün bozulmasına neden olur. Bu yüzden, giderek artan derecede bir siyasi bütünleşme, aynı zamanda etkin bir ekonomik bütünleşme için gerekli olacaktır.

Bölgesel gruplaşma fikri elbette yeni değildir. Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN)¹², Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR)¹³ ve Güney Afrika Ortak Pazarı (SACM) gibi organizasyonlar bu fikrin somut olarak biçimlenmiş halidir. Yine de, bu grupların bugüne dek anlamlı bir ekonomik bütünleşme yolunda kayda değer bir ilerleme gösterdiklerini söylemek yanlış olur. Bunun nedeni, süregelen içsel farklılıklar (siyasi ve ekonomik) ve uluslararası toplumun bu fikre, tam anlamıyla düşmanlık

değilse bile, kayıtsızlığıdır. Aynı şekilde ABD, Japonya'nın 1997-98 Doğu Asya finansal krizinin hemen ardından yaptığı Asya Para Fonu'nun kurulması önerisini şiddetle reddetmiştir.

Üzerinde durulması gereken temel nokta kendi kendine yeterliliğin en yüksek seviyeye getirilmesi olsa da bu, bölgesel birliklerin ekonomik verimliliğin optimizasyonu ile tutarlı olduğu yerlerde birbirleriyle ticari ilişkiler içine girmemeleri gerektiği anlamına gelmez. Bu durum, örneğin, bazı malların yerel olarak mevcut olmadığı (mineraller gibi) veya uygun iklime sahip bölgelerden daha ucuza ithal edilebildiği (doğal kauçuk gibi) durumlarda geçerlidir. Ayrıca, bölgeler arası ticari ilişkileri izlemek ve bir bölgenin diğerine karşı ticareti saldırganlık aracı veya siyasi zarar vermek için kullanmadığını uygun kurallar çerçevesinde garanti etmek, yeniden düzenlenen BM sisteminin önemli bir işlevi olarak görülmelidir. Hatta ikili veya bölgeler arası ticaret anlaşmalarının ayrımcılık dışı serbest ticareti ezip geçtiği bir dünyada, bu anlaşmaların tamamen saydam olmasını sağlamak ve anlaşmazlıklarda hakemlik yapmak, Dünya Ticaret Örgütü'nün yeniden düzenlenen rolünün bir parçası olmalıdır.

Yukarıda genel hatlarıyla anlatılan bölgelere ayrılmış dünya ekonomisinin bir başka avantajı da, dünyayı biçimsizleştirmeye devam eden yaşam standartları farklılıklarını azaltmasıdır. Son bölümde belirtildiği gibi, şu anda geçerli olan küreselleşmiş anarşinin yerini alması gereken, işbirliğine dayalı kolektivizm modelinin bir özelliği, azami büyümeyi ekonomi politikasının kritik amacı olmaktan çıkarmasıdır. Yine de, Üçüncü Dünya ülkelerinin ve bölgelerinin gelişmiş ülkeler ile aralarındaki uçurumun yavaş yavaş kapanması gerekiyorsa, Üçüncü Dünya'ya gelişmiş ülkelerden çok daha hızlı bir büyüme gücü kazandırılması gerekir. Korumacı bölgesel model, dünyanın dezavantajlı bölgelerini dışarıdan gelen haksız ve yıkıcı rekabetten uzak tutarak, bu bölgelerin diğerleriyle aynı düzeye gelmelerine izin verecektir. Böylece, şimdiye dek karşılanmayan mal ve hizmet (temel yiyecekler de dahil olmak üzere) talebini ilk önce kendi sanayilerinden temin edebileceklerdir.

Küresel dayanışmayı bölgesel gruplaşmalarla artırmaya yönelik her girişim, uluslararası ve bölgesel bütünleşme eğilimlerini, merkezileşmek-

ten uygun ölçüde uzaklaşarak dengelemelidir. Demokratik ifade özgürlüğü ve sorumluluğu özendirmenin gerekliliği göz önüne alındığında, bir sonraki bölümde bu konular ele alınacaktır, bu nokta daha da önem kazanır.

AVRUPA BİRLİĞİ:BÜTÜNLEŞMEYE ALTERNATİF BİR ROTA

Yeniden düzenlenen bir BM, geleceğin küresel düzeninde egemenliğin etkin dağılımına araç olarak düşünülürken, Avrupa Birliği dünyanın geri kalanı için önemli dersleri olan bölgesel bütünleşme yönünde evrimin yaşayan örneğidir. AB üyeliği yalnızca zengin sanayileşmiş ülkeleri⁴ kapsadığı için, dünyanın en yoksul ve dezavantajlı ülkelerinde örnek alınacak model olarak düşünülemez. Yine de, AB'nin kurulduğu 1957 yılından bu yana geçirdiği deneyimler, özellikle de bir yandan üye devlet sayısını artırırken, bir yandan da “her zamankinden daha yakın bir birlik” olma yönünde ilerlemesi, egemenliklerini bir araya getirme arayışı içinde olan ulus-devletler için çok değerli bilgiler sunar.

Ekonomi ve Siyaset Arasındaki Bağ

AB, üye ülkeler arasında kalıcı ticari ve ekonomik bağların, özellikle birbirlerinin sosyal, kültürel ve diğer konulardaki hassasiyetlerinin, genel olarak da sosyal dayanışma ihtiyacının dikkate alınması gerektiği anlayışına dayanmıştır. Böylece, ülkeler arası piyasa bütünleşmesinin meyvelerini toplamak için, ticarete konulan kısıtlamaların kaldırılmasından çok daha fazlasının gerekli olduğu anlaşılır. Bu nedenle AB, piyasa liberalizminin faydalarına inanmakla birlikte, rekabet gücünden yoksun olmaları nedeniyle piyasa bütünleşmesi sürecinde dezavantajlı konuma gelen ülkelerin zararlarını karşılama mekanizmaları oluşturmuştur. Aynı şekilde, gerekli politika eşgüdümünün siyasi kabul görmesi sağlanarak, farklılıkların tutarlı olarak çözülebilmesi için ortak kurumların geliştirilmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Temsili Hükümet Gerekliliği

Kanuni olarak geçerliliği olan ortak kararlar alınabilmesi için bütün üye ülkelerde asgari demokratik standartlar inşa edilmeli ve AB'nin ortak kurumlarında uygulanmalıdır. Üyeliğe şart olarak bu standartlara bağlılık

konusunda ısrar edilmesi, belki de birliğin bugüne dek gösterdiği en büyük başarıdır. Bu standartlar, yakın zamana kadar askerî yönetimlerin yeniden ortaya çıkması tehdidini yaşayan (Yunanistan ve İspanya gibi) üye devletlerin demokratikleşmesinde çok önemli bir etken olmuştur.

Ortak Para Birimi

Tek pazarın gerçekleşmesi durumunda ortak para birimi yaratmanın gerekliliğini bir tarafa bırakırsak, Euro'nun kabul edilmesi Birliğin ekonomik bağımsızlığını güçlendirmekte ve yeni küresel düzenin biçimlenmesinde söz sahibi olmasında hayati önem taşıyacaktır.

AB'nin göreceli zenginliğinin, bölgesel ekonomik bütünleşmede karşılaşılan sorunların çözümünde, dünyanın az gelişmiş bölgeleriyle karşılaştırıldığında, kendisine büyük bir avantaj sağladığı açıkça bellidir. Yine de, bu göreceli üstünlük (Avrupa'nın bütünleşmesinde karşılaşılan sorunlarda edindiği tecrübelerle birleştirildiğinde), dünyanın diğer yerlerinde bölgesel gruplanmaların oluşumunu destekleyen bir güç olarak önemli bir potansiyel kazandırır. Aslında bu, Birliğin daima destek verdiğini ifade ettiği ve özellikle Asya ve Latin Amerika'da teknik yardım programlarıyla teşvik ettiği bir durumdur.

AB uluslarüstü bütünleşme için bölgesel gruplaşma kavramının ötesine geçecek başka bir yaklaşımın temelini oluşturabilir. Bu, birliğin Avrupa bölgesi dışında, artan sayıda görece yoksul ülkeyi içine alarak genişlemesi biçiminde gerçekleşebilir. Aslında, halen yürürlükte olan genişleme sürecindeki kesin ya da potansiyel üye adayları arasında, birçoğu eski Sovyet bloku veya Yugoslavya'dan ayrılmış eski komünist, hatta bazıları Üçüncü Dünya seviyesinin zar zor üzerinde yaşam standartlarına sahip olan ülkeler vardır. Hatta aday ülkelere ikisi, Kıbrıs ve Türkiye, coğrafi olarak Avrupa kıtasının parçası bile değildir.

Bu ülkeler için üyelik başvurusunda bulunmayı çekici hale getiren, birliğin zengin bölümlerinden elde etmeyi bekledikleri transfer ödemeleri olduğu kadar, bunun büyük AB piyasasına ihraç ürünleri ve istihdam edilemeyen işgücünün giriş yolunu açacak olmasıdır. Gerçekte, bu kadar çok sa-

yıda yoksul üye ülkeyi içine katmak, AB'nin 21. yüzyılın ilk çeyreğinde, hat-
ta belki de tarihi boyunca karşılaştığı en büyük zorluk olacaktır. Bunun ba-
şarıyla sonuçlanıp sonuçlanmayacağını şimdiden kestirmek imkânsızdır. Bunun da ötesinde, böyle bir genişleme ancak, AB'nin şu anda geçerli olan
ekonomik yapısında büyük değişikliklere gidilirse sürdürülebilir. Bu da ola-
naksız derecede pahalı olan Ortak Tarım Politikası'nın yeniden düzenlen-
mesini için içine sokacaktır. Ancak gerçekleştirilecek değişim, çiftlik ürün-
leri için serbest piyasaya geçiş yönünde olmayacaktır. Aslında, gelecek yıllar-
da bölgesel ve dünya ekonomilerinin birçok sektöründe, piyasaların görece
yavaş büyümesi ve fazla kapasitenin devamı olasılığı karşısında, eğer istik-
rar ve dayanışma amaçlarına bağlı kalmak isteniyorsa, Avrupa tek pazarın-
daki serbest işleyişi ciddi kısıtlamalarla yeniden düzenlemek gerekecektir.

AB'nin genişleme sürecinin sonucu ne olursa olsun, birliğin dün-
yanın geri kalanına örnek olarak önemi, üyelik koşulu olarak demokrasi,
insan hakları ve hukukun üstünlüğünün temel standartlarında ısrarlı dav-
ranmasıdır. Ayrıca, bütün dünyada bu standartların genişletilmesi için var
olan talep göz önünde bulundurulduğunda, ABD'nin de küresel nüfuzu-
nun azalmasını görmek istemediği için, bu yolda ilerlemeye zorlanması
beklenecektir.

Büyük güç hegemonyası çağının ardından gelecek olan emperyalizm
sonrası dünyada ne çeşit bir uluslararası örgütün hâkimiyet kuracağını şimdi-
den kestirmek zordur. Kaçınılmaz olan ise, günümüzde sistemli olarak mar-
jinalleştirilen ve umudunu yitirmiş olan milyarlarca insana daha iyi bir yaşam
umudu sağlayamayan bir modelin kalıcı olmayacağıdır. Daha önce de belirtil-
diği gibi, giderek derinleşen bu insani trajedinin uzun yıllar boyunca göz ardı
edilmesinin yarattığı zararları karşılama yönündeki her türlü girişim, *laissez-
faire* dogmasının zalim yanılıklarını reddetmek zorunda kalacaktır. Toplum,
yeni düzenin halkın ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak için çok daha gerçek
bir olasılık sunmasını garanti ederken, bu beklentileri olabildiğince özgür ve
bozulmamış bir biçimde ifade etme araçları sağlamalıdır. Bu nedenle, bugü-
ne dek herhangi bir yerde uygulanandan çok daha etkin demokratik yapılar
kurulması ve bu uygulamanın demokrasinin daha önce hiçbir zaman boş bir
slogandan öteye gitmediği ülkelere kadar genişletilmesi gerekli olacaktır.

DEMOKRASİYE GİDEN YOL

Demokratik hükümet ideali günümüzden iki bin yıldan daha önceye dayansa da, bunun evrensel olarak kabul edilen temel insan haklarından biri olduğu bilinci ancak modern çağda (18. yüzyıldan bu yana) kurumsallaştı. Bu dönemde bile “bütün insanlar eşit yaratılır” teorik inancı, ortak vatandaşlık kurumunu ilk kez başlatan Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya’da bile yavaş yavaş ve istemeyerek herkese oy kullanma hakkının verilmesine indirgendi. Bu nedenle, 19. yüzyıl boyunca ve sonrasında bu ülkelerin pek çoğunda, yönetici sınıflar parlamento seçimlerinde kullanılan oy verme hakkının belirli bir mülkiyet şartına bağlanması uygulamasının sürmesinde ısrar ettiler. Örneğin İngiltere’de 1885 yılına kadar yalnızca azınlık bir grup yetişkin erkek oy kullanma hakkına sahipti. Aynı zamanda bütün erkeklerin oy verme hakkının da kabul edildiği 1918 yılına kadar hiçbir kadına bu hak tanınmamıştı. Hatta bazı kıta Avrupa’sı ülkelerinde kadınlara İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar oy kullanma hakkı verilmedi.

İnsanlık tarihinin perspektifinden bakıldığında herkesin seçme hakkına sahip olduğu katılımcı demokrasi kavramı görece olarak yenidir. Benzer şekilde, insanların isteklerine mümkün olduğunca sadık kalarak yanıt verecek farklı oylama sistemlerinin ve kuralların uygulandığı kısa süreli bir kolektif deneyim de bulunmaktadır. Bu deneyimin en az şaşırtıcı sonucu ise, toplumun en nüfuzlu gruplarının, meşru veya gayri meşru yollardan, kendi çıkarları yararına sonuçlanması olasılığını artırmak amacıyla, seçim sürecini manipüle etmeye doğal yatkınlıkları olmasıdır. Bütün bunlar olurken, bunun sorumluları niyetlerini, toplum isteklerinin kutsallığına ve demokratik ideale yalnızca sözle destek vererek gizlemeye çalışırlar.

Bu, aynı zamanda geçmişte sermayenin siyasi gündemin içeriğinin (üzerinde durulması gereken temel konuların) belirlenmesi ve belirli parti ya da adaylar için oy desteğinin sağlanması konularında güçlü bir belirleyici olabilmesi için, oy kullanma hakkının yaygınlaştırılmasını engelleme çabalarının anlaşılabilir bir mirasıdır. Bu nüfuz yalnızca siyasi partilerin doğ-

rudan finansmanı ile değil, aynı zamanda iletişim araçlarının ve yayınevleri ile eğitim kurumları gibi kamuoyu oluşturmada etkin olan diğer örgütlerin kontrol edilmesiyle kullanılır. Bu durum, böyle bir eğilimin demokratikleşme sürecinin bozulmasına yol açabileceğinin eskiden beri bilinmesi ve birçok ülkede bunun önüne geçme çabasıyla art arda tedbirler alınmasına rağmen varlığını sürdürmüştür. Bu tedbirlerin etkisiz olması (oluşturulan kuralların yetersiz olması veya uygulamada zayıf kalması yüzünden) şu sebeplere bağlanabilir:

- Belirli ölçüde bir seçilme şansı olan siyasetçilerin ve partilerin sermayenin yozlaştıran gücü karşısında kolayca pes etmeleri;
- Kamuoyu oluşturan organları kontrol edenlerin nüfuzlarını sürdürebilmeleri için hayati önem taşıyan bu yoz sistemi zayıflatabileceği düşünülen olası kısıtlamaların tartışılmasını baştan önlemek üzere oluşturdıkları etkin hareket birliği.

Dünyanın sözde demokrasilerinin kurumlarındaki bu ciddi kusura eğilmek konusundaki kronikleşmiş toplu isteksizliği açıklayabilecek bir diğer etken ise İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ya da temel insani ve siyasi hakları savunan diğer uluslararası anlaşmalarda bu tür bir sorundan hiç söz edilmemesidir.

BİR İNANDIRICILIK KRİZİ

Dünyanın görünüşte en gelişmiş demokrasilerinde bile siyasetteki etkileri yeterince kısıtlanmayan sermaye çıkarlarının demokratik süreci tersine çevirme gücü 20. yüzyılın sonlarında, evrensel seçme hakkının oluşturulduğu dönemden bu yana hiç görülmediği derecede kontrolden çıktı. Hatta demokratik süreçler üzerindeki bu müdahaleler öylesine yaygınlaştı ki geçmişte, örneğin İngiltere’de oyların açıkça satın alınabildiği ve oylamanın gizli yapılmadığı 1832 yılı öncesi dönemdeki gibi pek çok suistimali ortadan kaldıran siyasi reformların çoğunu etkili bir biçimde tersine çevirdi. Bu da, seçim programlarının büyük şirketlerin çıkarlarıyla örtüşmesini garanti etmek için özel sektör şirketlerinin siyasi partilerin fonları

na mali katkıda bulunmaları aracılığıyla gerçekleştirildi. Üstelik bu baskıların uygulanması yıllar geçtikçe önce ABD’deki, daha sonra da İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerindeki sözde çoğulcu demokrasilerin fiilen tek parti devletleri durumuna düşmesine yol açtı.

ABD’de bu eğilim öylesine yerleşti ki, şirketlerin siyasi partilere katkıda bulunmalarına engel oluşturacak kısıtlamalar olmadığı için ulusal seçimler, partilerin büyük işletmelerin sağlayacağı destek için kamu çıkarlarını hiçe sayarak giderek daha büyük tavizlerde bulunarak birbirleriyle yarış halinde oldukları bir mezat halini aldı. İngiltere’de de benzer bir oluşumun en azından 1997’deki genel seçimlerden itibaren şekillendiği, İşçi Partisi hükümetinin, seçmenlerinin büyük tepkisine rağmen, önceki Muhafazakâr Parti yönetiminden ayırt edilemeyecek biçimde neo-liberal bir gündem takip etmesiyle görüldü. Benzer şekilde ABD de bir yandan bütün dünyada “demokratik” rejimi alaşağı etme girişimlerine sert karşılık vereceğini söylerken, diğer yandan sürekli olarak Üçüncü Dünya’da seçimle iş başına gelen hükümetleri Washington’a uygun olmayan seçim vaatlerini terk etmeye (genellikle IMF aracılığıyla) zorlar.

Gelişmiş ülkelerde, böylesine üst düzeydeki müdahalelere bugüne kadar kamuoyunun tepkisi, medyanın taraflı ve çarpıtıcı yayınları yüzünden pek çok insanın neler olup bittiğini fark edememesiyle sessiz ve pasif kalmıştır. Bu olgunun belki de en belirgin olduğu ABD’deki büyüyen hoşnutsuzluk başkanlık seçimlerine katılım oranında sürekli bir azalmayla kendini göstermiştir (1960’ta yüzde 64 iken, 2000’de zar zor yüzde 50). Kongre seçimlerinde ise bu oran başkanlık seçimlerinin olmadığı yıllarda üçte birin biraz üzerine gerilemiştir. Benzer ilgisizlik işaretleri İngiltere’de 2001 genel seçimlerinde seçmenlerin –1928’de herkese oy kullanma hakkının tanınmasından bu yana en düşük seviye olan– yalnızca yüzde 59’unun katılımıyla son derece dramatik bir biçimde gözler önüne serilmiştir.

Demokratik sürecin böyle açıkça satın alınmasının nihai etkilerinin ne olacağını kestirmek zor olacaktır. ABD’de siyasi partilerin finansmanında reform yapılması ihtiyacı ilk kez 2000 yılı başkanlık seçimlerinde Ralph Nader’in (Yeşiller Partisi’nin başkan adayı), seçim kampanyası medya tarafından boykot edilmesine rağmen, bu soruna dikkat çekerek üç milyon oy

toplamaıyla öne çıkarıldı.¹ Yine de, bunun siyasi çekişmenin odak noktasına gelmesi ancak şu anda hâkim görüşe bağlı partiler arasındaki mecburi ittifakın odak noktası olan neo-liberal gündemin halk çoğunluğunun maddi çıkarlarına açıkça ters düştüğü fark edildiğinde mümkün olur. Bu koşullar altında, halkın taleplerinin ifade edilmesine engel olma girişimleri sözde demokratik hükümetlere karşı doğrudan harekete ve diğer anayasa dışı muhalefet biçimlerine başvurulmasını doğurabilir. Öte yandan, aynı şekilde, yönetici gücün böyle bir tepkiye karşı oldukça hazırlıklı olması ve bu durumu acil durum ilan etmek ve vatandaşlık haklarını geçici olarak durdurmak gibi sert tedbirler almak için bir bahane olarak kullanmak istemesi de mümkündür.

ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÇELİŞKİLERİ

Siyasal ve diğer biçimlerdeki yozlaşmanın çok daha belirgin olduğu ve geniş kitlelerin yaşam koşullarının ABD veya İngiltere'den çok daha az tahammül edilebilir olduğu gelişmekte olan dünyada, böyle suiistimallere karşı gösterilen tepki çoğu zaman daha tehlikelidir. Bu gerçek, 1990'ların sonundan itibaren sayısız devletteki meşru yollardan seçilmiş hükümetlere karşı yaygın başkaldırılarla (özellikle Ekvador, Fildişi Adaları ve Pakistan'da) kendini göstermiştir. Bu ayaklanmaların ardında yatan nedenler ayrıntılarda farklılık gösterse de, ortak özellikleri seçilmiş hükümetin hak ve yetkilerine ihanet ettiği ve toplum iradesinin temsilcisi olma iddiasını kaybettiği konusunda yaygın bir kanının oluşmuş olmasıdır. Bu kanı, dış müdahalelerin (IMF ya da açıklanamayan yabancı çıkarlar tarafından) hükümeti politikasını değiştirmeye zorlamasıyla daha da güçlenmektedir. Ayrıca bu ülkelerde parti fonlarının yerli veya yabancı kaynaklarına ilişkin hiçbir kısıtlama veya şeffaflık koşulunun olmayışı, seçim sürecinin sanayileşmiş ülkelerdekinden daha fazla yozlaşmasına neden olur. Bu yüzden, 1980'lerin ortalarından bu yana Latin Amerika'da askeri diktatörlükler görünümde temizlenmiş ve demokratik rejimler kurulmuş olsa da, bölgedeki pek çok hükümetin meşruiyetine kuşkuyla bakılmaktadır.²

Bu sorun ABD'yi önemli bir ikilemle karşı karşıya bırakır. Bir yandan doğrudan veya IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla Üçüncü Dünya hü-

kümetlerinin egemenliğini elinden almakta başı çekerken, öte yandan Üçüncü Dünya demokrasisinin savunucusu rolünü benimsemek zorunda bırakılmıştır (özellikle Soğuk Savaş'tan bu yana). Üstelik, Amerikan yönetimlerinin “minimalist devlet” kavramını ve hükümetlerin ekonomik kalkınmaya hizmet etmekten ziyade engel oluşturduğu görüşünü desteklemesiyle ABD'nin ideolojik konumu daha da bozulmuştur. Yine de, gelişmekte olan bir çok ülkede devletin giderek zayıflamasının tehlikeleriyle ilgili kanıtlar arttıkça, Dünya Bankası gibi kuruluşların devletin oynadığı hayati rol ve “iyi yönetim” konularının tartışıldığı politika belgelerinin artmasından da belli olduğu gibi, 1990'ların sonuna doğru ABD kendini bu konumundan geri çekmek zorunda hissetti.

Yine de gelişmekte olan ülkelerin şimdiye kadarki demokrasi deneylerinden ve yönetim tartışmalarından çıkarılacak önemli bir sonuç da hiçbir hükümet sisteminin nüfusun çoğunluğu için tatmin edici bir maddi getiriyle uyumlu olabileceğini veya bunu sağlayabileceğini ispat etmedikçe kabul görmeyeceğidir. Bu, gelişmekte olan ülkelerdeki pek çok hükümdar yöneticinin, tıpkı bağımsızlıktan önce sömürgeci efendilerinin de iddia ettiği gibi⁴ Üçüncü Dünya'da insanların demokrasi ve insan hakları konusuna önem veremeyecek kadar yoksul veya cahil oldukları anlamına gelmez. Bunun ifade ettiği, maddi emniyet ve demokratik hükümetin birbirlerini müşterek olarak güçlendiren olgular olduğu ve kitlesel yoksulluğun sürdüğü (özellikle de servet dağılımında büyük eşitsizlikler olduğu) bir toplumdaki hiçbir yönetimin gerçek demokrasi olamayacağının göstergesi olarak alınması zorunluluğudur. Aslında temsil güçleri olmayan hükümetlerin görüntüyü kurtarmak için kullandıkları seçim süreçlerine ilişkin yanılsama, yardım kuruluşları arasında ortaya çıkan, yoksul insanların yerel düzeyde “katılımı” ve “yetki sahibi yapılması”nın kalkınmada büyük önem taşıdığının altını çizmesiyle bağlantılıdır.

Bütün bu çelişkili eğilimlere rağmen, gelişmekte olan veya gelişmiş dünyada otoriter rejimlere geri dönülmesinin ne ABD ne de dünya toplumunun geri kalanı için siyasi olarak kabul görmesi, her ne kadar bazı tutucu unsurlar bunun için can atsa da, olasılık dışıdır. Daha ziyade, eğer gelecek için küresel olarak siyasi ve ekonomik istikrar sağlanmak isteniyorsa, şimdi gide-

rek gerçekten temsili bir hükümete doğru ilerlemenin zamanının geldiği açıkça bellidir. Günümüz kapitalizminde özel sektörün üstlendiği hâkim rol göz önüne alındığında, her türlü demokratik reform sürecinin, siyasal yapıyı oluşturan devlet kurumlarının olduğu kadar özel şirketlerin de hakları ve işlevlerinin ciddi şekilde gözden geçirilip düzeltilmesi gerekli olacaktır.

EKONOMİK DEMOKRASİ İHTİYACI

20. yüzyılın son döneminde yaşananların da açığa çıkardığı gibi, küresel güç yapısını eyleme dönüştüren ve sürdüren ilişki giderek (i) büyük şirketlerin hesap edilemeyen muazzam güçleri, (ii) bu şirketlerin hayatta kalmak için devlet desteğine giderek daha fazla bağımlı hale gelmeleri ve (iii) siyasi süreci satın alma güçlerini birbirine bağlar duruma gelmiştir. Yine de, önceki bölümlerde ileri sürüldüğü üzere özel şirketlerin, kamu hizmetlerini özel sektörün kâr sisteminin eline bırakma girişimleriyle en açık şekilde görüldüğü gibi, kaynakların giderek daha büyük bir bölümünü doyumsuz biçimde talep etmesi toplumun geri kalan kısmını tahammül edilmez baskılara maruz bıraktı. Böylece, büyük şirketlerin hâkimiyetinin yoğunlaşma süreci, yaklaşan dalganın yalnızca durdurulması değil, geriye döndürülmesi gerektiği konusunda yaygın bir anlayışın oluştuğu noktaya geldi. Gerçekten de bu alanda harekete geçilmesi için var olan baskıların gücü öylesine barizdi ki normalde özel sektörün savunucusu olmaları gerekenleri bile iyileştirici tedbirler önermeye zorladı.

Ne var ki, daha önce de belirtildiği gibi, bu soruna eğilirken “çıkar sahiplerini” ve “sivil toplumu” karar verme sürecinde işe karıştırmak³ gibi düzen tarafından en çok başvurulmuş formüller içi boş jestlerden öteye gitmez. Kısacası bu yaklaşım, kurulu düzen tamamen yıkılmadan büyük şirketlerin gücünü kontrol etmek yolunda ciddi bir girişimde bulunulamayacağıнын gün geçtikçe daha bariz hale geldiği bir ortamda, şirketlerin var olan aşırı güçleri konusunda halkın endişelerini gidermek için bir şeyler yapıldığı etkisini yaratmak amacıyla tasarlanan bir halkla ilişkiler manevrasından öteye gitmez.

Burada yapılan analizin açık sonucu, bu kırılğan ilişkide bir kırılma noktası olduğu gerçeğinin daha fazla saklanamayacağıdır. Ortadaki tek be-

lirsizlik, kırılmanın kamu çıkarlarının özel sektör çıkarları yanında ikincil önemde olması karşısında halktan gelen bir tepki sonucunda mı, yoksa (daha büyük bir ihtimalle) hükümetin geçiştirmek için gerekli kaynakları harekete geçirmekte yetersiz kalacağı kadar şiddetli ve sistemin bütününe kapsayan bir mali çöküş sonucu mu ortaya çıkacağıdır. Bu kitap yazıldığı sırada bu iki tür baskının büyük iş çevreleri adına her iki cephede de eşzamanlı ve sonu hazırlayan bir yenilgiye neden olacak biçimde birleşebileceğini düşünmek akla yakın görünmektedir. Bu, müthiş kâr eden küresel ilaç sanayisinin, bütün dünyada menkul kıymet piyasalarının felaketle sonuçlanabilecek şekilde erime noktasına yaklaştığı bir dönemde, Güney Afrika hükümetinin şirketlerin “entelektüel mülkiyet haklarını” hiçe sayarak HIV tedavisinde kullanılacak ucuz ilaç üretimine engel olma girişiminde yanıldığını utanç verici bir şekilde kabul etmesiyle de görülmüştür. Bununla birlikte, böyle bir gerileme ne zaman ve nasıl olursa olsun, şirket gücünün yakın zamanda kendini toplumun geri kalanı üzerinde böyle bir zararı tekrarlamaktan kalıcı olarak men edilmiş bulacağına inanmak mantıklı görünmektedir.

Ancak toplum yönetiminde kabul görmeye uygun ve etkili alternatif modeller geliştirilip uygulanmadığı süreç, büyük işletmelerin hâkimiyetinin devrilmesi daha uzun zaman alacak ve belki de kalıcı olmayacaktır. Böyle bir alternatif oluşturulurken sosyal ve siyasi ilişkilerin ekonomik boyutunun hayati önem taşıdığını anlamak çok önemlidir. Zira siyasi tartışmaların neredeyse tamamı ekonomik kaynakların nasıl dağıtılacağı üzerinedir. Bu kaynakların yaratılması ve dağıtımında izlenen yol ve buna her düzeyde karar verme mekanizmaları, kamuoyunun gözünde hükümetlerin seçilip başa gelmeleri kadar önemli konulardır. Dolayısıyla, hiçbir oluşumun hareketlerini ekonominin geri kalanından soyutlayarak tek başına belirleyemeyeceği kapitalizm sonrası toplumda özel şirketlerin ve ekonomide önem taşıyan diğer kurumların yönetim ilkelerin belirlenmesi gereklidir.

YENİ DÜZENDE ŞİRKET YÖNETİMİ

Altıncı Bölümde de belirtildiği gibi, sürdürülebilir bir ekonomik düzende şirketlerin denetlenmesinde uygulanacak birinci ilke, devlet tarafından verilen özel koruma ve ayrıcalıklardan yararlandıkları yerlerde etkin

bir biçimde kamuya hesap verme yükümlülüğünü taşımak zorunda olmalarıdır. Adam Smith'in zamanından bu yana iktisatçılar ve diğer analistler, gerçek dünyada şirketlerin hissedarlarına hukuk teorisinde olduğu gibi hesap vermeye nasıl ikna edilebilecekleri veya bir başka deyişle kontrolün mülkiyetten etkin biçimde ayrılmasının nasıl önleneceği sorunu üzerinde kafa yordular. Ancak bundan böyle bu sorunun, devlet desteği alan özel ya da kamu mülkiyetindeki herhangi bir organizasyonun hareketlerinden topluma karşı sorumlu olmasının nasıl sağlanacağı sorusundan daha az önemli olacağı anlaşılmaktadır.

Daha önce de ileri sürdüğümüz gibi, sınırlı sorumluluğun imtiyazlı koruması da dahil olmak üzere kamu desteğinden yararlanan özel girişimlerin kârlarını azamileştirirken, sıkı kısıtlamalara maruz kalmaları durumunda özel hisse sahiplerinin cesaretlerinin giderek kırılması ve bunların giderek artan bir bölümünün kamu mülkiyetine geçmesi olasıdır. Sonuçta, kolektif mülkiyet gerçeği (hangi çeşidi olursa olsun) işletmelerin var olmasının tek nedeni olacak performans ve kamuya yarar sağlama görevlerini yerine getirmesini garanti etmeyecektir. Bu nedenle, toplumun bu şirketlerin kamusal çıkarlara hizmet etmekte yararlı olup olmadıklarına karar verebileceği kriterlerin oluşturulması gerekecektir. Şirket hukukunda yer alacak ve şeffaf gözlemlleme ve yürütme süreçlerine tabi tutulacak bu kriterler 8.1 numaralı çerçeve yazıda gösterilmektedir.

Böyle bir yaklaşımın başarılı olması, (i) işletmelerin yönetiminde tam şeffaflık ve (ii) yönetim kurullarında halkın etkin biçimde temsil edilmesine bağlı olacaktır. Böyle bir yönetim modelinin, söz konusu işletmenin büyük ölçüde yerel bir piyasaya hizmet verdiği yerlerde daha tatmin edici bir şekilde işleyeceği de bellidir. Buna karşın, değişik kıtalarda faaliyet gösteren ama esas karar verme merkezi Detroit veya Tokyo'da yer alan çokuluslu bir şirketin durumunda bu modelin etkin olarak çalışması çok daha zor olacaktır. Bununla birlikte, daha önce de ana hatlarıyla ortaya konulduğu gibi, kamuya karşı sorumlu olmanın temel şartlarının böyle şirket imparatorluklarını daha az çekici ve nihai olarak sürdürülemeyecek duruma getireceği ve zaman içinde yerel piyasaya yönelik girişimlere doğru bir kayma olacağı beklenebilir.

Şirket yönetimine getirilen bu tür bir yaklaşımın, ticari işletme olmayan fakat halka hizmet götüren kamu sektörü işletmelerine de uygulanabileceği açıkça bellidir. Bu kurumlar (sağlık ve eğitim hizmetlerini de dahil) zaten resmî anlamda kamuya karşı hesap verme özelliğine sahip oldukları için, kaçınılmaz olarak karşı karşıya bulundukları finansal kısıtlamalar çerçevesinde, yerel hassasiyetlere karşı daha duyarlı olmalarını sağlayacak mekanizmalar geliştirilmesi gereklidir.

8.1 Şirket yönetimi: geleceğin gündemi

Amaçlar ve hedefler: Kalite, miktar ve fiyatlama konusunda kamunun talepleriyle uyum halinde mal ve hizmetlerin sunulması ve talepteki değişimlere karşılık verilmesi. Şirketlerin uygun koşullar altında yenilik yapmaları şartı, kamu tarafından finanse edilen araştırma kurumlarıyla işbirliğine girmelerini gerektirecektir. (Böylece, örneğin ilaç şirketleri hem dezavantajlı durumda bulunan gruplar için hayati önem taşıyan ilaçların fiyatlandırılmasında kontrol altında olacaklar, hem de bu şirketlerin araştırma ve geliştirme programları da hangi hastalıklara savaş açılmasının daha önemli olduğu konusunda kamu tarafından belirlenen önceliklerden etkilenecektir.)

Daha geniş bir ekonomiye karşı sorumluluk: Şirketler, istihdam seviyesi ve yerel ekonominin desteklenmesi konusunda (örneğin, performanslarının yeterliliğine bakarak mal sağlayıcılarıyla bağlantılar kurarak) kamunun hassasiyet ve önceliklerine karşılık vermelidir.

Sosyal yükümlülükler: Çalışanların hakları, iş sağlığı ve güvenliği ile çevre korumasında optimum standartlara bağlılık.

Sayısal performans göstergeleri: Her ne kadar firmaların kullandıkları sermayenin asgari getiri oranına ulaşmaları katı bir şekilde beklenmese de, normal olarak herhangi bir girişimin varlığını sürdürebilecek şekilde, elde ettiği gelirlerden maliyetleri (sermayenin amortismanı da dahil) karşılayacağı varsayılacaktır.

Hem özel girişimlerin hem de kamu hizmeti kurumlarının uygun sorumluluk kriterlerine tabi tutularak, önemli ölçüde yerel özerklikle faaliyet göstermelerinin sağlanması gerekirken, fiyatların ve ücretlerin belirlenmesi gibi meselelerde daha geniş ekonomi kapsamındaki bağlantıları hesaba katmaları gerekecektir. Hatta gelir kaynağı yaratan ve yaratmayan organizasyonlar arasında, vergilendirme düzeyi ve transfer ödemelerini de içine alacak şekilde gelir dağılımının seyrini belirleyecek mekanizmaların geliştirilmesi gerekecektir.

Rekabetin ve kârın azamileştirilmesinin ölçüde eksik olduğu bir ekonomide, gelir düzeyinin belirlenmesi yansız olduğu ileri sürülen piyasa güçlerine, yatırım öncelikleri gibi kaynak dağılımı üzerindeki kararlarda olduğundan fazla teslim edilemez. Elbette bu şartlar, çalışma süresinin uzunluğu ve uygun emeklilik yaşı gibi konularda kâr sisteminin zorbalığından bağımsız olarak karar verilmesini hem gerekli hem de mümkün kılacaktır. Buradaki tek kısıt, ekonominin kaynak büyüklüğünün sınırlı olmasıyla ortaya çıkacaktır.

Bütünleşmesini tamamladığı düşünülen böyle bir ekonominin çatısı altında, kapitalist düzeninde asla dikkate alınmayacak bazı katkılara da gereken önemin verilmesi mümkün olacaktır. Bunların en önemlisi, tamgün çocuk bakımıyla meşgul olanlara veya diğer “bakıcılara” çalışan nüfusun dışındaymış gibi muamele etmek yerine, devletten yeterli miktarda gelir sağlayabilecekleri şekilde bu faaliyetlerde bulunma haklarını garanti etmek olacaktır.

Hepsinden de öte, Altıncı Bölümde de belirtildiği gibi, kapitalizm sonrası ekonominin en önemli özelliği yıkıcı veya dürüst olmayan bir biçimde manipüle edilen piyasa güçlerinin buyruklarının yerini bilinçli siyasi tercihin alması olacaktır. Bu, piyasa güçlerinin değil ortadan kaldırılması, göz ardı edilebileceği anlamına bile gelmez; aksine, piyasa güçleri büyük oranda mal ve hizmet arzının oluşumunu belirlemeye devam edeceklerdir. Ancak, piyasa güçlerinin kâr sistemi altında çoğu kez maruz kaldığı çarpıklıklardan ve yanlış bilgilerden temizlenmesi durumunda bile, bütün ekonomik kararların temelini oluşturması beklenemez.

Piyasa güçlerinin ötesine varan –maliyetlerini mutlaka karşılaması gerekmeyen bir faaliyeti çapraz sübvans etmek için vergilerin artırılması veya kamu hizmetlerinden ücret alınmasına karar verilmesi gibi– düşünceleri göz önünde bulundurarak yapılan bilinçli siyasi tercihlerin, sorunlardan bağımsız bir süreç olması güçtür. Eğer bu modelin çalışması isteniyorsa, her şeyden önemlisi, tam şeffaflık ve bilgilere sınırsız ulaşım sağlanmalıdır. Bu amaçla, halkın katılımını en fazla çıkarıp, manipülasyon riskini en aza indirecek demokratik kurum ve işlemler tasarlanmalıdır.

HÜKÜMETİ DAHA SORUMLU VE TEMSİLCİ HALE GETİRMEK

Seçmenlerin tercihlerini manipüle etmekten ziyade bu tercihleri gerçekten yansıtmaya öncelik verilen bir dünyada demokrasilerin kesin olarak nasıl bir kurumsal biçim alacağı hakkında fikirler ileri sürmek neredeyse hiç mümkün olmadığı gibi, yararlı da değildir. Fakat herhangi bir temsili sistemin dayanması gereken genel ilkeleri ortaya koymak önemlidir.

Sermayenin Çıkarlarının Nüfuzunu Sınırlamak

Aşırı servet sahibi olanların siyasi partilerin gündemi ve seçmenlerin görüşleri üzerinde uygunsuz biçimde nüfuz sahibi olmalarının engellenmesi, temsili hükümetlerin halihazırda kurumsallaşmış olduğu Batılı toplumlarda ve diğer yerlerde demokrasinin kalitesini iyileştirmek yolunda en önemli reform alanıdır. Bu reformu gerçekleştirmenin tek etkili yolu, siyasi partilerin fonlarına sabit miktardaki üyelik aidatları dışında herhangi bir katkının kanunla yasaklanmasıdır. Kampanyalar için gereken fonlardaki azalmayı telafi etmek için ise, önceden belirlenmiş bir asgari üye sayısına sahip partiler, üyelerden toplanan denetlenmiş aidat ödemelerinin belirli bir oranında devletten yardım almaya hak kazanacaklardır. Buna benzer kısıtlamaların, halk oylamasıyla kampanya düzenleyen veya bir tek konuda destek arayan organizasyonlar için de tasarlanması gerekecektir.

Farklı Görüşlerin Yayın Organlarına Ulaşması

Bireylerin veya küçük çıkar gruplarının yayın organlarında yayınlanan makaleler üzerinde etkin kontrol sağlama yetenekleri sert bir biçimde sı-

nırlandırılmalıdır. Bireysel medya devlerinin pek çok sanayileşmiş ülkede sık sık görüldüğü gibi, büyük gazeteler veya radyo ve televizyon kanalları üzerinde hâkimiyet kurması, sınırlı sorumluluk statülerinin, haber ve yorum yayınlarında dengeli olunacağına dair kesin bir garanti verme şartını kabul etmeleri haricinde, geri alınmasıyla ortadan kaldırılabılır. Diğer denetleme biçimlerine duyulan ihtiyaç, teknoloji ve medya ekonomisindeki örneğin internet gibi kanallar aracılığıyla azınlık gruplarına daha kolay ve daha ucuz erişim sağlayabilecek değişimlerin ışığında gözden geçirilmesi gerekecektir.

Seçmenlere Yetki Verilmesi

Demokratik kurumlar, sermayenin aşırı gücünden ve taraflı medyanın etkilerinden temizlense bile, bu kurumları seçmen kitlelerine daha etkin bir söz hakkı verecek şekilde yeniden yapılandırmak hâlâ gerekli olacaktır. Bu, her 4 veya 5 yılda hükümet seçmek için seçim yapılmasıyla halk iradesinin yeterli şekilde ifade edileceği fikrini terk etmeyi gerektirecektir. Hatta bu fikrin yanlışlığı, seçimlerde yaşanan partilerin halkın geniş kesimini bir yana bırakan, parti üyeleriyle bile doğru dürüst tartışmaya açmadan hazırladıkları parti programları düşünüldüğünde iyice ortaya çıkar. Ayrıca, partilerin (ticari reklamcılardan farklı olarak) verdikleri sözleri tutmamalarının herhangi bir kanuni ceza riski olmadığı için, seçmenlerin gücü işbaşında olan partiye bir süre için seçim yenilgisi tattırmakla sınırlanmıştır. Geleneksel seçim sisteminin bu sınırlamalarının üstesinden gelmek için, kanun değişiklikleri yürürlüğe konmadan önce halkın görüşlerinin de alınmasını sağlamak üzere gelecekte daha çok halk oylamasına başvurulacaktır. Ayrıca seçmenlerin sürekli pasif rolde olmalarını önlemek amacıyla, küçük partilerin ve kampanya gruplarının anayasa ve diğer kanunlardaki değişiklikler için hazırladıkları tasarımları halkoyuna sunabilmeleri için mekanizmalar geliştirilmelidir. Bundan başka, modern iletişim teknolojilerinin ilerlemesiyle, bu tip görüş alış verişlerini yerel düzeyde kanun değişikliği gerektirmeyen kararlarda da kullanmak mümkün olmalıdır.

Adam Kayırcılığın Sınırlandırılması

Çağdaş Batı demokrasisinin en yozlaşmış özelliklerinden biri de üst seviyedeki resmî görevlilerin ellerine verilen muazzam adam kayırma

yetkisidir. Özellikle yönetimin başı (başkan veya başbakan gibi) genel olarak kabine üyelerini ve diğer üst düzey yöneticileri tek başına işe alma ve işten çıkarma yetkisine sahiptir. İngiltere'nin en açık destekleyicisi olduğu bu tip bir düzenleme, lidere büyük ölçüde zorlayıcı yetki verir ve kaçınılmaz olarak bu da kolektif kabine hükümeti ve ayrıca üyelerinin çoğunluğunun parti liderlerini memnun ederek öne geçme amacıyla hareket ettikleri parlamentonun yüce otoritesi gibi fikirlerin hafife alınmasına neden olur. Sistemi bu içine işlemiş bulunan çarpıklıktan kurtarmanın tek yolu, atama yetkisinin yönetimin başındaki kişiden alınıp bunun meclise veya meclisin atadığı bir komiteye verilmesidir. Bu, kişisel hırs veya aç gözlülük yerine kamu hizmeti için hareket eden siyasetçileri cesaretlendirmek için yapılan kapsamlı bir çabanın parçası olarak görülmelidir. Bir başka deyişle, kamu hizmetine gelmenin bir ayrıcalık değil bir görev olduğu vurgulanacaktır.

Resmî Görevlileri Sorumlu Tutma

Kamu hizmetindeki görevlilerin seçimle veya atanarak göreve gelmelerine yönelik reformların yanı sıra demokratik sistemleri daha temsili ve hesap verir hale getirme çabaları, resmî görevlileri göreve getirildikten sonra sorumlu tutmaya odaklanmak gerekecektir. Bu, hem vaatlere ve yükümlülüklere bağlı kalınmasını hem de çıkar çatışmasının ya da kişisel kazançların ortaya çıkmamasını veya aranmamasını garanti eden tedbirlerden oluşacaktır. Bu da resmî görevlilerin veya kurumların:

- performanslarını düzenli olarak, ilgili görevlileri uyarma ve hatta görevlerinden uzaklaştırma yetkisine sahip olan halk tarafından seçilen temsilcilerin incelemesine sunmalarının;
- görev süresince belirli bir kazanç sağlayacak diğer işlerden veya hediye almaktan kaçınmaları ve görevden ayrıldıktan sonra, görev sırasında aldığı kararlar veya faaliyetlerinden etkilenen kurumlardan gelen iş tekliflerini geri çevirmelerinin beklendiği anlamına gelir.

Tam anlamıyla sorumlu tutulabilirliği garanti etmeyi amaçlayan bir sistemin en önemli özelliği, tam şeffaflık ve hükümet faaliyetleriyle ilgili

çok sınırlı ve açıkça tanımlanmış bazı alanlar haricinde her türlü bilgi ve belgeye ulaşılabilirlik olacaktır. ABD'deki Bilgi edinme Özgürlüğü Kanunu'na bununla bağlantılı olarak yapılacak her türlü kanun için uygun bir başlangıç noktası olarak bakılmalıdır.

Statükoyu korumakta çıkarları bulunan güçlü gruplar, yukarıda ana hatlarıyla belirtilen yönde yapılacak her türlü önemli değişikliğe şiddetle karşı koyacak ve medyada tek bir ses halinde bu tür reformların hayali ve uygulamada zor olduğunu iddia ederek kötümeye çalışacaklardır. Yine de bu tartışmalar, servet sahibi küçük bir azınlığın dünyanın en ileri demokratik sistemlerini bile kendi çıkarlarına göre yönlendirdiğinin ortaya çıktığı ve üstelik bu yüzden çok büyük ekonomik ve sosyal zararlara neden olduklarının anlaşıldığı zaman bile ancak sınırlı bir etki yaratabilirler. Üstelik eğer sistemin bu büyük çarpıklığı, yukarıda da belirtildiği gibi, Batılı demokratik kurumların 19. yüzyıldaki reformlardan önce İngiliz siyasi sistemindeki gibi yozlaşmaların tekrarlamasını engellemek için çok zayıf olduğunu gösteriyorsa:

- ya köklü reform ile sistemin güçlendirilmesi gereklidir;
- ya da demokrasi, otokrasinin daha yumuşak bir şekli için (17. yüzyıl filozofu Thomas Hobbes'un ilkeleri ışığında) terk edilebilecek, ulaşılabilir bir hayaldir.

Böyle bir seçimle karşı karşıya kalındığında, Batı'daki toplumların birçoğunun, özellikle Avrupa'da 1920'lerde ve 1930'larda demokrasinin faşizm lehine terk edildiği deneyimin ışığında, ikinci seçeneğe yönelme olasılığı yokmuş gibi görünebilir. Benzer şekilde, dünyanın diğer bölümlerinin çoğunda geleneksel hale gelmiş otoriter rejimlerin, var olan seçeneklerden geçmişte olduklarından daha fazla haberdar olan ve Batı'da olduğundan daha az tatmin-kâr maddi getiriler sağlayan siyasi sistemlere daha az tahammülü gösterecek kendi halkları için kabul edilebilir olması, inandırıcı görünmemektedir.

Ancak, tek başına kurumsal değişim birçok kişinin özlemini çektiği daha akılcı ve istikrarlı bir toplum biçimini ortaya çıkarmak için yeterli olmayacaktır. Daha doğrusu, bazı yol gösterici ilkeler ekonomik ve sosyal yapıların temel taşı olarak yaygın bir şekilde özümlemeli ve bilinçli olarak

kabul edilmelidir. Son bölümlerde ana hatlarıyla ortaya koyulan ve bugünün yıkıcı anarşisinin yerine ortaya çıkmasını umut ettiğimiz, çok daha derinleşmiş bir demokrasiye dayanan bir küresel düzenin var olabilmesi için iki önemli etken ön plana çıkmaktadır:

1. *Adalet ilkesi fikri*, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan kanun önünde eşitlik kavramında açıkça belirtilir.
2. *Dayanışma ilkesi*, Birleşmiş Milletler'in yaratılmasının köklerinde yer alır.

Birçoğumuzun açıkça gördüğü gibi, bu temel ilkelerin gerisindeki ruh, 20. yüzyılın son yirmi yılında, yani hâkim ideolojinin neo-liberal bireysellik olduğu dönemde, insan ilişkileri yönetiminden mahrumdu. Eğer neo-liberal bireysellik 1970'lerin ilk yıllarında savaş sonrası ekonomik büyümenin sona ermesiyle başlayan ekonomik kaosun küresel düzeyde yayılmasını ve bununla birlikte gelen ekonomik ve siyasi çöküşü durdurmayı başarabilseydi, pek çok insan böyle ilkelere saygı konusundaki yetersizliklerine göz yummaya hazır olabilirdi. Ancak bu modelin yeni yüzyılın başlangıcında daha büyük ekonomik ve sosyal felaketlerin önlenmesinde yine yetersiz kalması, artık sınıfta kaldığının göstergesi olmalıdır.

Geleceğin tarihçilerinin dünya siyasetinin bugünkü tepkici dönemini, başarısızlığa uğramış ve giderek işlevselliğini kaybetmiş kâr sistemi 1970'lerde Keynesçi versiyonunun çökmesinden sonra kaçınılmaz kaderi olarak görülen son devrilişinden kurtarmak için gösterilen çaresizce, fakat olumsuz bir girişim olarak görmeyeceklerine inanmak güçtür. Yine de eğer bu amaç için, BM sisteminin savunmakla yükümlü olduğu adalet ve dayanışma gibi temel değerler bir kuşak boyunca bir kenara konulacaksa, bu deneyimin dünyaya iki yararlı ders öğretebileceğine dair hâlâ umut vardır: (i) *laissez-faire* kapitalizmi ve yayılmacılık gibi modası geçmiş ekonomik ve siyasi sistemleri yeniden hayata geçirme ve sürdürme çabalarının dayanılmaz sonuçları ve (ii) soykırım ve insanlığa karşı işlenen benzer suçların tekrarlanması, yalnızca demokrasi ve hukukun üstünlüğü daha güçlü temellere oturtulduğunda önlenabilir.

NOTLAR

GİRİŞ

1. Ardından Brezilya, Türkiye ve Arjantin'de benzer krizler yaşandı.
2. George Soros, *The Crisis of Global Capitalism*, Londra, Macmillan, 1998; Warren Buffett, Berkshire Hathaway Inc. yıllık toplantısındaki konuşması, Mayıs 2000.
3. Yeni bir dönem başlatacak finansal ve ekonomik bir dünya krizinin kesinlikle gerçekleşeceğini nedenleri yazarın *The Trouble with Capitalism: An enquiry into the causes of global economic failure*, Londra, Zed Books, 1998 [*Kapitalizmle Dertim Var!*, Kitap Yayınevi] adlı bir önceki eserinde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. E.J. Hobsbawm, *The Age of Revolution 1789-1848*, Londra, Abacus, 1977.
2. Ağustos 1941'de, ABD fiilen savaşa girmeden önce.
3. Kanada gibi beyaz sömürgeler hariç.
4. George Kenan, Devlet Bakanlığı belgesi PPS 23, Şubat 1948, N. Chomsky, "Intervention in Vietnam and Central America: Parallels and differences", J. Peck, ed., *The Chomsky Reader*, Londra, Serpent's Tail, 1998 içinde.
5. Aslında ABD'nin bütün Amerikan yarımküresini egemenliği altına almanın "mutlak kaderi" olduğuna dair inancı Avrupa'daki sömürgeci güçlerden ahlaki açıdan çok daha üstün olduğu söylemleriyle uzun süredir çatışyordu.
6. Özellikle Almanya'nın yeniden birleşmesi ile ilgili olarak bkz. N. Chomsky, *World Orders, Old and New*, Londra, Pluto Press, 1997.
7. 1982'de Corinto limanını mayınlayarak.
8. Bu durumun Papa II. Johannes"Paulus'un Kilise'nin 900 yıl önce İslam'a karşı yürüttüğü Haçlı Seferleri için özür dilemesinden birkaç yıl sonra gerçekleşmesi de hayli ilginç.
9. Böyle bir mahkemenin oluşum nedeni 1990'larda, eski Yugoslavya ve Ruanda'daki gibi toplu katliamlarının ortaya çıkması ve her olayda ayrı ayrı mahkemeler oluşturma zorluğu.
10. Terörizmin tanımı üzerine henüz devletler arasında bir ortak fikir yok.
11. bkz. Arnold Toynbee, *A Study of History*, Oxford, Oxford University Press, 1948; Paul Kennedy, *The Rise and Fall of Great Powers: Economic change and military conflict 1500-2000*, Londra, Unwin Hyman, 1988.

İKİNCİ BÖLÜM

1. IMF, *World Economic Outlook*, Eylül 1999, Bölüm 1.
2. 20. yüzyılın önde gelen kapitalizm yanlısı, ancak Marksist analizin geçerliliğinin farkında olan ünlü iktisatçısının kullandığı deyim. bkz. J.A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Londra, George Allen & Unwin, 1943.
3. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, 1994 yılına kadar bu örgüt sadece Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Japonya ve Avustralya'nın sanayileşmiş ülkelerinden oluşuyordu, daha sonra Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Meksika, Polonya ve Güney Kore üyeliğe alındı.

4. Lord Beveridge'in savaş sonrası İngiltere'sindeki refah devletinin yolunu çizen belge olan 1942'deki raporunda da belirtildiği gibi.
5. İngiltere'deki özelleştirme uygulamalarının esas amacının kamu yararından çok, özel sektörün çıkarlarına hizmet ettiğinden en ufak bir şüphe varsa bile, demiryollarındaki özelleştirmenin öncesinde ve uygulandığı 1996 yılında kamuya getirdiği büyük yük ve üstelik hizmet kalitesindeki resmi kayıtlara geçmiş düşüş, bu şüpheyi tamamen ortadan kaldırmıştır.
6. Özellikle ABD, Japonya ve İskandinav'ı etkiledi.
7. bkz. P. Mullan, *The Imaginary Time Bomb*, Londra, I.B. Tauris, 2000.
8. Daha da sıra dışı olan, Greenspan'ın bu fikrin ateşli savunucusu olmadan önce kuşkucu bir bakış açısı olması, hatta Ekim 1996'da hisse senedi fiyatlarının aşırı değeriyle olduğunu söylemiş olması –o dönemdeki fiyatlar Greenspan'ın dört yıl sonra memnun olduğunu belirttiği fiyatların yarısının az üzerindeydi.
9. bkz. John W. Hunt, "Accountants fail to get the measure of the person", *Financial Times*, 30 Ağustos 2000.
10. bkz. H. Shutt, *The Trouble with capitalism: An enquiry into the causes of global economic failure*, Londra, Zed Books, 1998.
11. bkz. P. Hawken, A.B. ve L.H. Lovins, *Natural Capitalism: The next industrial revolution*, Londra, Earthscan, 1999.
12. bkz. J.A. Hobson, *Imperialism*, London, James Nisbet, 1902.
13. Her ne kadar bazı Doğu Asya ülkeleri (Çin de dahil) 1980'ler ve 1990'larda ciddi büyüme oranlarına ulaşmış olsalar da.
14. bkz. Ha-Joon Chang, "The Political Economy of Industrial Policy in Korea", *Cambridge Journal of Economics*, 17, 1993, s. 131-57.
15. Sadece artan siyasi yozlaşma ile değil, daha da çok ABD'deki 2000 başkanlık seçimlerinin oy verme sürecindeki müthiş dalavere ile kendini gösteren.
16. Bu risk, finansal ve ticari akımlardaki sıkı denetimlerine rağmen (belki de o sayede) piyasa ekonomisine başarılı bir şekilde geçebilen Çin'de net olarak görülmüştür. (bkz. J. Stiglitz, *Whither Reform? Ten years of the transition*, Dünya Bankası, Nisan 1999)
17. Şirket yönetim kurulu üyelerinin, şirket performansını düşerken bile hissedarların herhangi bir kısıtlamasına maruz kalmadan kendi başlarına karar verdikleri ve kazanç elde ettikleri gerçeği 1980'lerden bu yana artarak kamuoyunun ilgisini çekmekte. bkz. R. Monks ve N. Minow, *Corporate Governance*, Oxford, Blackwell, 1996.
18. bkz. Richard Lapper ve Edward Luce, "Extreme to Mainstream", *Financial Times*, 9 Haziran 1997; H. Shutt, *The Trouble with Capitalism*, s. 120-24.
19. Diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine de sıçrayan bu eğilim, Batılı bankaların ve yardım kuruluşlarının (hatta belki de IMF'nin bile) haksız sermaye hareketlerine ve döviz kurları ile faiz oranları üzerinde az sayıdaki spekülasyonun yaptığı manipülasyonlara göz yummalarını da içinde barındırıyordu ve bu yüzden zaten yoksul durumdaki söz konusu ekonomilerin durumu daha da kötüleşti. bkz. S. Pirani ve E. Farrell, "Western financial institutions and Russian capitalism", 30 Ekim-1 Kasım arasında Moskova'da düzenlenen The World Crisis of Capitalism and the Post-Soviet States konferansında sunulan tebliğ.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. Charles Wilson, General Motors Başkanı, Savunma Bakanlığı'nda yaptığı bir konuşma, 1953.
2. Her ne kadar bu durum kabloşuz telefonların ortaya çıkışından bu yana iletişim sektörü için daha az geçerli olsa da, mobil telefon ağı kurmak hâlâ büyük miktarda sabit yatırım gerektiriyor ve bant genişliğinin sınırlı olmasının anlamı da operatörlerin lisans almak zorunda olmaları, yani en azından bir "doğal oligopol" oluşturmaları. Aynı şekilde, sektörün gerekli bir kamu hizmeti (acil durum aramaları hizmetini sağlayarak) olduğu düşünülürse, operatörler her koşulda denetlenmelidir.
3. Michael Heseltine, 1983-85 Thatcher hükümetinde savunma bakanı.
4. İlk kez klasik iktisatçı T.R. Malthus (1766-1834) tarafından bahsedildi.
5. Friedrich Engels, *The Condition of the Working Class in England* (1845), Oxford, Blackwell, 1971.
6. J.K. Galbraith, *The Affluent Society*, Londra, Hamish Hamilton, 1958.
7. İki savaş arasında başbakanlık yapmış muhafazakâr İngiliz politikacı Stanley Baldwin'ın sözleri.
8. bkz. *Employment Policy*. Cmnd 6527, Londra, HMSO, 1944; *Action Against Unemployment*, Cenevre, ILO, 1950.
9. Avusturyalı F.A. Hayek gibi birkaç *laissez-faire* iktisatçısı hariç.
10. Belki de feodalizm tarihlerinin daha yeni olması yüzünden.
11. bkz. E. Swyngedouw, F. Moulaert ve A. Rodriguez, "Large-scale urban development projects: A challenge to urban policy in European cities", *Urban Redevelopment and Social Polarisation in the City* içinde, Avrupa Birliği (DG XII) 1999; Joan Ely Fitzgerald ve Kevin R. Cox, "Urban Economic Development Strategies in the USA", *Local Economy*, Şubat 1990 (LEPU, South Bank Polytechnic, Londra).
12. Bankacılık sektöründeki 1929 krizine neden olan fazlalıkları yok etmeyi amaçlayan, ancak ahlaki tehlike sorununa karşı bir şey yapmayan 1933 Glass-Steagall Kanunu'nu geçersiz kıldı. bkz. "Triumph of the suits", *FOMC Alert*, 21 Aralık 1999, Financial Markets Center, Philomont, VA.
13. Marshall Auerback, "When will the US play the final moral hazard card?", www.prudentbear.com, 13 Ekim 2000
14. Larry Baker, Salomon Smith Barney yöneticisi, *Financial Times*, 10 Ocak 2001.
15. bkz. "Renewing the covenant with investors", SEC Başkanı Arthur Levitt'in New York Üniversitesi Hukuk ve İşletme Merkezi'nde yaptığı konuşma, 10 Mayıs 2000.
16. Açılış töreni konuşması, Mart 1933.
17. 'US may ease stance over money laundering', *Financial Times*, 1 Haziran 2001.
18. H. Shutt, *The Trouble with Capitalism*, Bölüm 14.
19. Büyük oranda kendi hissedarlarına karşı bile sorumlu değildirler; genellikle güç, diğer yönetim kurulu üyelerini rahatça etkisi altına alan başkanın elindedir. bkz. R. Monks ve N. Minow, *Corporate Governance*, Oxford, Blackwell, 1996.
20. W. Hutton, *The State We're In*, Jonathan Cape, Londra, 1995.
21. *Daily Express*, 16 Ocak 2001.
22. 1970'lerin ortalarında olduğu gibi, ekonomik durgunluğun ve yüksek enflasyonun bir arada görülmesi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1. *Principles of Political Economy and Taxation*, 1817, Bölüm VII.
2. Joan Robinson, *The New Mercantilism*, Cambridge Üniversitesi açılış töreni konuşması, 1966.

3. Tahminler Eurostat 1999 İşgücü Anketi raporlarına dayanır.
4. Richard Layard, 'Clues to prosperity', *Financial Times*, 17 Şubat 1997.
5. İşçi Partisi konferansındaki konuşma.
6. Bu ülkelerdeki büyük oranlardaki kayıt dışı ekonomiyi dikkate aldığımızda bile.
7. H. Shutt, *The Myth of Free Trade: Patterns of protectionism since 1945*, Oxford ve Londra, Basil Blackwell and The Economist, 1985.
8. W.M. Scammel, *The International Economy since 1945*, Londra, Macmillan, 1980.
9. J.A. Hobson, *Imperialism*, Londra, Allen & Unwin, 1948.
10. Deepak Lal, *The Poverty of Development Economics*, Institute of Economic Affairs, Londra, 1983. İlginçtir ki bu görüş Dünya Bankası'nın 1987 *World Development Report*'unda da yer almıştır.
11. OECD, *Agricultural Policy Reform: Developments and prospects*, Haziran 2000.
12. 'Failing farmers learn to profit from federal aid', *New York Times*, 24 Aralık 2000.
13. 'Free market left Haiti's rice growers behind', *Washington Post*, 13 Nisan 2000.
14. Dünya Bankası ürün fiyat istatistikleri.
15. 'Vietnam with a bitter taste', *Observer*, 12 Ağustos 2001.
16. Bu resmi metinlerde işgücü piyasasının çeşitli alanlarında (sendikal haklar gibi) üye ülkelerin uyumak zorunda oldukları standartlar tanımlanmaktadır.
17. O dönemden bu yana vergi cennetleri özellikle Avrupa'daki küçük ülkelerle sınırlı kaldı (örneğin Channel Adaları ve Liechtenstein).
18. 'EU changes tax', *Financial Times*, 29 Ocak 2001.
19. J. Bhagwati, 'A costly pursuit of free trade', *Financial Times*, 6 Mart 2001.

BEŞİNCİ BÖLÜM

1. Dünya Bankası, *World Development Report 1982, 1996, 2000* istatistiksel verilerinden derlenmiştir. Her ne kadar daha önce merkezi planlı ekonomiye sahip olan eski Sovyet cumhuriyetlerine ait veriler dahil olmadığı için bu hesaplamalarda belirli bir hata payı olsa da, değişimin yönü konusunda geçerli bir gösterge sayılabilir. Bu veriler, Dünya Bankası'nın "satın alma paritesi"ne göre hesaplanan en son tahminlerinde sınav piyasası ekonomilerinin hâlâ 7-8 kat daha iyi durumda olduğunun (önceki dönemlere ait tahminler mevcut değildir) iddia edilmesine rağmen, döviz kurlarındaki çarpıtmalar yüzünden yaşam standartlarındaki farklılıkları olduğundan çok fazla gösterir.
2. IMF, "The world economy in the twentieth century: Striking developments and policy lessons", *World Economic Outlook*, Bölüm V, Mayıs 2000.
3. Paul Rogers, *Losing Control: Global Security in the 21st Century*, Pluto Press, Londra, 2000.
4. Dünya Bankası, *World Development Report 1999/2000*, s. 30.
5. bkz. P.T. Bauer, *Dissent on Development: Studies and debates on development economics*, Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1971.
6. ABD Kongresi, *Report of the International Financial Institution Advisory Commission* (Meltzer Komisyonu), Mart 2000.
7. Daha büyük siyasi varlıklar içine dahil edilen Hong Kong ve Makao gibi yerler hariç.
8. Veri kaynağı: Dünya Bankası, *World Development Report 1999/2000*.

9. Büyük çiftlik tarımının öneminin azalmasının yarattığı ekonomik ve sosyal etki, İngiliz Batı Hint Adaları Komisyonları'nda da görüldüğü gibi yıllar boyunca tartışıldı ve bu tartışmalar 1937-38'deki Moyne Komisyonu raporunda doruğa çıktı (HMSO, *West India Royal Commission Report*, Cırnıd 6607, Londra, 1945).
10. Kayda değeri iki örnek, 1975'te siyasi "bağımsızlıklarını" ilan eden (sırasıyla Avustralya ve Hollanda'dan) Papua Yeni Gine ve Surinam'dır.
11. Basil Davidson, *The Story of Africa*, Londra, Mitchell Beazley, 1984.
12. Özellikle *Detering Democracy*, Londra, Verso, 1991 de dahil olmak üzere Noam Chomsky'nin eserlerinde.
13. *North-South: A programme for survival*, Pan Books, Londra, 1980.
14. ABD Kongresi, *Report of the International Financial Institution Advisory Commission*.
15. Aynı zamanda (Dördüncü Bölümde de görüldüğü gibi) hâlâ ticari ortaklarını rahatsız etmeyecek şekilde elden çıkarılması gereken büyük miktardaki hububat ve diğer gıda maddesinin var olduğu tarım politikasıyla da son derece uyumlu.
16. Edberto M. Villegas, *Global Finance Capital and the Philippine Financial System*, Manila, Institute of Political Economy, 2000.
17. Yazanın Sahra altı Afrika'da ve diğer yerlerde birinci elden gözlemlediği gibi.
18. *Financial Times*, 4 Mart 1997; 16 Şubat 2001.

ALTINCI BÖLÜM

1. Bu terim, toplumun yerel, ulusal ya da devletlerüstü her türlü temsil kurumunu kapsayacak şekilde kullanılmıştır.
2. Bunun ilk fiili örneği, Galler'deki Welsh Water'ın varlıklarını üstlenmek üzere işletmeler, yardım kuruluşları, yerel yetkililer ve diğer kamusal organların oluşturduğu Glas Cymru'dur.
3. Özellikle geniş ölçekli fabrika çiftçiliğinin hayvan ve insan sağlığı üzerindeki etkileri konusunda oluşan kuşkuyla görüldü.
4. bkz. "Triumph of the suits", *FOMC Alert*, 21 Aralık 1999. Financial markets Center, Philomont, VA.
5. 'Yearning for stability spurs surge of regional harmony', *Financial Times*, 7 Mart 2001.

YEDİNCİ BÖLÜM

1. Oylama sonucu 48-o'dı, sadece Sovyet cumhuriyetleri ve Güney Afrika oylamada bulunmadı.
2. Evrensel Beyanname'de zaten var olan hükümleri izleyerek.
3. Şubat 2001 itibarıyla 193 ülkeden 153'ü. En kayda değeri istisnalar Asya kıtasından oldu (Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri, Pakistan, Burma, Endonezya, Malezya ve Singapur).
4. Bu iki örnek tam olarak kıyaslanamaz, zira Kosova BM tarafından Yugoslavya'nın yasal bir parçası olarak tanınırken Doğu Timor, Endonezya'nın 1975'teki işgalinden sonra (bu işgalin ABD'nin gizli desteğiyle yapılmış olmasına rağmen) Endonezya'nın bir parçası olarak sayılmadı.
5. Latin Amerika Bilgi Hizmetleri, www.igc.org/isla, Nisan 2001.
6. John Pilger, "Phoney war", *Guardian*, 19 Ekim 1999.
7. Başkan Clinton'un 2001 yılı başında başkanlıktan ayrılmadan hemen önce yaptığı geç kalmış girişimler içi boş bir jest olarak değerlendirilebilir, zira bunlar anlamaya karşı olan bir sonraki hükümeti ve Kongre'yi bağlamıyordu.

8. bkz. George Monbiot, "Running the world without a mandate", *Guardian*, 22 Haziran 2000.
9. *Guardian*, 20 Mart 2001.
10. *Globalization and Governance*, UN Millennium Report, Nisan 2000.
11. *a.g.e.*
12. Güneydoğu Asya'daki 10 ülkeyi kapsar.
13. Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay.
14. Yunanistan dışındaki üyelerin hepsi Dünya Bankası tarafından "yüksek gelir grubunda" sayılırlar.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

1. 'The Nader campaign and the future of U.S. left electoral politics', *Monthly Review*, Şubat 2001.
2. Richard Lapper, "Anger in the Andes", *Financial Times*, 26 Nisan 2000.
3. *The State in a Changing World*, World Development Report 1997.
4. Özellikle de Singapur'daki Lee Kuan Yew ve Malezya'daki Mahathir Muhammed gibi "Asya değerleri'nin havarileri.
5. Örneğin J. Kay, "The stakeholder corporation", G. Kelly, D. Kelly ve A. Gamble, ed., *Stakeholder Capitalism* içinde, Macmillan, Londra, 1997 içinde.

DİZİN

- Ab** Abacha, Sani 96
Asya kaplanları 89
Asya Para Fonu önerisi 138
aşırı yatırım 28, 68
Avrupa Birliği 6, 53, 75, 76, 83, 85, 87, 97, 103, 113, 123, 139, 159
Avusturya okulu iktisatçıları 55
- Ba** bankacılık sektörü 60
Berlusconi, Silvio 65
bilgi teknolojileri 36
Birleşmiş Milletler 10, 13, 15, 48, 79, 82, 86, 91, 92, 102, 125, 133, 156
Blair, Tony 65
Bosna 128, 130
bölgesel işbirliği/bütünleşme 84, 103
Brandt Komisyonu 98
Brown, Gordon 72
Bush, George 19, 23, 63, 64, 122, 133
bütçe açıkları 32, 33, 68, 86
- Ca** Carter, Jimmy 10, 19, 98
Chomsky, Noam 157, 161
Clinton, Bill 21, 23, 24, 48, 60, 64, 77, 79, 119, 161
- Da** Davidson, Basil 161
DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) 75, 77, 79, 82, 84, 103, 121, 122, 131
Dünya Bankası 24, 43, 44, 66, 75, 78, 86, 88, 89, 97, 102, 114, 131, 145, 146, 158, 160, 162
- Ek** ekonomik büyüme 29, 30, 38, 39, 42, 86, 107, 108, 156
emperyalizm 13, 18, 28, 48, 85, 141
enflasyon 32, 68, 88
- Fa** faşizm 155
feodalizm 159
finansal krizler 9
finansal kurumlar 67
finansal piyasalar 34, 35
- Galbraith, J.K. 159
GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) 75, 77, 79, 82, 84, 121, 131
gelişen piyasalar 87, 89, 137
Gorbaçov, Mihail 19
Greenspan, Alan 36, 60, 158
- haksız rekabet 112
Hobbes, Thomas 155
Hobsbawm, E.J. 157
Hobson, J.A. 158, 160
Hong Kong 60, 74, 160
Hutton, W. 159
- ILO (Uluslararası İşçi Örgütü) 79, 159
IMF (Uluslararası Para Fonu) 24, 36, 43, 44, 75, 77, 81, 88, 95, 131, 144, 145, 157, 158, 160
- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 15, 18, 21, 79, 99, 119, 126, 136, 143, 156
İslam 20, 21, 157
işsizlik 7, 29, 31, 33, 38, 55, 56, 68, 71, 72
- kalkınma yardımları 87, 126
kamu hizmetleri 8, 54, 55, 73, 74, 88, 109, 147
kâr oranları 36
karşılıklı bağımlılık 97
Kay, J. 162
Kenan, George 157
Kennedy, John F. 19, 157
Keynes, J.M. 29, 31, 38, 58, 61, 112, 156
konjonktür dalgalanmaları 28, 31, 32, 55
küresel hegemonya 14, 41, 42
küreselleşme 8, 70, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84, 121, 123, 131, 134, 137
Kyoto Protokolü 133
- Ga**
Ha
İl
İn
Ka

Le	Levitt, Arthur 62, 159	Robinson, Mary 134	
		Roosevelt, F.D. 62	
Ma	Malthus, T.R. 159	SACM (Güney Afrika Ortak Pazarı) 137	Sa
	medya 7, 9, 11, 20, 36, 47, 53, 59, 60, 110, 144, 153, 155	Sanayi Devrimi 28, 29, 38, 40, 50, 56, 70, 73	
	MERCOSUR 137	savunma sanayisi 17	
	merkantilizm 73	Schumpeter, J.A. 55, 157	
	Metternich 27	SEC (Amerikan Sermaye Piyasası Kurumu) 62	
	Milletler Cemiyeti 13, 14, 136	sendikalar 51, 101	
	minimalist devlet 146	serbest ticaret 5, 43, 73, 75, 83, 84, 89, 121, 137	
	Minow, N. 158	sınırlı sorumluluk 57, 115, 153	
	Mobutu 22, 94	Smith, Adam 50, 51, 58, 149, 159	
	Monks, R. 158, 159	Soğuk Savaş 5, 7, 10, 16, 20, 22, 25, 27, 29, 37, 41, 44, 45, 92, 95, 124, 128, 132, 134, 146	
	Murdoch, Rupert 65	Somoza, A. 95	
Na	Nader, Ralph 144	Soros, George 157	
	NAFTA 83	sosyal kontrat 59	
	NATO 128	soykırım 130, 156	
	neo-emperyalizm 27	sömürgeleştirme 24, 90, 94, 97, 125, 130, 134	
	Nkrumah, Kwame 94	spekülasyon 59, 60, 115	
	Novartis 66	Stadtwerke 112	
	nüfus artışı 86, 87	stagflasyon 68, 88	
Oe	OECD 32, 35, 68, 71, 72, 76, 77, 79, 81, 82, 90, 121, 122, 131, 160	Suharto 22, 95	
	OPEC 88	tam istihdam 58	Ta
	Ortak Tarım Politikası 76, 141	tarım devrimi 28	
Öz	özel emeklilik fonları 33, 35, 63, 116	tarımsal piyasalar 76	
	özelleştirme 34, 67, 109, 110, 158	tekeli 51, 53, 55, 109	
Pa	parasal bütünleşme 122	teknolojik değişim 56	
	Pax Americana 26	terörizm 21, 22	
	Pinochet 22	Thatcher, Margaret 34, 79, 159	
	piyasa bozuklukları 54, 67, 75	tüketiciyi koruma 54	
	Price Waterhouse 62	Uluslararası Adalet Divanı 19	Ul
Re	Reagan, Ronald 19, 20	Uluslararası Ceza Mahkemesi 21, 130, 136	
	refah devleti 33, 68, 158	Wall Street krizi (1929) 118	Wa
	Ricardo, David 70	Washington anlaşması 43, 47, 121	
	Robinson, Joan 134, 159	Wilson, Woodrow 13, 14, 133, 159	

Yeni dünya düzeni ona egemen olan seçkinlerin denetleyemeyeceği tehditlerle karşı karşıya. Mevcut ekonomik düzen, doğası gereği istikrarsızlık üretiyor ve sadece küçülmeye değil, çok ciddi bir yıkıma doğru ilerliyor. Demokrasi ve insan haklarına saygı talep eden bir çağda ve halkların büyük bölümünün marjinalleştiği bir dünyada, ABD güdümlü uluslararası politikaların sürdürülmesi mümkün değil. *Yeni Bir Demokrasi* bize dolambaçsız eleştiriler ve alternatifler sunuyor. Günümüz piyasa kapitalizminin yüreğindeki fantazileri açığa çıkarıyor. Uzun yıllar işçi sendikalarının araştırma bölümlerini yöneten yazar, Üçüncü Dünya'nın yoksulluğunu ve dünyanın her yerinde büyümekte olan ekonomik ve sosyal güvensizliği yenmek için yeni fikirler ileri sürüyor. Bunun için 'serbest' piyasa sistemini, büyük sermayenin iktidarını denetim altına alacak bir başka sistemle değiştirmeyi öneriyor. Shutt'a göre küresel sorunları çözmek için gerçekten demokratik ve sosyal sorumluluk sahibi kurumlar oluşturmak gerek. *Trouble With Capitalism* (Kapitalizmle Derdim Var), *The Myth of Free Trade* (Serbest Ticaret Efsanesi) adlı kitapların da yazarı olan Harry Shutt, yeni siyasi gündeme katkıda bulunuyor. Bizlere somut bilgilerle birlikte bir umut mesajı da veriyor.

İNSAN VE TOPLUM Dizisi

KitapyAYINEVi

ISBN 975-8704-42-7

